

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN ACİBE el-HASENÎ ve el-BAHRU'L-MEDÎD ADLI TEFSİRİNDE
AHKÂM AYETLERİNİN İŞARÎ YORUMU

Yüksek Lisans Tezi

Ferhat BECER

Çorum 2019

**İBN ACİBE el-HASENİ ve el-BAHRU'L-MEDİD ADLI TEFSİRİNDE
AHKÂM AYETLERİNİN İŞARİ YORUMU**

Ferhat BECER

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR**

ÇORUM 2019

KABUL VE ONAY

Ferhat BECER tarafından hazırlanan *İbn Acibe el-Haseni ve el-Bahru'l-Medid Adlı Tefsirinde Ahkâm Ayetlerinin İşari Yorumu* başlıklı bu çalışma, 20/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Süleyman Gezer

(Başkan)

İmza

Prof. Dr. Hikmet Akdemir

(Danışman)

H. Akdemir

Dr. Demir

İmza

Doç. Dr. Recep Demir

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet Evkuran

Enstitü Müdürü

4.

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim. (20/06/2019)

Ferhat BECER

ÖZET

BECER, Ferhat. *İbn Acîbe el-Hasenî ve el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsirinde Ahkâm Ayetlerinin İşarî Yorumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Bu çalışma, IX. asrın başlarında işarî tefsir literatürünün Fas'taki önemli temsilcilerinden İbn Acîbe'nin (ö.1224/1809), *el-Bahru'l-Medîd* adlı tefsirinde, ahkâm ayetlerinin işarî yorumunu ve bu yorumu ortaya koyarken kullandığı yöntemlerin tespit ve tahlilini içermektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin hayatı, ve eserleri ele alınmıştır. “Tasavvufî-İşarî Yorum Geleneği ve Bahru'l Medîd” başlığı altında, hicri II. asrın başlarından itibaren zühd ve takva hareketi sonucunda karşımıza çıkan ve ilk günden itibaren tartışılan, tasavvuf anlayışının bir ürünü olan işarî tefsirin ortaya çıkışı, meşruiyeti, kabul şartları ve işarî yoruma yönelik eleştiriler ile *el-Bahru'l-Medîd'in* işarî yorum geleneğindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde “Bahru'l Medîd'in Ahkâm Ayetlerine İlgisi” başlığı altında, Kur'an'da ki ahkâm ayetlerinin tespitine dair görüşler ele alınmış, Ahkâm Tefsirinde öne çıkan eserler ile ahkâm ayetlerinin tespitinde kendisinden yararlandığımız Cessas (ö.370/981) ve onun “*Ahkâmu'l Kur'an*” isimli tefsirine dair kısa bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca İbn Acîbe'nin ahkâm ayetlerine yüklemiş olduğu işarî manalar tablo halinde sunulmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, İbn Acîbe'nin ahkâmla ilgili ayetlerin işarî tefsirinde ve kavramlara yüklediği işarî manaların istişhadında izlediği yöntem tespit edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise ahkâm ayetlerine ve bu ayetlerde geçen kavramlara yükledikleri manalar, bu manaların ortaya konulmasında izlenen yöntemler, yararlandıkları kaynaklar ve mezhebî görüşlerinin işarî yoruma etkisi üzerinden *Bahru'l Medîd* ile el-Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *Letâifü'l-İşârât*'ının karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Acîbe, Bahru'l Medîd, Ahkâm, İşarî Yorum

ABSTRACT

BECER, Ferhat. *The Bâtînîte Explication of the Judgement Verses in Ibn Acîbe el-Hasenî's Commentary Named as Bahru'l Medîd*, (Master Thesis), Corum, 2019.

This study includes the determinations and analysis methods which are used while giving the bâtinîte meanings to *Judgement* verses by Ibn Acîbe who is one of the most important representatives of bâtinîte commentary literature of Morocco at the beginning of the 19th century.

In the first part of this study which has been consisted from four parts, it's been discussed and evaluated Ahmed Ibn Acîbe el-Hasenî's life and his Works. Under the title of "Mystical and Bâtînîte Commentary", it's been tried to determine the importance of El Bahru'l Medîd in the bâtinîte commentary tradition with the appearance of bâtinîte commentary which is a product of mysticism comprehension that has been discussed from its first day that we met as a result of the movement of piety and taqwa; its Justification, acceptance necessities and the criticisms to bâtinîte commentary.

Therewithal under the title of Judgement it's been given place to the knowledge about what are the judgement verses in Qur'an, the most significant works in Judgement commentary, Cessas who we benefit from himself for the determination of the Judgement verses and his commentary named as "The judgement of Qur'an". And also, the bâtinîte meanings to the judgement verses given by Ibn Acîbe are given in the chart.

In the third part of the study, it's been tried to determine the way which Ibn Acîbe followed on the witness of the bâtinîte commentary of verses and the bâtinîte meanings of the terms. Eventually, in the fourth part, over the approaching methods to the Judgement verses, El Kuseyri's Letaifu'l Isarat which is the known first commentary of all bâtinîte commentaries that are related to Ibn Acîbe's commentaries and the commentary of whole Qur'an has been compared over the meanings have been given to terms, the methods to expose those terms, the sources that have been used and the effect of sect sentiments to the bâtinîte commentary.

Keywords: Ibn Acîbe, *Bahru'l Medîd*, Judgement(Ahqam), Bâtînîte Commentary

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
I. ARASTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. AMAÇ	1
III. KAYNAKLAR VE YÖNTEM	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ACİBE VE İŞARÎ YORUM GELENEĞİ

1.1 AHMED B. ACİBE EL-HASENÎ	3
1.1.1 Hayatı.....	3
1.1.2 Eserleri	6
1.2. TASAVVUFÎ-İŞARÎ YORUM GELENEĞİ VE BAHRU'L MEDÎD	11
1.2.1 Tasavvufî ve İşarî Yorumun Ortaya Çıkışı.....	11
1.2.2 Tasavvufî /İşarî Tefsirin Meşruiyetine Dair Deliler	15
1.2.3 Tasavvufî Ekole Yapılan Eleştiriler.....	19
1.2.4 Tasavvufî Tefsirin Kabul Şartları:	20
1.2.5 İşarî Yorum Geleneğinde Bahru'l Medîd'in Yeri.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂM AYETLERİ VE BAHRU'L MEDÎD

2.1 BAHRU'L MEDÎD'İN AHKÂM AYETLERİNE İLGİSİ	27
2.1.1 Kur'an'da Ahkâm Ayetleri	27
2.1.2 Ahkâm Tefsirinde Öne Çıkan Eserler:.....	29
2.1.3 Cessas ve Ahkâmü'l Kur'an	31

2.2 AHKÂM AYETLERİNDEKİ KAVRAMLARIN İŞARÎ KARŞILIKLARI	34
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN ACİBENİN İŞARÎ YAKLAŞIMI

3.1 İŞARÎ YORUMU ORTAYA KOYMA YÖNTEMİ	62
3.1.1 Dil Üzerinden İşarî Yorum	62
3.1.2 Umum-Husus Anlayışından Hareketle İşarî Yorum	66
3.1.3 Derecelendirme Yoluyla İşarî Yorum	68
3.1.4 Kavramları Maddî-Manevî Olarak Ayrıştırma Yoluyla İşarî Yorum	71
3.1.5 Hüküm İfade Eden Kavramlar Üzerinden İşarî Yorum	73
3.1.6 Ayetin Genel Manasından Hareketle İşarî Yorum	76
3.1.7 Zahirî Manaya Uygun İşarî Yorumlar	77
3.2 İBN ACİBE’NİN İŞARÎ YORUMDA İSTİŞHAD USULÜ	79
3.2.1 İşarî Yorumun Ayetlerle İstişhadı	79
3.2.2 İşarî Yorumun Hadislerle İstişhadı	81
3.2.3 İşarî Yorumun Şiirle İstişhadı	83
3.2.4 Hikâye ve Menkıbelerle İstişhad	85
3.2.5 Farklı Kişilerin Görüşleriyle İstişhad	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞARÎ YORUM GELENEĞİNDE KUŞEYRÎ VE İBN ACİBE

4.1 AHKÂM AYETLERİNİN İŞARÎ TEFSİRİNDE İBN ACİBE İLE KUŞEYRÎ’NİN KARŞILAŞTIRILMASI	89
4.1.1 Kavramların İşaret Ettiği Mana Yönünden Farklılıklar	91
4.1.2 Yöntem ve Usul Açısından Farklar	96
4.1.3 Mezhebi Görüşleri Açısından Mukayese	101
4.1.4 Yararlandığı Kaynaklar Açısından Farklılıklar	104
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	111

EKLER	114
EK-1 Tablo 2.3. Cessas Tarafından Ahkâm Olarak Tefsiri Yapılan Ayetlerin Listesi	114
EK-2 Tablo 3.1. İbn Acîbe'nin Ahkâm Ayetlerine İşarî Yorum Yaklaşımları ..	118

KISALTMALAR

(as)	: Aleyhisselam
A.Ş.	: Anonim Şirketi
age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
Ahk.	: Ahkâm
Ayt.	: Ayet
b.	: Bin
Bas.	: Basın
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cs.	: Cilt Sayısı
c.c.	: Celle Celâlühu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakültesi
H/h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Ünv.	: Üniversite/si
vd.	: Ve Diğerleri
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
yy.	: Yayın Yeri Yok

ÖN SÖZ

İslam'ın özünde tasavvuf anlayışını destekleyen pek çok delillerin olduğunu, dolayısıyla tasavvufun İslamın özünden kaynaklandığını öne sürenlerle beraber bu anlayışın yerli olmaktan uzak, yabancı/dış tesirlerle ortaya çıktığını iddia edenler de bulunmaktadır. Bu tartışma tasavvufun bir ürünü olan İşârî Tefsir anlayışı üzerinden de sürmektedir. Nitekim bu noktada işârî yorumu “kabul edilemez” olarak görenler olduğu gibi bazı şartları taşıdığında belli kurallar çerçevesinde bunun meşru olabileceğini söyleyenler de bulunmaktadır.

Bu tartışmalar devam ederken diğer taraftan sûfilerin, düşüncelerini Kur'ân'a dayandırma, Kur'ân'ı gönül diliyle açıklama gayelerinin neticesinde ortaya çıkan işârî tefsir hareketi, IV. Hicri asrın sonuna doğru büyük bir gelişme göstermiş, şifâhen nakledilen tefsirler, yerini müstakil tefsir kitaplarına bırakmıştır. Bu alanda Kur'an'ın tamamının tefsirine dair işârî tefsirlerin bilinen ilk örneği Ebû Abdîrrahman es-Sülemî'nin (ö.465/1072) *Hakâiku't-Tefsîr*'i sonrasında da Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât*'ı gelmektedir. *İbni Acîbe* (ö.1200/1786) ise zahîrî tefsir ile işârî tefsiri bir araya getirdiği “*Bahru'l Medîd*” ile 18. yüzyılın sonlarındaki bu alanın önemli isimlerinden birisidir.

İbn Acîbe'nin *el-Bahru'l Medîd* adlı eseri ile bu alanın ilk örnekleri arasından geçen yaklaşık sekiz asırlık sürede işârî yorum anlayışındaki gelişmelerin seyrini, yöntem açısından sürekli eleştiri odağı olan işârî tefsirlerin yönteminin olup olamayacağını, İbn Acîbe'nin ahkâm ayetlerine yüklediği işârî manalar üzerinden tespit etmeye çalıştık.

Yapmış olduğumuz çalışma ile amacımız, zengin bir birikime sahip işârî tefsirin, ahkâm gibi sınırları daha net olan bir konuda, işârî yorum yönteminin ne olduğunu veya ahkâm ayetlerine yüklenen manalardan hareketle ne olabileceğine dikkat çekmektir.

Araştırmamızın boyutlarının genişliğinin farkında olduğumuzu, bu sebeple birtakım eksiklerimizin ve hatalarımızın olduğunu biliyor, anlayışla karşılanacağımızı ümit ediyoruz.

Bu vesileyle çalışmanın oluşturulmasında ve olgunlaştırılmasında katkılarından dolayı yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

GİRİŞ

I. ARASTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Sûfilere göre, Kur'an'da ki kelime, lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zâhir) anlamlarından başka, bunların sûfinin marifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (bâtın) mânaları vardır. Bu mânaya ulaşmak, bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyetinin yanında ahlâkî olgunluğu da gerektirir. Kur'an'ın dış anlamını Arapça bilenler, iç anlamını ise yakîn ehli olan arifler bilir. Yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlam ve işaretleri Kur'an'ın İşarî Tefsir'i olarak tanımlayan bu yaklaşımın tamamen bir yöntemden uzak olması mümkün müdür?

Bir sûrede geçen kavramın işarî karşılığının geçtiği başka yerlerde de aynı şekilde yorumlanması ve bunun Kur'an bütünlüğünde tutarlılık arzemesi, ayrıca bu alanda yorum yapan müfessirlerin zaman ve mekân farklılıklarına rağmen bir kavrama benzer manaları yüklemiş olmaları, işarî tefsirin kendi içinde zamanla gelişen yönteminin varlığına delil sayılabilir mi? Ya da çalışmamızın ana eksenini oluşturan "ahkâm ayetleri ve bu ayetlerde geçen helal, haram, mekruh gibi ahkâmın kendine has kavramlarının işarî yorum içindeki yeri nedir?" gibi sorabileceğimiz pek çok sorunun cevabını bulma adına işarî tefsir yöntemini benimsemiş, Kur'an'ın tamamına dair zahirî ve işarî yorumunu tek bir eserde toplamış olan İbn Acîbe'nin (ö.1224/1809) *el-Bahru'l-Medîd* adlı tefsirini, ahkâm ayetlerine verdiği işarî manalar üzerinden değerlendirmeye çalıştık.

II. AMAÇ

İbn Acîbe'nin (ö.1224/1809) *Bahru'l-Medîd* isimli eserinde ahkâm ayetlerine yüklediği işarî manalar ve bunların Kur'an bütünlüğünde ki tutarlılığı; kavramlara işarî manayı yüklerken hangi noktalardan hareket ettiği; eserdeki işarî yorumların zahir manaya uygunluğu açısından İbn Acîbe'nin işarî yorum yöntemini, buradan da hareketle işarî tefsir geleneğinin tamamen bir yöntemden bağımsız olup olmadığını tespit etmeyi amaçladık.

III. KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Çalışmada kaynak olarak, İbn Acîbe'nin *el-Bahru'l-Medîd* isimli tefsiri başta olmak üzere, ahkâm ayetlerinin tespitinde, Cessas'ın *Ahkâmu'l Kur'an* isimli eserinden; İbn Acîbe ile karşılaştırmasını yaptığımız Abdulkerim el-Kuşeyrî'nin *Letâifü'l İşarat* isimli tefsirinden yararlanıldı. Ayrıca bu alanda yazılmış kitaplara, makalelere, çeşitli ansiklopediler ile yüksek lisans ve doktora tezlerine başvuruldu.

Öncelikle İbni Acîbe'nin yaşadığı dönem ve hayatı ele alındı. Daha sonra işarî yorum anlayışına yöneltilen eleştiriler ve bu yorumun temsilcilerinin, işarî manayı meşrulaştırmak için öne sürdüğü deliller ele alındıktan sonra *Bahru'l-Medîd'in* işarî yorum geleneği içindeki yeri tespit edilmeye çalışıldı. Çalışmamızın ana eksenini ahkâm ayetlerinin işarî yorumu oluşturduğu için, ahkâm alanında yazılan eserlere, Kur'an'daki ahkâm ayetleri ve bunların sayısı hakkındaki görüşler ile Kur'an'daki ahkâm ayetlerini belirleme noktasında başvurduğumuz Cessas ve *Ahkâmu'l Ku'ran* isimli eserine dair bilgilere yer verildi. *Bahru'l Medîd'in* ahkâm ayetlerine olan ilgisi oluşturulan tablo üzerinden ortaya konulmaya çalışıldı.

Çalışmamızın asıl bölümü ile ilgili olarak, konuyu sınırlandırma adına hangi ayetin ahkâm kapsamında değerlendirildiği, Cessas'ın *Ahkâmu'l Kur'an'ı* üzerinden tespit edildi. Daha sonra yapılan bu tespite göre, ahkâm ayetlerine veya ayetlerde geçen kavramlara, İbn Acîbe'nin yüklemiş olduğu işarî mana, sure ve ayetlere göre düzenlenen tabloda gösterildi. Tablo hazırlanırken, ayetlerde geçen işarî manalar bazen müellifin birebir kendi cümleleriyle, bazen de anlatımdaki akışı sağlama adına manayı etkilemeyecek ifadeler kullanılarak verildi. Bazı işarî manaların açıklaması yöntem tespitinde faydalı olacağı düşüncesiyle geniş tutuldu. Ahkâm olarak ele alınan ayetleri ve İbn Acîbe'nin ahkâm ayetlerine işarî yorum yaklaşımını göstereceğini düşündüğümüz tabloya tez sonunda ayrıca yer verildi.

Elde edilen bilgilerden, İbn Acîbe'nin işarî manayı ortaya koyarken hangi noktalardan hareket ettiği, yapmış olduğu yorumları delillendirme yöntemi tespit edilmeye çalışıldı.

Son olarak İbn Acîbe'nin, tefsirinin işaret kısmında en çok yararlandığı isimlerden Kuşeyrî ile ahkâm ayetlerine yaklaşımı ve izledikleri yöntem üzerinden mukayesesine yer verildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ACİBE VE İŞARÎ YORUM GELENEĞİ

1.1 AHMED B. ACİBE EL-HASENÎ

1.1.1 Hayatı

İbn Acîbe (1161/1748) yılında Tanca ile Tıtvan (Akdeniz'e 10 km mesafede Fas'ın kuzeyinde bulunan bir şehirdir.)¹ arasında yaşayan Encera kabilesine ait E'cebiş köyünde (bazı kayıtlara göre Hamis Köyünde)² doğmuştur.³

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Hüseyin b. Muhammed'dir. Ancak İbn Acîbe diye tanınıp meşhur olmuştur. El-Fehrese⁴ adlı otobiyografik eserinde Hz. Hasan'ın soyundan geldiğini⁵ söyleyen ve şeceresini kaydeden İbn Acîbe; bu nedenle Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için el-Haseni; Hz. Hasan'ın torunlarından İdris b. Abdullah'ın soyundan geldiği için el-İdrisi; Faslı olduğu için el-Fasi; Encera'da doğduğu için el-Encerî; Malikî mezhebiyle amel ettiği için el-Malikî; Şazeli tarikatına mensup olduğu için eş-Şazelî isimleriyle ve ayrıca 'sufî', 'mufessir', 'arifibillah' ve 'eş-Şeyh' ünvanları ile de anılmaktadır.⁶

Annesi, babası ve dedeleri salih ve muttaki kimselerdir. Dedesinin dedesi olan Abdullah b. Acîbe meşhur bir veli olup kabri Encera'da ziyaret edilmektedir.⁷ Babası Muhammed b. Mehdî'de (ö.1196/1782) tek başına oturmayı tercih eden, dünyadan gönlünü çekmiş ve çoğunlukla Kur'an tilavetiyle meşgul salih bir zattı.⁸

¹ Nadir Özkuyumcu, "Tıtvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.41 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 123.

² Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

³ İbn Acîbe el-Haseni, *Bahrü'l Medid fi Tefsiri'l-Kur'an'il-Mecid*, çev: Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), c.1, 72.

⁴ "İbn Acîbe'nin vefatından yaklaşık iki buçuk sene önce yazdığı nesebi, şeceresi, ilim tahsili, hocaları ve Derkâvî tarikatına intisab süreci ile ilgili bilgilerin yer aldığı otobiyografik eseridir. 1990'da Dr. Abdülhamid Salih Hamdân tarafından neşredilen el-Fehrese Müslüman müsteşrik Jean Louis Michon (Ali Abdulhalik) tarafından Fransızca'ya; bu Fransızca tercümeden de David Streight tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir." Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahrü'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 51.

⁵ Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

⁶ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.1, 71.

⁷ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.1, 72.

⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.1, 72.

Annesi ise babasının amcasının kızı Rahime'dir (ö.1218/1804). Annesi de babası gibi hayatını ibadet, taat ve Allah korkusu ile geçiren, hayır işlerine koşan, halka şefkat ve merhamet eden, başkalarını kendine tercih eden biriydi.⁹ İbn Acîbe hayatı ile ilgili kaleme aldığı (el-Fehrese) eserinde Haşimi (ö.1224/1809) isminde bir erkek kardeşinden bahsederken kız kardeşlerinden ise bahsetmemiştir.¹⁰

İbn Acîbe farklı zamanlarda toplam altı evlilik yapmış ve bu evliliklerinden toplam otuz bir çocuğu olmuştur. Bunların dokuzu hariç diğerleri kendisi hayatta iken vefat etmiştir.¹¹

Edep, takva ve iyilik dolu bir evde yetişen İbn Acîbe, küçüklükten itibaren ibadet ve ilme düşkün olduğunu, ne yaptığını bilecek yaşa geldiği günden itibaren namazını hiç terk etmediğini, çocukların oyunlarına itibar etmediğini, hatta bu yüzden çocuklardan bazılarının kendini kınadığını, daha küçük yaşlardan itibaren kalbinde ilim sevgisinin olduğunu, küçük yaşta bir taraftan ilim tahsil ederken, diğer taraftan koyun çobanlığı yaptığını adı geçen eserinde anlatmaktadır.¹²

İlim tahsiline erken yaşlarda Hamis'te başlayan İbn Acîbe, önce Kur'an'ı ezberlemiş, hıfzını tamamladıktan sonra Kasrû'l-Kebîr'de, Muhammed es-Sûsî es-Simlâlî'den ders almış,¹³ ilim tahsiline iki sene burada devam etmiştir. Buradaki ilim tahsilinden sonra ilme ve hikmete olan iştihakı, âlimlerin arasında bulunma arzusu onu yirmi yaşındayken (1180-1760) Tıtvân'a getirdi. Buraya yerleşerek burada fıkıh, tefsir, hadis, lügat, sarf, nahiv, mantık gibi ilim halkalarına devam etti.¹⁴ Tıtvân'a gelen Muhammed el-Cenevî'nin aracılığıyla tasavvufu tanıdı. Onun derslerine devam ederek fıkıh ve hadis bilgisini ilerletti.¹⁵ Cenevî'nin vefatından sonra (1200/1786 yılında İbn Acîbe'deki ilim arzusu onu Fas'a getirdi. Burada dönemin Fas ulemasından ilim almış daha sonra telif ve tedris için tekrar Tıtvân'a dönmüştür.¹⁶

İbn Acîbe tahsil ettiği (Mantık, kelam, Astronomi, Tefsir, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Usul-id-Din, Hadis, Siyer, Megazi, Tarih, Şemail, Lügat, Sarf ve Nahiv, Beyan vb.) İlimleri saydıktan sonra tasavvufun hayatındaki yerini ve önemini "tasavvufa gelince, o

⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 72.

¹⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 72.

¹¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 73.

¹² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 75.

¹³ Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

¹⁴ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 76.

¹⁵ Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

¹⁶ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 78.

benim için asıl ilim ve esas duraktır. Benim bu alanda, bizzat tadarak elde ettiğim geniş bir ilim, yüksek bir paye ve üstün bir başarı vardır.”¹⁷ sözleriyle ifade etmiştir.

İbn Acîbe, asrının akli ve nakli ilimlerini öğrenip bölgesinde ilmin reisi olarak kabul görececek bir noktaya eriştikten sonra bir kâmil insan elinde tarikata girip seyrü-sülûk yapma gereği duydu. Bu dönemde hicri ikinci bin yılında Şazelî tarikatının Derkaviyye¹⁸ kolunun müceddidi olarak görülen Şeyh Mevla el-Arabî el-Hasenî ed-Derkavi'nin irşadı parlamış ve etrafa yayılmıştı. İbn Acîbe, Şeyh Derkavi'yi, gerçek bir müridin ve manevi terbiyecinin bütün özellik ve adabını nefsinde toplamış bir şeyh olarak gördü ve 1208/1794 yılında onun talebesi olan Muhammed el-Buzidî el-Gamarî'ye intisab ederek seyrü sülûke başladı.¹⁹

İbn Acîbe bir dönem bid'atçılıkla suçlanarak müridleriyle birlikte hapsedilmiş ancak bu olay onun müntesiplerinin daha da artmasını sağlamıştır. Bir yandan kurduğu zâviyelerin sayısını arttırmaya bir yandan irşad faaliyetini yaygınlaştırmaya çalışırken bir yandan da tasavvufa dair eserler kaleme alan²⁰ İbn Acîbe'nin tasavvuf içindeki faaliyetleri vefatına kadar on altı yıl sürmüştür.²¹

İbn Acîbe ilim, amel, irşad ve mücadeleyle dolu bir ömürden sonra, ziyaret için geldiği şeyhi Buzidî'nin evinde,²² Tıtvân yakınında ki Gamare'de 7 Şevval 1224 (15 Kasım 1809)'te vebadan vefat etmiş ve Gamare'ye defnedilmiştir. Ancak daha sonra

¹⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 79.

¹⁸ “Şâzeliyye tarikatının Ebû Hâmid Mevlâ el-Arabî ed-Derkavî'ye (ö. 1239/1823) nisbet edilen bir kolu. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında Fas ve Cezayir'de büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Derkâviyye tarikatının intisap âdabı şöyledir: Şeyh müridin elini tutarak Nahl sûresinin 91. âyetini okur ve sabah akşam yüzer defa, “Eşhedü en lâ ilahe il-lallâhu vahdehü lâ şerike leh, lehü'l-mül-kü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr” sözleriyle zikretmesini söyler. İntisap töreni toplu ve cehrî zikirle sona erer. Müridlere tavsiye edilen hususlar arasında raks eşliğinde ferdî veya toplu olarak zikretmek, açlığa katlanmak, şehvî arzulara oruç tutarak hâkim olmak, makam ve mevki sahibi kişilerden uzak durmak ve takva sahibi kişilerle birlikte bulunmak gibi esaslar sayılabilir. Derkâvî dervişleri Hz. Musa'yı taklit ederek asâ kullanır, boyunlarına iri taneli teşbih geçirerek dolaşırlar. Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e benzemek için eski elbiseler giydiklerinden kendilerine “ebû derbâle” de denilmiştir. Derkâviyye tarikatı mensupları Fas ve Cezayir'in siyasî tarihiyle ilgili etkin roller oynamışlardır. Şeyh Derkâvî'nin başlangıçta Fas Sultanı Süleyman el-Mevlâ ile arası çok iyi olmasına rağmen tarikat hızla gelişerek Fas sarayında bile yaygınlık kazanınca sultanın tavrı değişmiş ve şeyh tutuklanmıştı. Derkâvîler Osmanlı hâkimiyetine karşı olumsuz tavır almışlar ve Türk beyleriyle mücadeleye girişmişler, aynı tavır Fransız işgalinden sonra onlara karşı da göstermişlerdir.” Mustafa Kara, “Derkaviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 179.

¹⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 87.

²⁰ Mustafa Kara, “İbn Acîbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

²¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 87.

²² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 97.

naşı Tıtvan'a nakledilmiştir. Her yıl 14 Eylül'de İbn Acîbe'nin mezarı Derkâviyye mensupları tarafından ziyaret edilerek ve burada anma törenleri yapılmaktadır.²³

1.1.2 Eserleri

İbn Acîbe tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve lugat alanında pek çok eser vermiştir.²⁴ Mahmut Ay, yapmış olduğu doktora tezinde bunlardan otuzyedisi tanesinin ismini verirken, Bahrül Medîd'in tercümesinde kırkyedi tane eser ismi sayılmıştır. Eserlerinin çoğu tasavvufu ilgilidir. Yine basılmayan ve hayatını anlattığı eserinde varlığından söz etmesine rağmen kayıp olan eserleri de vardır.

Tefsir ve kıraate dair eserleri:

1. *el-Keşfu ve'l-Beyân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân:*

Bu eserin herhangi bir yazma nüshasına kütüphanelerde rastlanılmamıştır.

2. *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd:*

İbn Acîbe'nin en önemli ve en hacimli eseridir.

3. *Tefsîru'l-Fâtiha (el-Mütevassıt):*

İbn Acîbe'nin tefsir sahasında kaleme aldığı ilk eseridir denilebilir. Yaklaşık on varaklık hem zâhirî hem de bâtinî yorumları ihtiva eden özet bir Fâtiha tefsiridir.

4. *Tefsîru'l-Fâtihati'l-Kebîr:*

Fâtiha Sûresi'nin hem zâhirî hem de bâtinî yorumlarını ihtivâ eden oldukça hacimli bir tefsiridir.

5. *Ed-Dürerü'l-Mütenâsira fî Tevcihi'l-Kirâati'l-Mütevâtira:*

Kırâatlara dair yazılmış olan bu eser de maalesef İbn Acîbe'nin kayıp eserlerindedir.

6. *Tefsîru'l-Fâtiha (el-Muhtasar):*

Fatiha Sûresi üzerine yazılmış hem zâhirî hem de işârî yorumları ihtiva eden özet bir tefsiridir.

²³ Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

²⁴ İbn Acîbe'nin eserlerinin içeriği, özellikleri ve nerede bulduklarına detaylı bilgi için bkz. Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahrü'l-Medîd", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 37-53; ayrıca İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 98-105; Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 294-295.

Hadis ve dualara dair eserleri:

1. Hâşiye âlâ Câmiî's-Sağîr:

Celâleddin Suyûtî'nin on binden fazla hadisi ihtivâ eden *el-Câmiu's-Sağîr* isimli meşhur hadis kitabının şerhidir.

2. el-Envâru's-Senniyye fi'l-Ezkâri'n-Nebeviyye:

İbn Acîbe, bu eserinde kişinin günlük vird olarak okuyabileceği çeşitli me'sur duaları cem etmiştir.

3. Mecmûu'l-Ed'iyeti ve'l-Ezkâri'l-Mümhikati li'z-Zünûbi ve'l-Evzâr:

İbn Acîbe'nin kendisinin yazdığı çeşitli dua, zikir, istiğfar ve salât sigalarını ihtiva eden küçük hacimli bir eserdir.

Fıkıh ve akaide dair eserleri:

1. Hâşiye alâ Muhtasarı Halîl:

Fehrese'de böyle bir telifinden bahsetmekteyse de bu eser bugün elimizde mevcut değildir.

2. Silku'd-Durer fi Zikri'l-Kazâ ve'l-Kader:

Tıtvân ve Tanca'da 1214/1799'da yayılan veba salgınından dolayı bazı insanların, özellikle de bazı din âlimlerinin vebadan kaynaklanan ölümden kaçmak için karantina gibi bazı önlemlerin alınmasını istemesi üzerine kaderin değişmeyeceğine, ne kadar önlem alınırsa alınsın takdir neyse sonuçta onun gerçekleşeceğine dikkat çekmek üzere kaleme almıştır. Bizzat kendisi de birçok evlâdını bu veba salgınında kaybetmiş olmasına rağmen bulunduğu yerden kaçmamış, bu tavrıyla da kadere teslim olduğunu herkese göstermiştir.

3. Teshîlü'l-Medhal li Tenmiyeti'l-A'mâli bi'n-Niyyeti's-Sâliha:

İbn Acîbe'nin ilk telif eseri olarak kabul edilir. Eseri müderrislik yaptığı esnada ve henüz Derkâvî tarikatına girmeden 1196/1782 senesinde yaklaşık 35 yaşındayken yazmıştır. Bu eser, İbnu'l-Hâc'ın (ö.737/1336) hicrî sekizinci asırdaki İslâm toplumunu tanıtan, müslüman toplumdaki ahlâkî çözüme ve dinde bidatlara meyiletme olgularını ele aldığı bir kitap olan el-Medhal'in bir özeti mahiyetindedir. Müellifimiz, özellikle niyetin önemi üzerinde durduğu bu eserini, İbn Abbâd er-Rundî, Kuşeyrî, Tüsterî, Gazzâlî ve Ebû Tâlib Mekkî gibi mutasavvıflardan yaptığı nakillerle zenginleştirmiştir.

4. Risale fi'l-Akaid ve's-Salât: On sayfalık küçük bir kitaptır²⁵

²⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 100.

Lügatle ilgili eseri:

el-Fütûhâtü'l-Kuddûsiyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Ecrûmiyye:

İbn Âcurrûm'un (ö.723/1323) nahve dair *el-Mukaddimetül-Âcurrûmiyye fî İlmi'l Arabiyye* isimli eseri üzerine yazılmış hem zâhirî hem de bâtinî yorumları ihtiva eden bir şerhtir.

Tarih ve tabakatla ilgili eserleri:

1. *el-Fehrese:*

Bu eser, İbn Acîbe'nin bir oto-biyografisi niteliğindedir. Müellifimiz bu eserinde, önce nesep şeceresini verir, ardından ilim tahsiline nasıl ve ne zaman başladığını, hangi hocalardan hangi dersleri okuduğunu anlatır. Daha sonra Derkâvî tarikatına intisap sürecinden bahseder. Bu eserde, döneminde yaşanan bazı toplumsal olaylara temas etmeyi ihmal etmeyen İbn Acîbe, ailesi ve çocukları hakkında da geniş bilgiler verir. Vefatından yaklaşık iki buçuk sene önce yazdığı *el-Fehrese*'de o zamana kadar yazdığı kitapların tam listesini verir. Ancak *el-Fehrese*'yi yazdıktan sonra kaleme aldığı eserleri tabiatıyla *el-Fehrese*'de yer almaz. Hocalarından ve şeyhlerinden aldığı icazetleri de bu eserine ekleyen müellifimiz, eserin sonuna kendi yazdığı bazı şiirleri ve hikmetli sözleri de ilave etmiştir.

2. *Ezhâru'l-Bustân fî Tabakâti'l-A'yân:*

Bu eser, biyografi türü bir eser olup İmam Mâlik'ten başlayarak müellifimizin yaşadığı asra kadar ki âlimlerin kısa biyografilerini ihtiva etmektedir.

Tasavvufu ilgili eserleri:

1. *el-Envâru's-Seniyye fî Kasîdeti'l-Hemziyye:*

Bu eser, Şâzelî tarikatının kurucusu Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî'ye intisap ettiği bilinen, Bûsirî'nin (ö.695/1296) *el-Kasîdetü'l-Hemziyye* isimli eserinin şerhidir. Kasidede geçen bütün lafızların edebî açıdan tahlillerini yaptıktan sonra nahiv ve irâbla alâkalı bazı açıklamalarda bulunur ve çeşitli hadisler ve siyer bilgileri doğrultusunda uzun izahlar yapar.

2. *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye:*

İbn Bennâ es-Serkustî'nin (ö. 821/1418) tasavvufi kavramları ele aldığı *el-Mebâhisül-Asliyye* isimli manzum eserinin sûfi çevreler tarafından en çok kabule şayan görülen şerhlerinden biridir.

3. *el-Levâihu'l-Kuddûsiyye fî Şerhi'l-Vazîfeti'z-Zerrûkiyye:*

Şâzelî tarikatının önemli pirllerinden Ahmed Zerrûk'un Şâzelîler tarafından yaygın bir şekilde günlük vird olarak okunan el-Vazîfetü'z-Zerrûkiyye isimli duasının şerhidir.

4. *Îkâzu'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem:*

Şâzelî tarikatının önemli temsilcilerinden İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) el-Hikemu'l-Atâiyye diye bilinen meşhur hikmetlerinin en muteber şerhlerinden biri olup İbn Acîbe'nin en yaygın okunan eserlerindedir.

5. *Şerhu Esmâillahi'l-Husnâ:*

Bu eser, İbn Acîbe'nin kayıp olan kitaplarından. Fehrese'de verdiği bilgiye göre müellif bu eserini Kuşeyrî'nin esmâ-i hüsnâ hakkında yazdığı et-Tahbîr fi't-Tezkîr isimli eserindeki yöntemine benzer bir tarzda yazmıştır.

6. *Şerhu'l-Hizbi'l-Kebîr li'-ş-Şâzelî:*

Şâzelî tarikatının kurucusu kabul edilen Ebu'l-Hasan es-Şâzelî'nin el-Hizbu'l-Kebîr isimli duasının şerhidir. İbn Acîbe bu duayı şerhe başlamadan önce, Şâzelî tarikatı ve Ebu'l-Hasan es-Şâzelî hakkında kısa bilgiler verir. Duada geçen kelimeleri, lüğavî ve edebî açılardan izah eder.

7. *Şerhu Manzûmeti'l-Bûzîdî fî Tarîki's-Sülûk:*

İbni Acîbe'nin şeyhi, el-Bûzîdî'nin tasavvufun âdâb ve erkânıyla alâkalı yirmi dokuz beyitten oluşan manzum eserinin tercümesidir.

8. *Şerhu'l-Hısnî'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn:*

Şemsüddin İbnu'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) çeşitli me'sur dua ve zikirleri ihtiva eden el-Hısnu'l-Hasîn isimli eserinin şerhi olan bu eseri İbni Acîbe, el-Fehrese'de zikretmesine rağmen günümüze ulaşmamıştır.

9. *Şerhu Salâti'l-Kutb İbn Meşîş:*

Bu eser, Ebû'l-Hasan Şâzelî'nin şeyhi olan İbn Meşîş'in (ö. 625/1228) duasının şerhidir.

10. *Şerhu Kasîdetin Hâiyye:*

Rifâî tarikatının kurucusu kabul edilen Ahmed er-Rifâî'nin (ö.578/1182) Kasîdetün Hâiyye isimli manzum eserinin orta hacimli bir şerhidir.

11. *Şerhu Mukattaâti'ş-Şuşterî:*

İbn Acîbe, bu eserinde Ebu'l-Hasan eş-Şuşterî'nin (ö. 668/1269) iki kasidesini şerh etmiştir.

12. *Erbeûne Hadîsen fi 'l-Usûli ve 'l-Furûi ve 'd-Dekâik:*

Müellifimizin, tasavvufun nazarî ve amelî yönleriyle alâkalı hadisleri cemettiği ve el-Fehrese'de zikrettiği bu eserin tam bir nüshası henüz bulunamamıştır.

13. *Keşfu'n-Nikâb an Sirri Lübbi'l-Elbâb:*

İbn Acîbe dokuz sayfalık bu eserinde Allah Teâlâ'nın zât, sıfat ve fiillerinin sırları üzerinde durmuştur.

14. *Nuûtu'l-Hamrati'l-Ezeliyyeti fi Hâli't-Tecellî ve Ba'dehû:*

İki fasıldan oluşan bu eserin birinci faslında İbn Acîbe ezeli şarapla simgelediği marifetullahın tecellî anında nasıl yaşandığına ve mahiyetine ilişkin bilgiler verir.

15. *Şerhu'l-Münferice:*

Bu eser, İbn Nahvî diye meşhur olan Ebû'l-Fadl Yusuf b. Muhammed'in (ö.513/1119) çeşitli dua ve niyazlarını ihtiva eden *el-Kasîdetü'l-Münferice* diye bilinen kasidesinin şerhidir.

16. *Şerhu'l-Bürde:*

Bûsirî'nin *Kasîdetü'l-Bürde* diye meşhur olan *el-Kevâkibu'd-Durriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* isimli kasidesinin şerhidir.

17. *Şerhu Kasîdetin Hamriyye:*

“Sultânu'l-Âşîkîn” olarak nitelenen Mısırlı sûfî İbnu'l-Fârız'ın (ö.632/1235) *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen meşhur *Kasîde-i Hamriyye'sinin* şerhidir.

19. *Şerhu Salâti İbn Arabî:*

İbn Arabî'nin (ö.638/1240) Hz. Peygamber için yazdığı bir salât u selam duasının şerhidir.

18. *Şerhu Nûniyyeti 'ş-Şuşterî:*

Şuşterî'nin *Kasîde-i Nûniyye* isimli kasîdesinin şerhidir

19. *Mi'râcu't-Teşevvuf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf:*

Bu eser, yüz kırk üç adet tasavvufî kavramının tanım ve açıklamalarını ihtiva etmekte, bu yönüyle de bir tasavvuf terimleri sözlüğünü andırmaktadır.

20. *Şerhu Tâiyyeti'l-Bûzîdî fi 'l-Hamrati'l-Ezeliyye:*

İbn Acîbe'nin, şeyhi el-Bûzîdî'nin tasavvufî konulara dair yazmış olduğu 367 beyitlik bir kasidenin şerhidir.

1.2. TASAVVUFÎ-İŞARÎ YORUM GELENEĞİ VE BAHRU'L MEDÎD

1.2.1 Tasavvufî ve İşarî Yorumun Ortaya Çıkışı

İslamın ilk devrinde “tasavvuf”²⁶ kelimesi bahis konusu olmadığı gibi bu isimle anılan bir zümre de yoktur. Çünkü islamın ilk dönemlerinde, iman ve islamdan üstün gördükleri ihsan makamına ulaşmak için -Osman b. Ma'zun gibi²⁷- helal olan nimetleri kendilerine haram kılmak; Amr b. el-As'ın her gün oruç tutmaya çalışması²⁸ gibi, aşırı denilebilecek davranışların Kur'an ile²⁹ ve Hz. Peygamber tarafından yasaklanması,³⁰ ilk dönemlerde tasavvufun ortaya çıkışını imkânsız kılmıştır.³¹ Ancak bu isim ne zaman ortaya çıkarsa çıksın Kur'an'ı Kerim'de ve hadislerde tasavvuf kelimesi geçmiyor diye

²⁶ “Tasavvuf kelimesinin hangi kökten türediği hususu da ihtilaflıdır. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038) tasavvufun “safâ” ve “vefâ” kelimelerinin birleşiminden geldiğini söylemiştir. Bunun yanında zâhidlerin yedikleri çöl bitkisi “sufâne”den, Hakk'a boyun eğenlerin uzattıkları “süfetü'l-kafâ” (ense saçı) terkindeki “süfe”den yahut ucuz bir giyecek sayıldığı için gurur ve kibire yol açmayan “sûf”tan (yün elbise) türetilmiş olabileceği ihtimallerinden söz etmiştir. Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu görüşe pek sıcak bakmamış, sûfi kelimesiyle ilgili çeşitli görüşlere değindikten sonra bunun Arapça bir kelimedenden türemesinin uygun olmayacağını, ancak camid bir lakap olabileceğini belirtmiştir.” Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 120.

“Sahabe ve tabii devrinde zühd ve takvanın menşei olan Allah'tan korkma yaklaşımı zaman içinde Allah sevgisi anlayışına; zühd hareketi de ilk dönemlerinden itibaren sistemleşerek tasavvuf hareketine dönüşmeye başlamıştır. Bu hareketin ilk meyvesi de Irak'da görülmüştür. Hasan el-Basri (ö.110/728) Allah korkusunun temsilcisi olurken Rabia Adeviyye (ö.135/752)'e Allah sevgisinin temsilcisi olmuştur. Ama ilk defa Sufilik lakabı 150 senelerinde ölen Ebu Haşim el-Kufî (ö.150/767)'ye verilmiştir.” İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 433; Ayrıca bkz. Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları 1974), 11.

²⁷Peygamberimizin sütkardeşi olan Osman b. Maz'un dünyadan el etek çekmeye karar vermişti. Hatta kendisini ibadete öylesine adanmıştı ki, bütün günü oruçla ve bütün geceyi namazla geçirmesinden dolayı Peygamber Efendimiz Osman'ı yanına çağırarak, “*Ben hem uyurum, hem namaz kılarım. Bazen oruç tutarım, bazen de tutmam. Kadınlarla da evlenirim. Allah'tan kork ey Osman! Bilesin ki, ailenin senin üzerinde hakkı var, misafirin senin üzerinde hakkı var, vücudunun senin üzerinde hakkı var. Bazen oruç tut, bazen tutma, biraz namaz kıl biraz da uyu!*” (İbn Hanbel, VI, 267; Dârimî, Nikâh, 3; Ebû Dâvûd, Tatabvû, 27).

²⁸Peygamberimizin ibadet hayatını öğrenen ve kendi ibadetlerini azımsayan üç sahabinin, “Biz nerede, Peygamber nerede? Şüphesiz Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır!” dediler. Bu sebeple içlerinden biri, “Ben bundan böyle geceleri daima namaz kılacağım!” dedi. Diğeri, “Ben her zaman oruç tutacağım ve oruçsuz günüm geçmeyecek!” dedi. Üçüncüsü ise, “Ben de hanımlardan ayrı yaşayacağım, evlenmeyeceğim!” diyerek söz verdi. Onlar bu sözleri söylerken Resûlullah (sav) çıkageldi ve şöyle buyurdu: “*Şöyle şöyle söyleyen sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok sakınanınızım. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen oruç tutmam. (Gecenin bir kısmında) nafile namaz kılar, (bir kısmındaysa) uyurum. Ben, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir.*” (Buhârî, Nikâh, 1).

²⁹Maide 5/87: “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.”

³⁰“...*Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir.*” (Buhârî, Nikâh, 1).

³¹İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 432.

onu İslam'a yabancı ve onun dışında bir hareket gibi kabul etmek de doğru değildir. Tasavvufu bir ruh hayatı olarak kabul ettiğimizde, zühd ve takva hareketinin, aşırı olmamak üzere Hz. Peygamber ve sahabe devrinde izlerine rastlamak mümkündür.³²

Hz Peygamberin vefatından sonra kaynaktan uzaklaştıkça devrin siyasi olaylarının da etkisiyle zühd anlayışında aşırı bir durum meydana gelmiş,³³ yabancı tesirlerle tasavvuf hareketi felsefileşmiş, kendi içinde makamlar ve dereceler oluşmuştur. Tabiiiler devrinden itibaren İslam Devleti'nin genişlemesi, farklı din ve kültürlerle sahip insanların İslam Cemiyeti içine girmiş olmaları sebebiyle fikrî hareketlerde bir gelişme olmuş, çeşitli ilimlerle uğraşılmaya başlanmış, bu işlerle uğraşanlara uğraştıkları işlere uygun isimler verilmiştir. Tefsir ile meşgul olanlara “müfessir”, hadisle meşgul olanlara “muhaddis”, fıkıhla meşgul olanlara “fakih” denildiği gibi dünyadan yüz çevirip nefislerini Allah’a yönelten, riyazet yoluyla ruhi kabiliyetlerini geliştirmeye çalışan kimselerin yoluna da “Tasavvuf” adı verilmiştir.³⁴

Tarih boyunca bir sistem olarak tasavvufun kendisi de Tasavvufî -İşarî tefsirler de tartışma konusu olmuştur. Özellikle tasavvufun tarikatlarla kurumsallaşması ve felsefileşmesinden sonra bu tartışmalar daha da artmıştır.³⁵ Bu tartışmalar tasavvuf düşüncesini savunanları kendilerinin meşru olduklarını ispatlamak için ayet ve hadislerden deliller getirmeye yöneltmiştir. Bu durum yalnızca tasavvuf ekolü için geçerli değildir. Dine önem veren toplumlarda ortaya çıkan her fırka, düşünce, hatta siyasi grup bile kendisinin meşruiyetine, o toplumun dinî inancından referanslar bulmak zorunda hissetmiştir. Peter Werefels'in İncil hakkında söylediği gibi: “Herkes akidesini bu mukaddes kitapta talep ediyor ve yine herkes istediğini onda buluyor!” sözü³⁶ ile Suyuti'nin *el-İtkan* adlı eserinde; Ebu Nuaym ve diğerlerinin Abdurrahman b. Ziyad b. Erkam'dan nakledilen: “Hz Musa'ya şöyle denilir: ‘Ey Musa! Kitaplar içinde Ahmed'in kitabı, içinde süt bulunan kaba benzer. Onu her çalkaladığında yağını çıkarırsın.’” sözü

³² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 433; Örneğin: Nitekim Hz Peygamber risaletle görevlendirilme den önce Hira Mağarasında yalnız başına tefekküre dalması, Hz Peygamberin ve ashabının gazveler ve fetihlerden sonra ganimetlere sahip oldukları halde son derece sade ve mütevazî yaşantıları... vb.

³³ “Zühdün şiddetlenmesinin başlıca üç sebebi vardır: 1) Kuvvetli bir günah şuuru, kendini günahkâr bilme duygusu 2) Kalplere hâkim olan Allah korkusu, 3) Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen fitneler, özellikle de Emeviler devrinde halka yapılan zulüm dolayısıyla olayların etkisinden kurtulmak için dünyadan yüz çevirip âhiretle teselli olma düşüncesi.” Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 16.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 433.

³⁵ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 161.

³⁶ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 18.

dinî inanışları farklı da olsa fırkaların/ grupların, kendi görüşlerinin doğruluğunu, kutsal kitaplardan bulduklarının/bulmaya çalıştıklarının bir ifadesi olarak da anlaşılabilir.³⁷

Bu sebeple mezheplerin oluşmaya başladığı Tabiin ve Tebeu't-tabiin dönemlerinde meydana gelen fırkalar da, Kur'ân âyetlerini kendi görüşleri doğrultusunda tefsir etmeğe, kendi görüşlerini âyet ve hadislerden çıkarmaya çalıştılar. Eğer âyet veya hadiste öyle bir anlam yoksa âyetler zorlanarak bu anlama gelecek şekilde te'vil ettiler.³⁸

Aynı durum tasavvuf ve tasavvufî tefsirler içinde söz konusu olmuştur. Kur'an âyetlerinin zahir manalarının ötesinde batın/derin anlam ve düşüncelerin olduğunu, kendisine hareket noktası olarak belirleyen tasavvuf, kendisinden önce teşekkül etmiş hadis, fıkıh ve kelam gibi tasavvufun da İslâmî bir ilim olduğunu; tasavvuftaki "hakikat" anlayışının şeriatın genel hükümleri ile çatışmayan meşru bir temel üzerine bina edildiğini savunan mutasavvıflar,³⁹ bu görüşlerine Kur'an'dan, Hz. Peygamberin sünnetinden ve sahabe hayatından deliller getirmeye çalışmışlardır. Böylece bu oluşma safhasında mutasavvıflar da kendi görüşlerine uygun düşen tefsirleri topladılar. Yaşadıkları zevk haline göre âyetlerden manalar çıkardılar. Bu tefsire, ilk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle, âyetin işaretinden kalbe doğan mana anlamında "Tasavvufî /İşarî Tefsir" adını verdiler.⁴⁰

Tasavvuf konusunda araştırma yapanların onu amelî ve nazarî olarak ikiye ayırdıkları görülür. Bunun bir sonucu olarak tasavvufî tefsir de "Nazarî Tefsir" ve "İşarî Tefsir" olarak ikiye ayrılmıştır.⁴¹

Nazarî tefsir, Kur'an'ı birtakım nazarîyelere, felsefî görüşlere uygun düşecek biçimde yorumlamaktır. Tasavvufu nazarî incelemelere, felsefî öğretilere dayandıranlar, Allah'ın kelâmını kendi görüşlerine uyacak biçimde te'vil etmişlerdir. Böylece bu tefsir yaklaşımı, genellikle Kur'an'ı asıl amacından çıkarmıştır. Zira Kur'an'ın amacıyla mutasavvıfın amacı arasında çelişki olduğunda mutasavvıf, âyeti kendi görüşüne göre yorumlar. Bu suretle Kur'an'ı kendi fikrine hizmet ettirir. İslama zararı olmayan bazı

³⁷Dini Metinlerin farklı fırkalar tarafından kendi görüşlerine delil göstermelerinde metinlerden kaynaklanan dinamiklerin neler olduğuna dair bkz. Süleyman Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihin Tahlihi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 49-53.

³⁸Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 18.

³⁹Mahmud Esad Erkaya, "Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.15, sy.3 (2015):119.

⁴⁰Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 19.

⁴¹M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 162.

muhtemel te'viller kabul edilse dahi, bile bile Allah kelâmını kendi görüşüne uydurup dini kökünden kaldırmağa matuf nazarî tefsirlere asla itibar edilemez.⁴²

Bununla beraber başından sonuna kadar Kur'an' ı tefsir eden bir nazarî sufi tefsiri yoktur. Bu gibi tefsirlere genellikle, tasavvuf nazarîyatı yapan eserlerde münferit olarak rastlanılır. Örneğin İbnul-Arabi'ye nisbet edilen Kâşânî tefsirinde, Futuhâti Mekkiyye'de ve Fususu'l-Hikem'de bazı âyetlerin nazarî tefsirlerin görülmesi gibi.⁴³

İşarî Tefsir, sözlükte “bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatma” mânalarına gelen “işaret”; tasavvufta “maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna” şeklinde tanımlanmıştır. Keşf ve ilhamla Kur'an âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirler de işârî (remzî) tefsir adını almıştır. Söz konusu gizli anlamları kavramanın yolu olarak görüldüğü için tasavvufa “İşaret İlmî” denmiştir. Tasavvuf literatüründe bir metnin gizli anlamının açığa çıkarılması için yapılan yorum, serbestlik derecesine göre “istinbat, işaret, itibar” gibi kelimelerle ifade edilmekte, bu metotla ulaşılan anlam için de “hakikat, latife, sır” vb. terimler kullanılmaktadır.⁴⁴

İki nevi olarak zikredilen bu iki tefsir arasında iki önemli fark vardır. İlki, Nazarî sufi tefsir, sufinin zihninde beliren bazı ilmî, ön bilgi/yargılara dayanır. Kur'an ayetleri bunlara delil olarak getirilir. Nazarî Sufi müfessirler, Kur'an'ı tetkiklerine ve felsefi görüşlerine dayandırıp onu arzu ettikleri şekilde manalandırırlar. Asıl amaçta fikrinin revaç bulması için Kur'an'a bunu doğrulatmaktır. İşarî tefsirse ilmi ön bilgi/yargılara dayanmayıp sufinin riyazatine dayanır. Ruhî riyazetle aydınlanan sufi, Kutsî işaretleri alacak dereceye ulaşır ve oradan ayetlerin taşıdığı ön mana ve gaybi şeyler kalbine doğar. Riyazete dayalı olarak ortaya koydukları bilgiyi herkes hazmedemeyeceğinden, İnsanları yanlış bir anlayışa sevk etmemek için, kalplerine doğan bu bilgiyi kapalı bir usluyla remiz ve işaretler yoluyla ifade ederler.⁴⁵

Bununla beraber Nazarî sufi tefsir sahibi, ayetin kendi verdiği manadan başka bir mana taşımadığı kanaatindeyken, İşarî Sufi tefsir sahibi, kendi verdiği mana dışında başka manaları olmayacağı iddiasında değildir. Onlara göre Kur'an dışı manasından

⁴²Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 19-20.

⁴³İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 434.

⁴⁴Süleyman Uludağ, “İşarî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 424-428.

⁴⁵İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 434-435.

başka pek çok manalar taşır. Örneğin eserini incelediğimiz İbn Acîbe'nin de ayetlerin işaretlerine dair yaptığı açıklamaları genellikle “en iyisini Allah bilir” şeklinde bitirmesi, ayetlerin işarî yorumları ile ilgili farklı kişilerin görüşlerine ve aynı ayetin farklı işarî yorumlarına yer vermesi, işarî tefsirin nazari tefsirden bu noktadaki farkını ortaya koyan bir örnektir.

Burada altı çizilecek olan nokta, İşarî Tefsir anlayışı her ne kadar mutasavvıfların ortaya çıkışı ile zaman içinde sistemli bir hal almış olsa da islamın ilk devirlerinden itibaren adına tasavvufî ya da işarî denilemese de böyle bir anlayışın var olduğu iddiasıdır. Bu görüşün savunucuları, bu iddialarını Kur'an'dan, sünnetten ve sahabe hayatından delillerle ispatlamaya çalışmaktadırlar.⁴⁶

1.2.2 Tasavvufî /İşarî Tefsirin Meşruiyetine Dair Deliler

Tasavvufî /İşarî Tefsirin islamın özünden kaynaklandığını ortaya koymak için bu ekolün savunucularının Kur'an'ı Kerim'den bazı ayetleri kendilerine delil olarak göstermektedirler. Örneğin:

“Hiç mi Kur'an'ı düşünmüyorlar? Eğer o, Allah'tan başkasından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmayan çok şey bulurlardı.”⁴⁷; “Onlar Allah'tan çok sizden korkarlar. Zira onlar anlamayan kimselerdir.”⁴⁸; “... Bu kavme ne oluyor ki hemen hiçbir sözü anlamıyorlar?”⁴⁹ Şeklindeki tefekkür, tedebbür, tezekkür ve tertîl ile okumayı öğütleyen âyetlerin⁵⁰ tamamı tasavvuf ehline göre Kur'an'ı Kerim'de işarî ve bâtinî mânalar bulunduğu delilidir.⁵¹

Mutasavvıflara göre Arap olmalarına, arap dilini bilmelerine rağmen “hiçbir sözü anlamıyorlar” ve “onlar anlamayan kimselerdir.” hitabından kastedilenin zahirî mana olmadığını, bununla kastedilenin ayetlerdeki asıl/iç mana olduğunu, buna ulaşmak içinde Kur'an'ı düşünmek gerektiğini söylerler.⁵²

⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 436.

⁴⁷ Nisa 4/82.

⁴⁸ Haşr 59/13.

⁴⁹ Nisa 4/78.

⁵⁰ Hicr 59/21: “Bu temsilleri biz insanlar için veriyoruz. Umulur ki tefekkür ederler”

Sâd 38/29: “Bu Kur'an mübârek bir kitaptır. Biz onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selîm sahipleri ibret alsınlar.”

Zuhruf 43/3: “Biz onu düşünüp anlayasınız diye arapça bir Kur'an olarak indirdik.”

Bakara 2/269: “Akıl sahiplerinden başkası ibret almaz; tezekkür etmez.”

Ra'd 13/19: “Ancak akıllı ve vicdanı temiz olanlar tezekkür (idrâk) ederler.”

⁵¹ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 164.

⁵² M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 164.

Onlara göre ayetlerin maksudu bâtinî anlamdır. Buna “batın” kelimesinin geçtiği “Allah size zahirî ve bâtinî nimetleri bolca ihsan etti.”⁵³ âyetini delil getirirler.⁵⁴ Ve derler ki: “Bu nimetler içerisinde Kur'an'da vardır ve nimetlerin en büyüğüdür. Demek ki Kur'an'da insanlara hem zahirî hem de bâtinî nimetler verilmiştir.”⁵⁵

Bunlarla beraber mutasavvıfların ya da işârî tefsiri tasvip eden araştırmacıların, işârî tefsirin meşruiyetine zâhirî yorumla tam anlayışlamayan ve bâtinî yoruma muhtaç olduklarını düşündükleri “Allah, kime hidâyet etmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar.”⁵⁶; “Biz insana şah damarından daha yakınız.”⁵⁷; “Neredeyse siz O da sizinle beraberdir.”⁵⁸ şeklinde bazı ayetleri⁵⁹ ve ayrıca Kehf Sûresinde geçen Musa ve Hızır kıssasını da şeriatın, dolayısıyla şer'î nass ve hükümlerin, zâhirî manalarının ötesinde kalbe gelen ilhâm ile anlaşılabilen bâtinî manalarının da bulunduğu⁶⁰ delili kabul etmişlerdir.

Âlimlerden bazıları Hasan Basri'nin mürsellerinden olduğunu, bazıların da mevzu olduğunu söyledikleri. “Her bir ayetin bir zahirî bir bâtinî, bir haddi bir de matlai vardır” şeklindeki rivayet bu konuda ileri sürdükleri en önemli delillerden biridir.⁶¹ Bununla beraber işârî mananın var olduğuna dair:

1. Buhârinin, Ebu Hüreyre'den “Sizden önce İsrail Oğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendileriyle konuşulan (ilham olunan) kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de onlardan varsa, Ömer'dir.”⁶² rivayetini;
2. Deylemi de Abdurrahman ibn Avf'ın Hz. Peygamber'den merfu olarak rivayet ettiği şu hadisi: “Kur'an, arşın altındadır. Onun, kulların hüccet yaptığı zahirî ve battın vardır”⁶³
3. “Kur'an, yedi harf üzerine indirildi. Ondaki her harfin bir zahirî, bir bâtinî vardır. Ali ibn Talib'de zahir ve batının bilgisi mevcuttur.”⁶⁴ rivayetini;

⁵³ Lokman 31/20.

⁵⁴ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 164.

⁵⁵ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 28.

⁵⁶ En'âm 6/125.

⁵⁷ Kâf 50/16.

⁵⁸ Hadîd 57/4.

⁵⁹ Bu ayetlerin işârî yoruma delil sayılmaları ile ilgili bkz. Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 74-75.

⁶⁰ Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 73.

⁶¹ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 165.

⁶² Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 6, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Fedâil", 23; Tirmizî, "Menâkıb", 17.

⁶³ Ali el-Karî, *Mirkâtü'l-Mefatih*, 1/315; Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 30.

4. *Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız. Döşekte kararınız kalmaz, dağlara çıkardınız.*⁶⁵ Serrâc'ın bu rivayetle ilgili: “Hz. Peygamber'in işaret ettiği bu ilim, herkesin bileceği, halk arasında müteârif ilimlerden olsaydı “Benim bildiğimi bilseydiniz” dediği zaman işitenler: “Senin bildiğini biliyoruz” derlerdi. Onun risaletinin hakikatleri ve Allah'ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı dağlar erirdi. O, ashabına kavrayabilecekleri kadar söyledi.” şeklindeki sözleri Kur'an'ın zahir ve batın manalarının bulunduğu sünnetten de delililerinin olduğuna; Ayrıca:

5. *“Allah kime hidayet etmek isterse Onun göğsünü islama açar.”*⁶⁶ ayeti ile ilgili soruya “Göğsüne bir nur atar, o nurla göğsü açılır.” dediler ki bunun bir işareti var mı? Buyurdu ki : “İşareti ebedi eve yönelmedir.” şeklinde cevaplarırken Hz. Peygamberin mü'minle münafık arasındaki farkı teşbihle anlatmasını;⁶⁷

6. *Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti).*⁶⁸ ayetini Hz Peygamberin ‘ o ağaç Mü'mindir, aslı yerde, dalı göklerde dir.’ ‘yani ameli göğe yükseltilmiş, kabul edilmiştir. Bu bir meseldir ki Allah Mü'min ve kâfirlerin durumunu anlatmak için verilmiştir’ şeklindeki açıklamasını, Hz. peygamber'in bizzat kendisinin de işarî yorumuna başvurduğuna delil olarak göstermişlerdir.

Tasavvuf ehline göre bu derin manaları yakalamaksa herkesin yapabileceği bir durum değildir. Tasavvuf ehli, Hz. Peygamber “*Hangi ağaç insanoğluna benzer*” diye sorduktan sonra yaşı küçük olmasına rağmen “hurma” cevabını bilen ancak söylemekten çekinen Abdullah b. Ömer'in bu durumundan hareketle Kur'an'ın manalarının istinbatının da böyle olduğunu, bunun Allah'ın kullara attığı nur nispetinde bu manaların ortaya çıkabileceğini söylemektedirler.⁶⁹

Tasavvufî ekolün bir diğer delili ise sahabeden nakledilen rivayetlerdir. İşarî tefsir anlayışının sahabeler arasında da olduğuna dair ortya koydukları delilleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁶⁴Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 30.

⁶⁵ Buhari, Kusuf 2, Nikâh 107, Rikak 28, Tefsiru Sure 5; Müslim, Kûsuf 1.

⁶⁶ En'am 6/125.

⁶⁷“*Kur'an'ı okuyan Mü'min kokusu ve tadı güzel turunç gibidir; Kur'an'ı okumayan ancak onunla amel den mü'min ise hurma gibidir. Kokusu yoktur ama tatlıdır. Kur'an'ı okuyan Münafık kokusu güzel tadı acı reyhan otu gibidir. Kur'an'ı okumayan münafık ise tadı acı kokusu kötü Ebu Cehil Karpuzu gibidir.*” (Buhari, Tevhid 57; Müslim, Müsafirin 243).

⁶⁸ İbrahim 14/24.

⁶⁹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 34.

1. Hz. Ali'nin, '*Yalnız Fatıha hakkında bildiklerimi yazsa yetmiş deve yükü kitap olacağını*'⁷⁰ söylemesi;
2. Ebu Cuhayfe' nin Hz Ali'ye "Yanınızda Kur'an'dan başka bir vahiy var mı?" şeklindeki sorusuna Hz.Ali'nin "Hayır, ancak Allah bir kula kitabında anlayış verirse başkadır" şeklinde cevap vermesi;
3. İbn Ebi Hatim, Dahhak yolu ile İbn Abbas tan naklettiği "Kur'an'ın çeşitli yolları, zahirleri, batınları vardır. Acaibi tükenmez, sonuna erilmez. Ona yavaş yavaş dalan kurtulur. Şiddetle ondan haber veren mahvolur. Onda haberler, meseller, helal-haram, nasih-mensuh, muhkem-muteşabih, zahir ve batın vardır. Kur'an'ın zahiri tilavet, bâtinî te'vilidir. Onu anlamak için bilginlerin yanında oturunuz, sefihlerden kaçınınız." sözü;
4. Ebu'd-Derda'dan aktarılan, "*Bir adam Kur'an'a Çeşitli yönler tanımadıkça manasını anlayamaz.*" sözü;
5. Hz Ömer vefat ettiğinde İbn Mesud '*Zannedersem ilmin onda dokuzu gitti*' demiştir. Aramızda sahabenin büyükleri varken mi böyle söylüyorsun' diyenlere '*Ben sizin anladığınız ilmi söylemiyorum.*' demesi;
6. Abdullah İbn Mesud "*Eğer siz benim bildiklerimi bilseydiniz başıma toprak saçardınız.*"⁷¹ sözü;
7. Ebu Hureyre'nin: "*Allahın Rasulünden iki kab (ilim) öğrendim. Birisini yaydım. Ötekisine gelince yaysam bu boğaz kesilir.*"⁷² sözü;
8. Yine yaşının küçük olmasına rağmen Hz Ömer'in ilim Meclislerine alınan ve Sahabelerin '*Niçin aramıza bunu alırsın, bizim bunun kadar oğlumuz var*' dedikleri Abdullah İbn Abbas'ın, Nasr Sûresi'ndeki "*Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman*" ayetini Allah resulünün eceli olarak yorumlaması;⁷³
9. "*Bugün size dininizi tamamladım.*"⁷⁴ ayetini Hz. Ömer'in, Rasulullah'ın ecelinin yaklaşması olarak anlayıp üzülmesi⁷⁵ kabulünden sahabeden aktarılan rivayetlerin zayıflığı veya kuvvetli oluşu bir tarafa bu rivayetlerden çıkan ve İslam düşüncesinde inkâr edilemeyecek olan işari mananın var olduğu gerçeğidir. Bu ekolün savunucuları da Kur'an'ın derin anlamlar taşıdığına dair bu ve benzeri rivayetlerin tamamını işari

⁷⁰ Ali el-Karî, Mirkâtü'l-Mefatih, 1/314.

⁷¹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 35.

⁷² Buhari, *İlim*, 42.

⁷³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 165.

⁷⁴ Maide 5/3.

⁷⁵ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 166.

yorumunun bir temeli olduğuna, Hz Peygamber döneminden itibaren bilindiğine ve ashabın da bu ve benzeri yorumları kabul ettiklerine delil teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir.

1.2.3 Tasavvufî Ekole Yapılan Eleştiriler

İşarî yorumu eleştiren âlimler, bu ekolün savunucularının delil olarak saydıkları hadislerde geçen zahir ve batın kelimelerinin tasavvuf ehlerinden farklı olarak “Ayetin zahirî, lafzî; bâtinî ise tevilidir” şeklinde veya “geçmiş milletlerden anlattığı kıssalar Kur'an'ın zahirî; onlar vasıtasıyla insanlara verdiği öğütler de batınıdır.” şeklinde açıklayarak bu delilleri çürütmeye çalışmışlardır.

İbn Teymiye de işarî yorumun temel referanslarından birisi olarak zikredilen “*Her bir ayetin bir zahirî bir bâtinî, bir haddi bir de matlavı vardır*” rivayetinin ilim ehlerinden hiç kimse tarafından rivayet edilmediğini ve hadis kitaplarında böyle bir rivayetin yer almadığını⁷⁶ söyleyerek bu düşüncüyü eleştirmiştir.

“*Biz sana Kur'an'ı indirdik ki insanlara ne indirildiğini açıklayasın, ta ki düşünsünler.*” Ayeti Hz. Peygamberin görevinin Kur'an'ı açıklamak olduğunu söylüyor eğer açıklanmamış bir şey kalsaydı bu “Bugün dininizi tamlamadım” mealindeki ayete ters düşerdi.⁷⁷ Ayrıca kıssalar Kur'an'ın tamamını teşkil etmediği halde “her ayetin zahirî ve batını vardır” sözü ise genellik ifade ettiğinden ve Kur'an'ın tamamını kapsadığından bu düşüncenin isabetli olmadığı söylenmiştir.

Tefekkür, tedebbür, tezekkür ve tertîl ile okumayı öğütleyen âyetlerin tamamı tasavvuf ehline göre Kur'an'ı Kerim'de işarî ve bâtinî mânalar bulunduğunun delili olarak gösterilen ayetlerin hepsi Kur'an'ın amacıdır. Hiçbir ekol bunu yadırgamaz. Ancak bu kavramların lafızlarının ötesinde farklı manalar taşıdığı tartışmaya açıktır.⁷⁸ Ayetler düşünüldüklerinde de hareket noktası yine lafızların kendisidir. Şayet Arap dilinin kurallarının dışına çıkarılarak ayetler anlaşılmaya çalışılırsa ortada hiçbir ölçü kalmaz. Ve şayet sufi, lafızları göz ardı ederek kalbine doğanları ölçü aldığı anda bunu bâtinîlikten ayırmanın bir kıstası olamaz.⁷⁹

Tasavvufî tefsirlere en sert tepkiyi tefsir âlimi Ali b. Ahmed el-Vâhidî göstermiştir. Vâhidî'ye göre güvenilir sûfiler, Kur'an'a dair kendi açıklamalarının tefsir

⁷⁶ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 168.

⁷⁷ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 31.

⁷⁸ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 177.

⁷⁹ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 177.

olduğunu söylememişlerdir. Bunun aksine kendi görüşlerini tefsir sayanlar bâtinîlerin yolunu tutmuş olur.⁸⁰ Ayrıca Zerkeşî'nin İbnu's-Salah'tan naklettiğine göre Vâhidî şöyle demiştir: “Ebû Abdurrahman es-Sülemî *Hakâiku't-Tefsîr* adlı bir eser yazmış. Şâyet o, bunun bir tefsir olduğuna inanıyorsa, şüphesiz kâfir olmuştur.”⁸¹

İbn Teymiyye, umumiyetle işârî tefsirleri sakıncalı bulmamakla birlikte bazı tasavvufî yorumların bâtinîlerin te'villerine benzediğine dikkat çeker. Ona göre sûfiler delilde, bâtinîler ise hem delilde hem medlulde hata etmişlerdir.⁸²

Şâtîbî'de sûfilerin bazı işârî yorumlarına müsamaha ile bakmakla birlikte, “Hz. İbrahim'in içine atıldığı ateşten maksat Nemrud'un öfkesidir, Hz. Musa'nın asısından maksat onun ortaya koyduğu delillerdir” gibi yorumların kabul edilemez nitelikte olduğunu belirtmiştir.⁸³

Tasavvuf ehli ile ilim ehli arasında ortaya çıkan bu tartışmalarda ilim yönünden daha geri olan mutasavvıflar, ilim ehlinin getirdikleri deliller karşısında bocalayınca kimi zaman kendilerinin, nasların batınına vakıf olduklarını savunmuş ve söylediklerinin o batına uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kimi zaman da ledünnî ilimlerini gizli kanallardan aldıklarını iddia etmiş ve kendilerine karşı çıkanları kabuk ehli olmakla suçlamışlardır. Ve bu tartışmada “Batın iddiası” tasavvuf ehli için hep bir can simidi olmuştur.

1.2.4 Tasavvufî Tefsirin Kabul Şartları:

Yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlam ve işaretlere Kur'an'ı tefsir etmek diye tanımlanan işârî tefsiri, Kur'an'ın zahir manasından başka bir mana taşımadığını iddia eden Zahirîler dışındaki İslam âlimleri kabul etmişlerdir.⁸⁴ Özel olarak işârî yorumun sünnî anlayış içinde kabul

⁸⁰ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 424-428.

⁸¹ Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 82.

⁸² Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 424-428.

⁸³ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 424-428; Yöneltilen eleştiriler için Ayrıca bkz. Şâtîbî “el-Muvafakat”; Süleyman Ateş “İşârî Tefsir Okulu”; M.Şimşek “Günümüz Tefsir Problemleri” isimli eserler.

⁸⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 437.

edilmesinde sufilerin görüşlerine yer verdiği ve bazı ayetleri işarî olarak yorumladığı için bu noktada karşımıza çıkan en önemli isimlerden birisi İmam Gazali'dir.⁸⁵

İmam Gazali ve İbn Teymiye de bâtinî manayı tamamen inkâr etmemiş, bilhassa İbn Teymiye, zahir ulemanın anlayamayacağı batın manayı kabul etmiştir. Fakat bunun makbuliyetinin şartlara bağlamıştır. Çünkü herhangi bir sözün veya yazılı bir metnin yorumlanmasındaki tevil, aklî, zihnî ve ictihadî bir etkinlik olup, istismara açık bir faaliyettir. Buradan hareketle beyani bilgiyi esas alan usulcüler, tevil faaliyetinde aklın rolüne bir sınır koymaya çalışmışlar⁸⁶ve bunu belli kurallara bağlamışlardır.⁸⁷ Riyazate dayalı, daha subjektif bir yapıya sahip olan işarî tefsirlerin kabul görmesi için bazı şartları taşıması gerektiğini söyleyenler ayetlerle ilgili ortaya konulan batînî mananın, zahirî manaya ters olmamasını; bu manaya şer'an veya lâfzen bir aykırılığın bulunmamasını ve bu mananın doğuruluğuna dair deillerin bulunmasını gerekli görmüşlerdir. Ayrıca ayete yüklenen batını mananın tek mana olduğunun iddia edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁸ Tasavvufî tefsirin kabulü için belirlenen bu şartların, özellikle İbn Teymiyye ve Şâtîbî gibi bu ekolün dışındakilerin düşünceleri ile oluştuğu görülmektedir.⁸⁹

Mesele Kur'an'ın anlaşılması olunca bir yöntemin gerekliliği kendini daha çok hissettirmektedir. Değilse herkesin kendine göre bir tefsir anlayışına sahip olduğu, yöntemsizliğin yöntem olarak anlaşıldığı bir ortamda Kur'an'ı anlama işi tamamen subjektif bir hal alacak ve manipülasyona açık hale gelecektir. İşte bu nedenle beyan ekolüne bağlı gelişen "te'vil" için bir takım kaideler belirlendiği gibi, irfan ekolüne bağlı gelişen İşari Tefsir içinde yukarıda belirttiğimiz şekilde bazı kaideler⁹⁰ belirlenmiştir. Belirlenen bu kaidelerle işarî sufi tefsir, nazarî sufi tefsirden ayrı tutulmuş ve ayrıca işarî tefsire bir meşruiyet kazandırılmış olmaktadır. İleri sürülen bu

⁸⁵ Gazalî: "Kur'an nasslarının dış manaları yanında iç manaları bulunduğunu, bunların kabuğun içindeki öze benzediğini söyler ve insanların gördükleri dış/mülk âlemini, asıl olan melekût âleminin üzerindeki kabuğa benzetir. Dış âlemi geçemeyen kişinin, içe nüfuz edemeyeceğini söyler." Gazalî, Cevahirü'l-Kur'an, s.9; ayrıca bkz. Yunus Emre Gördük, "İşari Tefsirin Mahiyeti, Meşruiyeti ve Bâtını Yorumdan Farkı", Marife Bilimsel Birikim 11, sy.2 (2011): s.30.

⁸⁶ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum Tefsirde Bâtınlık ve Bâtını Tevil Geleneği* (Ankara: Kitabiyat, 2003), 121.

⁸⁷ Te'vilin sıhhat şartları için bkz. Abdulkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev: Ruhi Özcan (İstanbul: Marmara Ünv. İlh. Fak. Vakfı Yayınları, 1993), 321; Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum*, 121.

⁸⁸ Bu şartlarla ilgili örneklendirmeler için bkz. Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Ünv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 21.

⁸⁹ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 87.

⁹⁰ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 87.

şartların kapsayıcılığı bir tarafa bu alanda tefsir yapanların söz konusu şartlara ne derece uydukları ise ayrıca tartışılabilir.

1.2.5 İşârî Yorum Geleneğinde Bahrû'l Medîd'in Yeri

Ayetlerin zahîrî ve işârî yorumlarını tek bir eserde toplayarak Kur'an'ı baştan sona tefsir eden *el-Bahrû'l-Medîd*, bu yönü ile özellikle bu alanın ilk tefsir örneklerinden ayrılır. Örneğin tefsirin tasavvufla bulunduğu noktada karşımıza çıkan işârî tefsir geleneğinin öncü simalarından ilki, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.200/815)'dir.⁹¹Tasavvuf tarihinin ilk tefsir örneği olan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* bizzat Tüsterî tarafından kaleme alınmasa da halen en eski işârî tefsir olma ünvanını korumaktadır. Ancak bu eser, sûrelerden birkaç ayet almak suretiyle Kur'an'ın tamamı ele alınmadan meydana gelen küçük hacimli bir tefsirdir.⁹²

Tasavvufî tefsirin gelişmesinde önemli payı olanlardan birisi de Ebubekir Muhammed b. Müsâ el-Vâsitî (ö.331/942)'dir. Sülemî'nin tefsirini kaynak alan Vasitî, Sehl'den sonra ikinci işârî tefsiri yazdığı söylenirse de bu tefsir zamanımıza kadar ulaşmamıştır.⁹³

İşârî tefsirde büyük bir gelişmenin görüldüğü IV. hicri asrın sonuna doğru şifâhen nakledilen tefsirler, yerini müstakil tefsir kitaplarına bırakır. Bu dönemde karşımıza çıkan en önemli eser sûfîlerin çeşitli âyetler hakkındaki yorumlarını bir araya getiren Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö.412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr*'idir. Sülemî burada mutasavvıfların tefsir ve te'villerini bir araya toplayıp bunların kaybolmasını önlemek suretiyle ilme büyük hizmet etmiş, böylece zâhirî tefsirde İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö.310/923) yaptığı, işârî tefsirde Sülemî yapmıştır. Nitekim *Câmi'u'l-Beyân*, zâhirî tefsirler için bir ansiklopedi sayıldığı gibi *Hakâiku't-Tefsîr* de işârî yorumları toplayan bir ansiklopedidir. Bundan dolayı eser, Sülemî'den sonra yazılan işârî tefsirler ve tasavvufî eserler için temel kaynak olmuştur.⁹⁴

Şeyhi Muhammed el-Buzidî el-Hasenî ile onun şeyhi Mevlay el-Arabî ed-Derkavî el-Hasenî'nin, kendisinden zahîrî yorumlarla, batın ehlinin işaretlerinin bir

⁹¹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 64.

⁹²Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 65; Mustafa Öztürk, "Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy.9 (2002): 249.

⁹³ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 87.

⁹⁴ Süleyman Ateş, "Hakâikut-Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 163-164.

arada bulunduğu bir tefsir yazmasını istemeleri üzerine kendisinin bu iki büyük zatın arzularını gerçekleştirmek amacıyla tefsirini yazan İbn Acîbe'nin, eserinin işârî bölümünde ayetlerin yorumuna dair işârî görüşleri topladığı görülür. Tefsirinin işârî bölümünde “Vertecübi (Ruzbihan-ı Bakli)⁹⁵ demiştir ki”, “Velilerden biri demiştir ki”, “İmam Kuşeyrî demiştir ki”, “Şibli demiştir ki: “, “Verrak'da şöyle demiştir:”, “Bu konuda Berai şöyle demiştir:” şeklinde ifadeleri bunu bize göstermektedir. Bu yönüyle Sülemî'nin IV. asırda yaptığı toplama faaliyetinin kendi dönemindeki örneğini vermiştir. Ancak İbn Acîbe, eserinde her sûrenin tefsirine “sûre hakkında söylenenler” ifadesiyle başlayan ve kendi görüşlerini belirtmekten ziyade önceki mutasavvıfların âyetlere dair yorum ve açıklamalarını aktararak esasen sadece bir derleme işi yapan⁹⁶ Sülemî'den farklı bir yol izlemiştir. İbn Acîbe, ayetlerle ilgili gördüğü pek çok işârî görüşe yer verse de bu sadece bir toplama değildir. Görüşleri belirttikten sonra “Ben (İbn Acîbe) derim ki:” şeklinde kendi görüşünü de beyan etmesi, yer verdiği görüşleri kendi içinde zaman zaman tartışması⁹⁷ onun işârî yorum üzerindeki dirayetinin de bir göstergesidir.

Aslında bir rivayet tefsiri olmakla birlikte hocası Sülemî'nin etkisiyle tasavvufî yorumlara yer verildiğinden işârî tefsirler arasında sayılan Sa'lebi'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı eseri,⁹⁸ Kur'an kıssaları hakkında İsrâiliyat menşeli çeşitli rivayetleri kaydetmesi, özellikle sûrelerin faziletine dair mevzû hadislerle, Şîa kaynaklı bazı asılsız rivayetlere ve haberlere yer vermesi açısından eleştirilmiştir.⁹⁹ İbn Teymiye'de, “Salebinin iyi bir insan olduğunu, fakat gece odun toplayan gibi tefsir kitaplarında sahih, zayıf, mevzu ne bulmuşsa aldığını söylemiştir.”¹⁰⁰ İbn Acîbe'nin, eserinde bu noktada daha titiz davrandığı israili rivayetlere nadiren yer verdiği görülür. Müellif, bu

⁹⁵İbn Acîbe'nin el-Bahrul-Medîd'de, el-Vertecebî adında bir müfessirden oldukça sık alıntılar yaptığı görülmektedir. Fakat tabakât kitaplarında bu isimde bir âlime rastlanmamaktadır. Dr. Mahmut Ay, detaylı araştırmalar sonucunda müfessirin el-Vertecebî'den naklettiği bütün bilgilerin, Rûzbihân el-Baklî'nin Arâisul-Beyân'daki görüşlerinin aynısı olduğunu tespit etmiştir.

⁹⁶ Süleyman Ateş, “Hakaikut-Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 163-164.

⁹⁷Nahl 16/104-109. ayetlerin işârî tefsirinde Kuşeyrî'nin görüşüne yer verdikten sonra “Ben (İbn Acîbe) derim ki: İmam Kuşeyrî'nin belirttiği bu durum, eğer onlar, şeyhlerinin sohbetinde kalmaya devam eder veya bir yolla onlara ulaşip hallerini arz ederlerse böyledir; fakat şeyhlerin sohbetini veya onlara ulaşmayı terk ettiklerinde, onların avam insanların haline döndüklerinde şüphe yoktur.” İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.5, 146.

⁹⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Salebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 28-29.

⁹⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, “Salebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, (İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 28-29.

¹⁰⁰ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 95-96.

tür haberleri önceki müfessirlerden aldığı güç ve destekle nakletmektedir. Ayrıca bu rivayetleri bazen nakletmekle yetinmez Ehl-i kitap'tan gelen rivayetleri verip onları ciddi olarak tenkit eder,¹⁰¹ bunları itikad ölçülerine göre değerlendirir, doğru olan haberi veya görüşü ortaya koyar.¹⁰² Bu durum ayetlerin zahirî tefsir bölümünde ve çoğunlukla kıssalarla ilgili olarak nadiren görülür.

Sülemî'nin (ö.412/1021) talebesi olan Kuşeyrî, hocasından faydalanmış fakat mevzû hadislere yer verdiği için tenkit edilen hocasının aksine, tefsirinde mevzû rivayetlerden sakınmaya çalışmış, tefsirindeki bilgileri kendi süzgecinden geçirerek, tasavvufla şeriatı usta bir şekilde uzlaştırmıştır. Eş'ariyye inançlarına son derece bağlı olduğu için bid'at sahiplerine asla müsamaha etmemiş bunlara karşı va'zlarıyla ve eserleriyle mücadele etmişti.

Kuşeyrî'nin bu zâhir-bâtın dengesini korumadaki hassasiyeti kendisinden sonra gelen İbn Acîbe'nin eserinin işarî bölümünde görüşüne en çok yer verdiği isimlerden birisi olmasında etkili olmuştur. İbn Acîbe, Kuşeyrî ile mezhebî görüşü; tefsirinde ki zahir-batın dengesi; kaynakların seçimindeki hassasiyeti; işarî yorumların zahirî yorumlara uygunluğu; ahkâm ayetlerinin de işarî yorumunun yapılması gibi hususlarda benzerlik göstermektedir.

Ancak bunlarla beraber Kuşeyrî ile İbn Acîbe arasındaki farklardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- Kuşeyrî, pek çok ayetin zahirî yorumuyla yetinip işarî yorumuna yer vermezken İbn Acîbe'nin işarî yorumunu yaptığı ayetlerin çokluğu,
- Kuşeyrî'nin İbn. Acîbe'ye nazaran zahire daha bağlı kalması,
- Kuşeyrî, sûre başlarındaki besmeleleri her sûre başında tekerrür eden bir âyet kabul eder ve her sûrede besmeleye sûreye uygun, diğer yerlerdeki verdiği manalardan farklı bir anlam verirken İbn Acîbe besmele ilgili Fatiha Sûresi'nde bir defa değinip bırakması.

¹⁰¹ Araf 7/189-190. Ayetlerinin zahirî yorumunda "...Âdem ve Havva, Rab'leri Allah'a şöyle dua ettiler: Eğer bize kusursuz, bedeni sağlam ve düzgün, yaratılışı tam bir çocuk verirsen muhakkak bu yeni nimetine karşı sana şükredenlerden olacağız." Devamındaki ayette şöyle buyruluyor: "*Fakat Allah onlara sağlam ve kusursuz bir çocuk verince*" onların evlatları kendilerine verdiği çocuk hakkında Allah'a ortak koşular. Doğan çocuğa, Abdüluzza, Abdümenaf ve Abdüddar gibi 'putların kulu' manasına gelecek isimler verdiler." Bu ayet, ileride âdemoğulları arasında inkâra sapan ve şirke giren kimselerin hallerine ilişkin gaybi bir haber ihtiva etmektedir. Bu şirkin Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan meydana geldiğini söylemek sahih değildir; çünkü peygamberler bu tür günahlardan korunmuşlardır. Sahih olan görüş budur." İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.3, 520.

¹⁰² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 142.

- Kuşeyrî, daha akıcı olma adına senedleri atıp, kaynaklardan bahsetmeden görüşleri aktarırken İbn Acîbe zikrettiği kaynakları belirtmekte daha hassas davranması vb. noktalar da birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Zerkanî, İşârî tefsirlerin en önemli dört tanesinden birisinin Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) tefsiri olduğunu söyler¹⁰³. Şihabüddin Seyyid Mahmud Âlûsî'nin, *Rûhu'l-Meânî'si*¹⁰⁴, olan selefi âlimlerinin rivayetleriyle, halefin makbul görüşlerinin bulunduğu, rivâyet ve dirayeti, ibare ve işareti barındıran tefsirlerin en büyüklerinden biridir. Bu yönüyle zahirle batını bir araya getiren İbn Acîbe'nin tefsirine benzemektedir Ancak Âlûsî'nin bu eseri başlı başına müstakil bir işârî tefsir değildir. Otuz cüzden oluşan *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirinde yapılan işârî yorumlar ilk cüzlerden son cüzlere doğru, işârî tefsir de azalır, son iki cüzde ise hiç görülmez. İbn Acîbe'nin de son cüzlere nazaran ilk cüzlerde daha yoğun işârî yorum yaptığı görülse de son cüzlerde ki ayet ve sûrelerle ilgili işârî yorumları devam etmektedir.

Alusî, zâhiri tefsirini tamamladığı ayetlerin içinden işârî tefsirini yapabileceği âyetleri gruplandırarak, o grubun başına koyduğu işârî tefsire uygun ifadeleri ve o âyetlerin kelime kelime, cümle cümle işârî tefsirini yapmıştır.¹⁰⁵ Âlûsî'nin işârî tefsiri, bu yönüyle gerek Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *Letâifu'l İşârât'ı* gerekse İbn Acîbe'nin *Bahru'l Medîd'i* gibi tam bir işârî tefsir değildir.

Tasavvufî-İşârî tefsir alanında en önemli isim, Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240) 'dir. Onunla birlikte işârî tefsir, tamamen vahdet-i vücud felsefesinin tesiri altına girmiş, çok aşırı te'viller yapılmağa başlanmıştır. İbnul-Arabî, geniş ihatasıyla tasavvufta ve işârî tefsirde bir çığır açmıştır. “vahdet-i vücûd” terimine, İbn Arabî ekolüne ait eserlerden önce yazılmış herhangi bir eserde rastlamak mümkün olmasa bile, ondan önceki sûfîlerin birçok ifâdesi, bu düşünceyi çağrıştıracak şekildedir.¹⁰⁶ Netice itibariyle aslında vahdet-i vücûd fikrinin özünün, İbn Arabî'den önceki

¹⁰³Vehbi Karakaş, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'sinde İşârî Tefsir”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy.2 (2013): 175.

¹⁰⁴Ahmet Çelik, “Ruhu'l-Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.35 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 213-214.

¹⁰⁵Vehbi Karakaş, “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'sinde İşârî Tefsir”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy.2 (2013): 175.

¹⁰⁶Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 367.

mutasavvıflarda da mevcut olduğu, ancak onun kadar üzerinde durulmayıp felsefi formülasyonlarla sistematize edilmediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

İbnü'l-Arabî'nin bu düşüncesinden etkilenenlerden birisi İbn Acîbe'dir. Örnek olarak şu iki ayetin işarî tefsirine bakalım:

*“Doğu da batı da Allah'a aittir. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır...”*¹⁰⁸ mealindeki ayetin işarî yorumunda şunları söyler:

Bil ki mekânlar, yönler ve kâinata mevcut olan bütün şeyler, ilahi sıfatların nurlarıyla ayakta durmaktadır ve Cenab-ı Hakk'ın yüce Zâtı karşısında yok hükmündedirler. Allah ezelde mevcuttu, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O, şu anda da ezeldeki sıfat üzeredir. Çünkü Allah'ın varlığı yanında hiçbir şeyin varlığından söz edilmez. Artık siz her ne tarafa yönelseniz, Allah'ın zâtı oradadır. İlahi nurların parlamasıyla bütün varlıklar görünmez olur, zat-ı ahadiyyetin sırları karşısında da nurlar silinir gider; sonunda bir ve kahhar olan Cenab-ı Hak zâtıyla kalır.¹⁰⁹

*“Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandillğe benzer. O lamba cam bir fanus içindedir. Cam ise inci gibi parlayan bir yıldız gibidir. O, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır.”*¹¹⁰ ayetini ise:

Arşından ferşine kadar bütün kâinat, Cenab-ı Hakk'ın nurundan bir parçadır ve yüce zâtın sırlarından bir sırdır. Kâinatın zahirî mülktür; batını ise ceberut denizinden kaynayıp çıkan meleküttür (mana ve sırdır). Şu halde bütün kâinatın nuru ve sırrı Allah'tır, onu ayakta tutan O'dur.¹¹¹

diyerek yapmış olduğu bu yorum ve verdiğimiz diğer örnekler onun vahdet-i vücud düşüncesinden etkilendiğini gösterir ki bu tasavvufî düşüncenin de bir sonucudur.

İşarî tefsir geleneği içerisinde tasavvufî tefsirler, ya Kur'an'ın tamamının işarî yorumuna yer vermediği için sınırlı kalmışlar, ya zahir ile batını bütünleştirme noktasında farklı bir yol izlemişler ya da uydurma ve hatta batıl sayılabilecek rivayetlere yer verdikleri için eleştirilmişlerdir. İbn Acîbe ise kendisinden önce elinin altında bulunan zahirî ve işarî yorum birikimini çok iyi değerlendirmiştir. Zahirî ve tasavvufî işaretlerin şartlarına dikkat ederek Kur'an'ı baştan sona tefsir etmiş; tefsirinde rivayet, dirayet ve işarî olmak üzere üçlü bir tefsir anlayışını eserine yansıtmış olması ve ayrıca ahkâm konuları ile ilgili ayetlerin işarî yorumlarını yapması işarî tefsir birikiminde önemli bir yeri olduğu göstermektedir.

¹⁰⁷ Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 368.

¹⁰⁸ Bakara 2/115.

¹⁰⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medid*, c.1, 423.

¹¹⁰ Nur 24/35.

¹¹¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medid*, c.6, 455.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂM AYETLERİ ve BAHRU'L MEDÎD

2.1 BAHRU'L MEDÎD'İN AHKÂM AYETLERİNE İLGİSİ

2.1.1 Kur'an'da Ahkâm Ayetleri

Allah tarafından peygamberleri vasıtasıyla insanlığa indirilen Kur'an, insanların karanlıklardan aydınlığa çıkması için nur,¹¹² kalplerindekilere şifa,¹¹³ öğüt,¹¹⁴ basiret,¹¹⁵ burhan,¹¹⁶ olarak en doğru yola ulaştırır,¹¹⁷ hak ile batılı ayırır¹¹⁸ bir kitap olarak, insanların kalplerinde imanın yerleşmesi ve karşılaştıkları problemleri çözmeleri için yirmi üç yıl boyunca peyder pey indirilmiştir.¹¹⁹

Kur'an'ın mü'minler için bir hidayet rehberi olması, onun her dönemde ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple Müslümanlar Kur'an'ın inzalından itibaren, her dönemde karşılaştıkları problemlere, Kur'an'a başvurarak çözüm yolları aramışlar, onu en doğru şekilde anlamaya gayret göstermişlerdir. Bu da beraberinde tefsir ilmîni ortaya çıkarmıştır.

Bilindiği gibi, Kur'an tefsir literatürünü oluşturan eserler çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu tefsir çeşitlerinden birisi olan Fıkhî Tefsir, Kur'an'ı Kerim'in amel yani ibadet ve muamelat yönleri ile meşgul olan bu konu ile ilgili bulunan ayetleri açıklayan ve onlardan hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir ekolüdür.¹²⁰

Bu nevi tefsirin gayesi İslam'ın ilk temel kaynağı olan Kur'an'ın ihtiva ettiği ameli hükümleri kaide ve prensipleri ortaya çıkarıp açıklamak ve onları nasıl uygulayacaklarını göstererek insanlara dünya ve ahiret saadetini temin etmektir.¹²¹

¹¹²“Allah'tan size bir nur geldi.”, Maide 5/15.

¹¹³“Size Rabbinizden bir öğüt ve kalplerinizde olan (hastalık)lara şifa geldi.”, Yunus 10/57; İsrâ 17/82.

¹¹⁴“Kur'an ancak âlemler için bir öğüttür”, Tekvîr 81/27.

¹¹⁵“İşte bu Kur'an, Rabbinizden size gelen bir basirettir.”, A'raf 7/203.

¹¹⁶“İşte size Rabbinizden kesin deliller geldi.”, Nisa 4/174.

¹¹⁷“Bu Kur'an kesinlikle en doğru yola ulaştırır”, İsrâ 17/9.

¹¹⁸“Kuluna Furkan'ı indiren Allah, bereket kaynağıdır.”, Furkan 25/1.

¹¹⁹“İşte biz bu Kur'an'ı insanlara dura dura okuman için bölüm bölüm ayırdık.”, Bakara 2/213; İsrâ 17/106; Furkan 25/32.

¹²⁰İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 463.

¹²¹İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 463.

İslam, gerek ibadetler gerekse muamelattan olsun insanın hayatının her alanına dair hüküm koymuştur. Genel olarak İman, İbadet ve Ahlak olarak sınıflandırılan¹²² bu hükümlerden bazıları Kur'an ayetleriyle açıkça beyan edilmiş, bazıları hakkında genel prensipler koyulmuş, bazılarında da sadece birtakım işaretler de bulunulmuştur¹²³. Bu noktadan hareketle Kur'an'ın ahkâma dair yönünü teşkil eden fıkıhın konusu olan ayetleri iki başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar:

a) Kişinin Rabbiyle olan ilişkisini düzenleyen salih amelin hüküm ve prensipleri ihtiva eden ahkâm ayetleri;

b) Ferdin fertle, ferdin toplumla ve aynı zamanda toplumun fertle olan alakasını tanzim amacı taşıyan ve ibadetlerin dışında kalan diğer bütün hükümlerdir.¹²⁴

Fıkıhî tefsirin konusu Kur'an'ın ahkâm, yani amellerle ilgili yönü olduğuna göre, Kur'an'ı Kerim'de herkesin anlayabileceği şekilde bulunan muhkem/fıkıhî ayetleri sıralayıp tespit etmek, müfessirin kendi ilmi kudret ve kabiliyetine bağlıdır. Bu nedenle ahkâm ayetlerinin sayısı hakkında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Örneğin el-Cessas (ö.371/981), meşhur *Ahkâmu'l-Kur'an*'ında binden fazla yeti incelerken, Gazalî (ö.505/1111) ve Râzî (ö.606/1209) gibi âlimlere göre bu sayı 500'dür. İbni Arabî (ö.543/1148)'ye göre 634 olan sayı, son dönem âlimlerinden es-Sayis'e göre 300'dür. Taha Huseyn (1889/1973) ise 200 civarında ayeti eserinde incelemiştir.¹²⁵

Dolayısıyla Kur'an'daki ahkâm ayetleri hakkında tam bir birlik yoktur. Bu rakam 500 ile 1000 arasında değişmekte ve bunları bir sayı ile sınırlandırmanın mümkün olamayacağı görülmektedir. Çünkü fıkıhî tefsir yapacak olan müfessir, Kur'an'ın bütününe inceleyecek, onun her yönünden istifade edecektir. O, icabında ahkâm ayetlerinin dışında mesela kasas veya mesel ayetlerinden hatta bir kelimenin veya bir harfin ayet içindeki kullanılışından istifade ile bir hükme varebilecektir¹²⁶. Bu da karşımıza Zerkeşi'nin ahkâmla ilgili doğrudan hükme delalet eden ayetler ve kendisinden hüküm istinbat edilen ayetler olarak yaptığı tasnifi çıkaracaktır.¹²⁷

¹²² Abdulkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev: Ruhi Özcan (İstanbul: Marmara Üniv. İlah. Fak. Vakfı Yayınları 1993), 148.

¹²³ Kur'an'ın hüküm koymada ki yöntemi metodu için bkz. Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkıhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkıhî Tefsir* (İstanbul. Yy. 1996), 21-44; ayrıca Abdulkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev: Ruhi Özcan (İstanbul: Marmara Üniv. İlah. Fak. Vakfı Yayınları 1993),145-153.

¹²⁴ Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkıhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkıhî Tefsir* (İstanbul. Yy. 1996), 16.

¹²⁵ Selim Türkan ve Süleyman Gezer, "Fıkıhî Tefsir Geleneği", *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*, Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 186.

¹²⁶ Mevlüt Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkıhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkıhî Tefsir* (İstanbul. Yy. 1996), 16.

¹²⁷ Selim Türkan ve Süleyman Gezer, "Fıkıhî Tefsir Geleneği", *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*, Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 187.

Zerkeşi'nin bu tasnifinde ikinci kısımda yer alan ayetlerin herhangi bir hükme ulaşmada kaynak olarak istifade edilen ayetler olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak gerek doğrudan hükme delalet eden ayetler olsun gerekse bir hükme ulaşmak için yararlanılan ayetler olsun bu ayetlerin sayısı kişinin ilminin genişliğine ve görüşünün derinliğine bağlı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahkâm ayetlerinin ifrat ve tefritlerden kaçınılırsa sayısının İslam'ın ilk devirlerinde de denildiği gibi 500 (sayısının Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767) eserinde başlığa yansıdığı görülür.)¹²⁸ civarında olduğu da söylenmiştir.¹²⁹

Kaynaklarda ahkâm ayetlerinin bugün kullanılan modern hukukun alanlarına göre dağılımı ise şu şekildedir.¹³⁰

1. İbadet Hükümleri: Rabbimize karşı vazifeleri düzenleyen ayetler namaz, oruç, zekât, hac, adak, yemin ve benzeri 140 ayet
2. Aile ve Miras Hukuku: 70 ayet
3. Borçlar Hukuku: Alışveriş, kira, rehin, kefalet, ortaklık, borçlanma ve taahhüt gibi işlerini düzenleyen ayetler, 70 ayet
4. Ceza Hukuku: 30 ayet
5. Usul Hukuku: Mahkemelerin insanlar arasında adaleti temin etmeye çalışırken kaza, şahitlik, yemin gibi takip etmeleri gereken usulü düzenleyen ayetlerdir. 13 ayet
6. Anayasa Hukuku: yönetenle yönetilenlerin ve toplumların ana haklarına dair ayetlerdir. 10 ayet
7. Devletler Hukuku: 25 ayet
8. İktisadi ve Mali Hukuk: 10 ayet¹³¹

2.1.2 Ahkâm Tefsirinde Öne Çıkan Eserler:

Tefsir ilminin tedvîninde hicrî III. asırdan itibaren özel ihtisas alanlarına yönelik tefsirlerin kaleme alınmaya başlanmasından sonra, islâm hukukçuları da özellikle kendi ihtisas alanlarını ilgilendiren ahkâm ayetlerinin tefsiri ile meşgul olmuş ve bu sahada

¹²⁸Selim Türcan ve Süleyman Gezer, “Fikhî Tefsir Geleneği”, *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*, Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 186.

¹²⁹İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 463.

¹³⁰Ahkâm ayetlerin surelere dağılımı ve tefsirler arasındaki farklar için bkz. Mustafa Hocaoğlu, “Ahkâm Tefsirinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve ibn Arabî Örnekleri”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010).

¹³¹İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 463.

müstakil eserler meydana getirmişlerdir.¹³² Kur'an'ın özellikle ameli hüküm içeren; yani ibadat, muamelat, ukubata dair ayetlerin anlama ve yorumunu esas alan Fıkhî tefsirler, “Ahkâmu'l Kur'an”, “Fıkhü'l Kur'an” , “Tefsiru Ayatı'l Ahkâm” şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Kur'an'ın ahkâm ayetlerini tefsîr eden bu eserler mukayese edildiğinde Cessaas'ın yaptığı gibi mutlak olarak yalnızca ahkâm ayetlerinin tefsirinin yapıldığı eserler olduğu gibi Kurtubî gibi Kur'an'ın bastan sona tefsîrini yaparken özellikle ahkâm içeren ayetlerin daha detaylı işlendiği eserlerde bulunmaktadır.

Her ne kadar ameli hükümleri tespit için yazılmış olsalar da nasıl ki diğer Kur'an tefsirleri yeri geldiğinde ahkâm ayetleri ile ilgili yorumlar yapıyorsa; aynı şekilde özellikle Kur'an'ı bastan sona tefsîr eden Ahkâm Tefsirleri de sadece ahkâm ayetleri ile açıklamalar yapıp da diğer ayetlerin açıklamalarını yapmadan geçmez. Yalnızca ayetlerin ahkâm konusunda ilke ifade eden kısımlarına biraz daha fazla ağırlık verir. Çünkü Kur'an'da salt hukuk ayetleri veya salt ahlak ayetleri bulunmaz. Her ayet biriminin daha büyük bir ayet birimi ile mutlaka bir ilişkisi vardır.¹³³ Dolayısıyla Fıkhî tefsirler daha çok ahkâm ayetlerini konu alsalar da ahkâm ayetleri ile ilişkili diğer ayetlere de da zorunlu olarak temas etmişlerdir.

Bu alanda yazılmış ilk eserin Eş-Şafîî (ö.204/819)'ye ait olan *Ahkâmu'l-Kur'an*¹³⁴ olduğu kaynaklarda geçmesine rağmen Eş-Şafîî'den yarım asır önce yaşamış olan Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767)'in “*Tefsiru'l-Hamsi Mie Aye*” adlı eseri bugünkü bilgiler ışığında ilk Fıkhî tefsir olarak kabul edilebilir. Hatta bu tefsir, Eş-Şafîî'ninkinden farklı olarak günümüze kadar ulaşmıştır.¹³⁵ Bu alanda yazılan pek çok

¹³²Bedrettin Çetiner, “Ahkâmul-Kur'an“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988), 551-552.

¹³³Örneğin: “*Ey İman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de oruç farz kılındı ki takvaya ulaşasınız*” (Bakara 2/182) ayeti ibadete dair bir emirdir fakat bunun neticesi olan ahlaki bir duruma işaret edilmesi gibi.” Fethi Ahmet Polat, “Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler”, *Tefsir El Kitabı*, Ed. Mehmet Akif Koç, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 203.

¹³⁴“Ahkâmü'l-Kur'an'a dair ilk eserin İmam Şafîî tarafından hazırlandığı kabul edilir. Onun ahkâm âyetlerinin tefsirine dair görüşlerini daha sonra Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî müstakil bir eserde toplamış ve bu eser Zâhid Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte Kahire'de neşredilmiştir (1371/1952, I-II; Brockelmann bu eserin Beyhakî'ye ait olduğunu zannetmiştir, bk. Brockelmann, GAL Suppl., I, 619). Daha sonra Hanefî, Şafîî, Mâlikî, Hanbelî mezhebine bağlı fakihlerle Zeydiyye, İmâmîyye ve Zâhiriyye âlimleri ahkâmü'l-Kur'an'a dair çeşitli eserler kaleme almışlar ve bu eserlerde ahkâm âyetlerini kendi mezheplerini destekler mahiyette tefsir veya te'vil etmişlerdir.” Bedreddin Çetiner “*Ahkamul-Kuran*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988), 551-552.

¹³⁵Mevlüt Güngör, age. s.150; ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 470.

eser vardır¹³⁶. Onlardan bazıları ise şunlardır:

Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767): *Tefsiru'l-Hamsi Mie Aye*

Yahya b. Âdem b. Süleyman el-Emevi, Ebu Zekerriyya (ö.203/882): *Ahkâmu'l-Kur'an*

Eş-Şafîi (ö.204/819): *Ahkâmu'l-Kur'an*

Yahya b. Eksem (ö.242/857): *İcabu't-Temessük bi Ahkâmu'l-Kur'an*

Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem, Ebu Abdillâh el-Mısri (ö.268/882):

Ahkâmu'l-Kur'an

Ez-Zahirî, Davud b. Ali, Ebu Süleyman (ö.270/884): *Ahkâmu'l-Kur'an*

el-Kadi, İsmail b. İshak el Ezdî (ö.282/896): *Ahkâmu'l-Kur'an*

Et-Tahavi, Ebu Cafer, Ahmed b. Muhammed (ö.321/933) : *Ahkâmu'l-Kur'an*

el-Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali (ö.370/981): *Ahkâmu'l-Kur'an*

Ebu Yala el-Kebir, Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef İbnu'l-Ferra (ö.458/1066): *Ahkâmu'l-Kur'an*

İlkiyya el-Harrasî, Ebu'l Hasen, Ali b. Muhammed b. Ali et-Taberî (ö.504/1110):

Ahkâmu'l-Kur'an

İbnu'l Arabî, Ebu Bekr, Muhammed b. Abdillâh el-Endülüsî (ö.543/1148):

Ahkâmu'l-Kur'an

el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272):

el-Cami'u li Ahkâmu'l-Kur'an

Es-Suyutî Celaluddin (ö.911/1505): *el-Iklil fi İstinbati't-Tenzili*

Muhammed Sıdk Hasan Han (ö.1307/1889): *Neylu'l-Meram Min Tefsiri Ayati'l Ahkâm*

Muhammed b. Abdillâh Draz (ö.1377/1958): *Tefsiru Ayati'l Ahkâm*

Muhammed Ali Sayis: *Tefsiru Ayati'l Ahkâm*

Es-Sabuni, Muhammed Ali (ö.1436/2015): *Revaiu'l Beyan, Tefsiru Ayati'l Ahkâm Mine'l Kur'an*¹³⁷

2.1.3 Cessas ve Ahkâmu'l Kur'an

İran'ın eski yerleşim merkezlerinden Rey'de doğduğu (305/917) için Râzî nisbesiyle, mesleğinden dolayı da Cessâs (kireççi) lakabıyla anılır. Yirmili yaşlarında iken Bağdat'a gidip devrin en büyük Hanefî fakihî Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin derslerine devam etti ve onun önde gelen talebelerinden oldu. Daha sonra hocası Kerhî'nin de

¹³⁶ Bu alanda yazılan 120 ayrı tefsir ve müellifi için Bkz. Mevlüt Güngör, age, s.122-146.

¹³⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fez Yayınları, 2010), 470-471.

tavsiyesi üzerine Hâkim en-Nîsâbûrî ile birlikte Nîşâbur'a giderek ondan hadis tahsil etti. Kerhî'nin vefatından sonra tekrar Bağdat'a döndü (344/955) ve onun yerine ders vermeye başladı. Cessâs (ö. 370/980) burada vefat etti.¹³⁸

Hanefî âlimlerinden Cessâs'(ö. 370/980)'ın ahkâm âyetlerinin tefsirine dair eseri de önemlidir. Binden fazla ayetin ahkâm olarak tefsirinin yapıldığı “*Ahkâmü'l-Kur'an*” sahasında yazılan ilk örneklerden biri olup daha sonra kaleme alınan ahkâm tefsirlerine tesir etmiştir. Müellif, bu eserinde sûreleri, Kur'an tertibine göre ele almış, ancak bir sûrenin tamamını değil, sadece içindeki ahkâm âyetlerinin açıklamasını yapmıştır. Eserde ahkâm âyeti bulunmayan sûrelere ise yer verilmemiştir. Diğer taraftan eserde sûreler, âyetlerin ilgili olduğu konu veya muhtevaya göre, fıkıh başlıkları altında işlemiştir.¹³⁹

Gerek müfessirin Ahkâm kavramına yaklaşımından gerekse zamanın değişmesine paralel olarak yeni ve çeşitli fıkıh usûlü nazariyelerinin ortaya çıkması gibi sebeplerden kaynaklanan düşünce farklılaşması, ahkâm kapsamında ele alınan ayetlerin sayısını etkilemiştir. Biz çalışmamızla ilgili daha fazla örnekler üzerinden daha geniş bir inceleme alanı oluşturması için ahkâm tefsirleri içinde ahkâm olarak en fazla ayeti ele alan Cessas'ın *Ahkâmu'l Kur'an*'ını seçtik.

Cessas'ın ahkâm olarak ele aldığı ayetlerin tespitinde, bu alan da yazılan “*Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri*”¹⁴⁰ isimli doktora tezinden de yararlanarak, aşağıdaki tabloda Cessas'ın hangi sûrede kaç ayeti ahkâm olarak ele aldığı gösterildi. Tezin sonunda ise ahkâm olarak ele alınan ayetlerin numaralarını da içeren bir tabloya ayrıca ekte yer verildi.

¹³⁸Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü'l Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988), 553.

¹³⁹Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü'l Kur'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988), 553.

¹⁴⁰Mustafa Hocaoğlu, “Ahkâm Tefsirlerinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

Tablo 2.1. Cessas'ın ahkâm olarak ele aldığı ayetlerin sûrelere göre sayısı

Sûre No	Sûre Adı	Ayet Sayısı	Ahkâm Ayt .Sy.	Sûre No	Sûre Adı	Ayet Sayısı	Ahkâm Ayt .Sy.	Sûre No	Sûre Adı	Ayet Sayısı	Ahkâm Ayt .Sy.
1	Fatiha	7	5	40	Mü'min	85	3	79	Naziat	46	--
2	Bakara	286	137	41	Fussilet	54	5	80	Abese	42	--
3	Al-İ İmran	200	60	42	Şurâ	53	6	81	Tekvîr	29	--
4	Nisa	176	93	43	Zuhruf	89	7	82	İnfitâr	19	--
5	Mâide	120	67	44	Duhan	59	--	83	Mutaffifin	36	--
6	En'am	165	36	45	Casiye	37	3	84	İnşikâk	25	3
7	A'râf	206	35	46	Ahkaf	35	2	85	Burûc	22	--
8	Enfâl	75	27	47	Muhammed	38	3	86	Târik	17	--
9	Tevbe	129	76	48	Fetih	29	9	87	A'lâ	19	2
10	Yunus	109	4	49	Hucurat	18	9	88	Gâşiye	26	--
11	Hud	123	17	50	Kâf	45	3	89	Fecr	30	--
12	Yusuf	111	49	51	Zariyat	60	3	90	Beled	20	4
13	Ra'd	43	3	52	Tur	49	2	91	Şems	15	--
14	İbrahim	52	1	53	Necm	62	8	92	Leyl	21	--
15	Hicr	99	--	54	Kamer	55	2	93	Duha	11	2
16	Nahl	128	21	55	Rahmân	78	5	94	İnşirâh	8	3
17	İsrâ	111	41	56	Vâkı'a	96	3	95	Tin	8	--
18	Kehf	110	16	57	Hadîd	29	4	96	Alak	19	--
19	Meryem	98	17	58	Mücadile	22	7	97	Kadr	5	3
20	Ta-ha	135	9	59	Haşr	24	6	98	Beyyine	8	1
21	Enbiya	112	2	60	Mümtehîne	13	8	99	Zilzâl	8	--
22	Hacc	78	18	61	Saf	14	5	100	Âdiyât	11	--
23	Müminun	118	11	62	Cuma	11	6	101	Kâri'a	11	--
24	Nur	64	38	63	Münafikûn	11	3	102	Tekâsür	8	--
25	Furkan	77	11	64	Tegabûn	18	--	103	Asr	3	--
26	Suara	227	7	65	Talâk	12	5	104	Hümeze	9	--
27	Neml	93	--	66	Tahrîm	12	5	105	Fil	5	--
28	Kasas	88	6	67	Mülk	30	--	106	Kureys	4	--
29	Ankebut	69	3	68	Kalem	52	3	107	Mâun	7	3
30	Rum	60	2	69	Hâkka	52	--	108	Kevser	3	1
31	Lokman	34	7	70	Me'aric	44	3	109	Kâfirûn	6	2
32	Secde	30	2	71	Nûh	28	--	110	Nasr	3	2
33	Ahzâb	73	31	72	Cin	28	--	111	Tebbet	5	2
34	Sebe	54	1	73	Müzzemmil	20	7	112	İhlâs	4	--
35	Fatır	45	7	74	Müddessir	56	2	113	Felak	5	2
36	Yasin	83	8	75	Kiyamet	40	2	114	Nas	6	--
37	Saffât	182	5	76	İnsan	31	2				
38	Sâd	88	10	77	Mürselât	50	2				
39	Zümer	75	1	78	Nebe	40	--				

Ahkâm Ayet Sayısı: 1057

2.2 AHKÂM AYETLERİNDEKİ KAVRAMLARIN İŞARÎ KARŞILIKLARI

Bu bölümde el-Cessas'ın (ö.371/981), meşhur *Ahkâmu'l-Kur'an*'ından yararlanarak tespit ettiğimiz ahkâm ayetlerine ve bu ayetlerde geçen kavramlara İbni Acîbe'nin yüklemiş olduğu işarî manaları tablo halinde göstermeye çalıştık.

Bahru'l Medîd'te, Cessas üzerinden tespit ettiğimiz bin elliyedi ayetin her biri ayrı ayrı işarî yoruma tabi tutulmamıştır. Ayetlerin çoğunlukla ikili ve daha fazla gruplandırma yoluyla işarî tefsiri yapılmıştır. Bazen ayette geçen bir kavram, ya da kavramın yer aldığı bir cümle işarî olarak yorumlanmış bazen de ayetlerde geçen kavramlar zahirî manası üzere öylece bırakılmıştır. Bizde bu bölümde ayette geçen kavramın ya da o kavramının geçtiği cümlelerin işarî karşılıklarını tespit etmeye çalıştık. Kavramların işarî manalarını tefsirde geçen şekliyle aynen almaya gayret ettik, ancak zaman zaman anlatımdaki akıcılığı sağlamak için manayı bozmayacak ifadeler kullandık.

Yaptığımız bu çalışma üzerinden İbn Acîbe'nin işarî yorumu yaparken izlemiş olduğu yönteme dair tespitlerimize ise daha sonraki başlıklar altında yer verdik. İbni Acîbe'nin, zahirine uygun yaptığı işarî ayetler ile genel manası üzerinden yapmış olduğu işarî ayetleri gösteren bir tabloya da tez sonunda ayrıca yer verdik.

Tablo 2. 2. İbn Acîbe'nin ahkâm ayetlerine yüklemiş olduğu işari manaların sûrelere göre karşılıkları

Ayet Nu	Bakara Sûresi
3	Rızıktan İnfak: Allah'ın kendisine ihsan ettiği ilimlerin sırlarından ve anlayışların hazinelerinden başkalarına infak.
8	İnanmadıkları Halde İmandık Demek: İnsanlardan bazılarının manevi körlük içinde ve hem de en alt seviyede bulunmasına rağmen seçilmiş bir insan olduğunu düşünerek, velilik davasına kalkması.
9	Aldatmak: Dili velilik iddiasında bulunurken, kalbi hak yoldan kaçarak Allah'a karşı hile içine girmek, müslümanları aldatmak.
14	“Biz Sizinle Beraberiz, Biz (O Müminlerle) Sadece Alay Ediyoruz”: Bunlar velileri kabul ile red arasında gider gelirler. Tasavvuf ehli ariflerle karşılaşınca onlara, “Sizin Hak yolunda olduğunuza inandık, halinizi tasdik ettik” derler. Tasavvufu ve velileri şiddetle inkâr eden münkirlerin yanına geldiklerinde, veliler hakkında ileri geri konuşurlar, onları inkâr ederek, “Biz onlarla alay ediyorduk” diyenlerdir.
15	Allah Onlarla Alay Eder: Kendilerinde keramete benzer bazı şeyler ortaya çıkarır, istidrac ¹⁴¹ olacak işlere imkân verir, onları nimet ve şehvetlerle oyalar, yükselme ve baş olma talebiyle koşturur, boş arzular ve gaflet içinde şaşkın bir halde bırakır.

¹⁴¹ İstidrac:“Sözlükte “merdiven, yol” anlamındaki derec ve “merdiven basamağı” demek olan derc (dürûc/derecân) kelimesinden türeyen istidrâc “bir kimseyi bir şeye adım adım, derece derece yaklaştırmak, onu kurduğu tuzağa yaklaştırıp düşürmek, aldatmak”

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
22	Yer: Nefis toprağı. Gök: Kalp seması. Yağmur: Manevi gayb suyu. Şirk: Allah ile başkasını müşahade.
23	Kulumuz Muhammed'e İndirdiğimiz Kur'an'dan Şüphedeyseniz: Ey avam halk, eğer sizler bir veli kulumuza özel olarak verdiğimiz nurlardan, onun kalbine indirdiğimiz marifet ve sulardan, onun üzerinde zuhur eden güzel hallerden ve yüzünde parlayan nurdan, onun elinde salihlerin ve fazilet sahiplerinin hidayet bulmasından şüphe içinde iseniz.
24	Kâfirler: Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden ve onların elinde gerçekleşen peygamberi terbiyenin varlığını kabul etmeyenler.
25	Cennet Nimetleri: Marifet nimetleri (ilahi ilimler).
31	Hz. Âdem: Zahirde Hz. Âdem, batında bu ruhtur. Secde: Tevazu göstermek.
34	Secdeyi Terk Etmek: İlahi iradenin şüphe içinde bıraktığı ve ilahi kudretin özel yakınlıktan kovduğu kimselerin, o kâmil ruha karşı kibirlenmesi, onu kendisi gibi görerek emri altına girmemesi. Kâfirler: Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden.
41	İndirilen Kur'an: Veli kullarımın kalbine indirdiğim feyiz, sır ve manevi nimetlere inanın. Kur'an'ı İnkâr: Velilerimi inkâr etmek. Ayetleri Az Bir Karşılığa Değişmek: Makam hırsı ve baş olma sevgisinin kişiyi, irşatla görevli velilerime boyun eğmekten menetmesi.
43	Namaz: Kalplerin namazı. Zekât: Nefsin zekâtı, temizlenmesi.
59	Kendilerine Söyleneni Değiştirenler: Kendisine emredilenin tersine gitmek, terbiyesini kemale erdirmeden kadri yüce işleri üstlenmeye kalkmak.
67	Sığır Kesmeyi Emretmek: Şeyhin, müridlerine nefislerinin engellerini aşarak onun kötü huylarını kesmelerini, nefsi öldürmelerini emretmesi (nefsi öldüren en keskin kılıç Allah'a karşı zillet ve fakirliktir.)
80	Sayıllı Birkaç Gün Hariç Ateş Dokunmaz: Velilerin sohbetine girmesine güvenip, nefsin günah ve şehvetlerin içine salan, her türlü günaha dalıp, bir de şöyle der: "Falanca efendimin şöyle dediğini işittik: Kim bizi görürse, ona ateş dokunmaz, o kimse cehennemde yanmaz!" demesi.
81	Günahı Kendisini Kuşatırsa: Dünya muhabbetiyle yetinirse onu dünya meşgaleleri ve dertleri sarar.

anlamındadır. A'râf 7/182. ayetinde geçen bu kelime "Allah'ın, âyetlerini yalanlayanları derece derece, sezdirmeden azaba doğru çekmesi, her yeni hata ve günaha yeni nimet ve imkânlar vererek azdırması, yavaş yavaş helâke götürmesi" gibi mânaları ifade eder. Belâgat ilminde muhatabı incitmeden, reddedilmez mantık dokusu içerisinde aklını çelerek bir fikri kabul etmesini sağlayan söze ve bu üslûba istidrâc denir." İsmail Durmuş, "İstidrâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 328.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
83	<p>Yalnız Allah'a Kulluk: Himmetin (kalbin, gönlün ve duyguların) sadece Allah'a yönelmesi, Kalbin Allah'tan başkasına itimat edip bağlanmaması.</p> <p>Baba: Zahirî Baba ve Ruhani baba ki insana peygamberi terbiyeyi veren kimsedir. Ruhani babanın hakları, zahirî babadan daha önemli ve önceliklidir.</p> <p>Namazı Hakkıyla Kılın: Namazı kalpleriyle ve bedenleriyle birlikte huşu içinde kılmak</p> <p>Zekât: Nefislerini bütün ayıp ve kusurlu işlerden temizleyerek gerçek zekâtı eda etmek.</p> <p>Sözünden Dönme: Ahdini bozarak ve haktan yüz çevirerek fasık olan böylece velayet dairesinden çıkmış kimseler.</p>
84	<p>Yurtlarından Çıkmayın: Kalplerinizle (gayb âlemindeki) seyahatiniz için nefislerinizi yurtlarınızdan çıkarmayın.</p>
85	<p>Öldürmek: Marifetimi elde etmek için nefsinizi manen öldürme.</p> <p>Yurtlarından Çıkarma: Allah'ın rızasını talep uğruna nefislerinizi alışıp kaynaştığı adetlerinden uzaklaştırıyorsunuz.</p> <p>Kitabın Bir Kısımına İnanıp Bir Kısımını İnkâr: Dinin zahirine iman edip tarikat ilmini ve hakikat nurlarını inkâr.</p>
95	<p>Ölümü Temenni Etmezler: Nefsani lezzetlerle keyiflenmek ve şehvetlerine ulaşmak için dünyada kalmayı seven, ahireti bir kenara iten, bütünüyle dünyaya yönelin, nefisini kendine put edinenler.</p>
102	<p>Sihir (Sihirbaz): Dünya, çok aldatan bir sihirbazdır; sevgisi ve çekiciliği ile kalpleri büyüler ve onu gizli açık her şeyi bilen yüce Allah'ın huzurundan uzaklaştırır.</p>
106	<p>Ayetin Nesh: Bir Velinin hayattan ayrılması- ölümü “biz bir bedeli (abdallardan bir veliyi) ölümle ahirete götürdüğümüzde, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz.”</p>
114	<p>Allah'ın Mescitleri: İlahi huzurda olan kalpler, ruhlar ve sırlardır. Kalplerin huzuru, iman sahiplerinin murakabe ehline aittir.</p> <p>Zalim: Her kim nefisini bu üç huzur mahalline girmekten meneder, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tabi olarak iç âlemini harap etme yolunda koşar, dünyaya ve onun aldatıcı süslerine meylederse nefis olarak ondan daha zalim bir kimse yoktur.</p>
116	<p>“Allah Çocuk Edindi”: Varlıkları müşahede edenlerden, eşyanın, Allah'ın yanı sıra müstakil bir varlığa sahip olduğunu söyleyenlerden daha ileri gidenlerin, eşyayı uluhiyyet sıfatlarında Allah'a ortak etmeleri.</p>
124	<p>Allah'ın İbrahim'i İmtihani: Allah'ın, velilerinden birini kendisine uyulacak bir rehber imam ve kendi yoluna bir davetçi yapmayı murat ettiğinde, onu çeşitli sıkıntılarla imtihan etmesi.</p>
125	<p>Rabb'in Evi: Kalp.</p> <p>Evin Temizlenmesi: Allah'ın, Peygamberlerinin ve seçtiği dostlarının kalplerini ağıyardan (kendisinden başka her şeyden) temizlemeleri ve O'nun dışında, kalbe keder verecek her şeyi terk etmeleri.</p>
126	<p>İnkâr Etmek: Velilerin yolunu inkâr etme, sadece nasların (Kur'an ve Sünnet'in zahirî ile yetinme.</p> <p>Az Bir Faydalanma: Tadı dilde kalan zahirî ilimlerden bir parça.</p>
127	<p>Beytullah'ın Temellerini Yükseltmek: İslam dininin temel esaslarını yüceltmek ve bu temel esasları hakkıyla yerine getirerek iyice kuvvetlendirmek. Namazın zahirî ve bâtinî farzlarının en güzel şekilde yerine getirilmesi; zekâtın, orucun, haccın sağlam bir şekilde yapılması.</p>
130	<p>İbrahim'in Dini: Gönlünü halktan çekmek, yönünü sadece mülkün sahibi Cenab-ı Hakk'a yöneltmek, vasıta ve sebepleri kalben atıp bütün varlıkların Rabb'ine tutunmak</p>

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
143	Kıblenin Değişmesi: Adetlerinden ayrılmak ve alıştığı şeyleri terk etmek. Kötü alışkanlıklarını terk edebilmek, velilerle, avam halkı birbirinden ayıran bir ölçüdür.)
144	Yüzünü Göğe Çevirmek: Bir şeyi açıkça istemeyi edebin kemalinden dolayı terk etmek.
150	Mescid-İ Harama Dönmek: Yüzünü ve bütün varlığını fikir ve nazarını kullanarak ilahi huzur mescidine/kıblesine çevirmek.
152	Beni Anın Bende Sizi Anayım: Beni, ruhlarınız ve sırlarınızla; fikir ve nazar yoluyla zikredin; ben de sizi maddi varlığınızı görmekten kurtararak; sizi sürekli müşahede halinde tutarak zikredeyim.
153	Namaz: Kalplerin sürekli ilahi huzura bağlanmasıdır.
154	Allah Yolunda Öldürülenler: Kötü adetlerini terk ederek ve halktan utanmayı bir kenara atarak nefsini manen öldürenler.
158	Safa Ve Merve: Safi ruha ve yumuşayıp itaate hazır hale gelmiş nefse işarettir. Umre Yapmak: Zatta fani olarak ruhun haccını gerçekleştirmek için ilahi huzura yönelmek yahut ilahi sıfatlarda fani olarak nefsin umresini yapmak.
159	Delilleri/Hükümleri Gizleyen: Dünya leşinin muhabbeti sarmış ve nefsin hevası esir almış, açık hükümleri gizleyip nefislerinin arzusuna göre hüküm veren âlimler.
173	Leş, Kan, Domuz Eti: Manevi ihسانlara ulaşmamıza engel olan yahut bu yüksek derecelerden düşmenize sebep olacak şeyler, dünyaya meyletmek, değersiz dünya malı.
177	Asıl İyilik: Batını iman ve yakîn nurlarıyla, zahirîni de dinin diğer vazifeleriyle (ibadet ve taatle) süslemek.
178	Kıyas: Manevi suçlara(kişinin Rabb'iyle olan güzel edebini bozarak nefsinin karşı işlediği suçlara) verilen ceza; işlenen günahattan dolayı veya hatadan dolayı başa gelen bela ve musibetler. Hür İle Hür; Köle İle Köle: Manevi cezalar Allah'ın özel inayetinde mazhar olmuş seçkin kullarına aittir. Onların büyük kusurlarına büyük küçük kusurlarına küçük ceza verilir. Örfe Uymak: Rabbi'nin kendisine emrettiği şeylere tabi olması farz kıldığı şeyleri fazla ve eksik yapmadan güzelce yerine getirmesidir. Elim Azap: Bu azap, dostların huzurundan uzaklaştırılıp kapıda bekletilmek veya hayvanların bakım işine gönderilmektir.
179	Kıyasa Sizin İçin Bir Hayat Vardır: Sizin için dünyada uygulanacak kıyasa, ruhlarımız ve sırlarınız için büyük bir hayat vardır.
180	Vasiyet: Manevi ilim ve hallere sahip olan kimsenin bunlardan istifade edecek ve onları alıp koruyacak kimselere vasiyet etmesidir. Ana-Baba: Manevi olarak onların hükmünde ki Şeyhler. Yakınlar: Din kardeşleri.
181	Vasiyeti Değiştirmek: Gelen varidatların(manevi feyiz ve hallerin) değiştirilmesi.
183	Oruç: Nefisle mücadele ve terbiye günlerinde, nefsanî hazzardan ve şehvetlerden kendini alıkoymak/manevi oruç. Bunlarda 1. Avam halkın orucu, 2. Havassın (velilerin) orucu, 3. Havassü'l-havassın (veliler içinde seçkin ariflerin) orucudur. Hastalık: Heva sevgisi. Sefer: Dünyanın peşinde koşma.
184	Fidye: Manevi orucu tutmaya gücü yetenlerin, elde ettikleri yakîni iman kuvvetinden ve âlemlerin Rabb'inin marifetinden, bu yolda zayıf kalmış olanlara vermesi
185	Oruç: 1. Avam halkın orucu, 2. Havassın (velilerin) orucu, 3. Havassü'l-havassın (veliler içinde seçkin ariflerin) orucu olmak üzere üç çeşit oruçtan ve bunların özelliklerine yer verir.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
187	<p>Oruç Gecesinde Kadınlara Yaklaşmak: Yepyeni manevi ve ledünni ilimlere ve irfani hakikatlere ulaşmak.</p> <p>Onlar Sizin İçin Sizde Onlar İçin Bir Elbisesiniz: Allah tarafından ihsan edilen Vehbi ilimler onun iç elbisesi zahirî ilimlerde dış elbisesidir.</p> <p>Fecr: Keşif ve beyan fecri.</p> <p>Yiyin İçin: Manevi ilimlerin meyvelerinden yiyin. Her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan Allah'ın aşk şarabından için.</p> <p>İtikâf: Manevi huzur.</p>
188	<p>Malları Haksız Yollarla Yemek: Halkın elinden alınan bir şeyde yüce Hakk'ı müşahade etmemek (Cenabı Hak dışında her şey batıldır) kişinin halkın elinden bir şey alıp onda yüce Allah'ı müşahade etmemek.</p> <p>Mallarınızı Hâkimlere Vermeyin: Seçkin velilerin yolunda dünya meselesi veya nefisine yardım için hâkimlerin kapısına gitmesi haramdır Arif olan kendisi ile hasmı arasında hüküm verene kadar sabretmelidir.</p>
189	<p>Ayın Halleri: Hak yolunda giden seyr-i sülûk sahiplerine ait olan hidayet halidir. Yakın artınca nur artar, yakîn azalınca nur azalır.</p> <p>Evlere Kapılarından Girmek: Müridin gireceği ve her birinde 3 kapının bulunduğu (Şeriat, Tarikat ve Hakikat) evlere bu kapılardan girmektir. Şeriat evinin üç kapısı : Tövbe, İstikamet, Takva; Tarikat evinin üç kapısı: İhlâs, Arınma, Ahlak; Hakikat evinin üç kapısı: Murakabe, Müşahade, Marifet.</p>
190	<p>Sizinle Savaşanlar: İnsanı ilahi huzura girmekten alıkoyan düşmanlar nefis, şeytan, dünya ve insanlardır. (Bunlarla mücadele ayrı ayrı ele alınır)</p>
191	<p>Sizi Çıkardıkları Yerden: İlahi huzur, Rabbinin huzuru.</p> <p>Sizde Onları Çıkarın: Düşman sizi Rabbinizin huzurundan çıkardığı gibi siz de onları kalbinizden çıkarın.</p> <p>Mescid-İ Haram: İlahi huzur mescidi.</p>
193	<p>Fitne Bitene, Din Allahın Olana Kadar Savaşmak: Kalpte bu düşmanlara ait bir fitne kalmayıncaya kadar ve bütün yöneliş Allah' a oluncaya kadar onlarla savaşmak.</p>
194	<p>Hürmetler (Dokunulmazlıklar) Karşılıklıdır: Zahirî ibadetler, seni nasıl Rabbinin kudsi huzurundan çıkarmışsa sen de onları, birer maddi taat olmaktan çıkarıp kalbi taatlere dönüştür.</p> <p>Saldıranlara Sizde Saldırın: Bu düşmanlardan kim sizin gaflet ve tembellik günlerinizde size saldırmışsa siz de manevi uyanıklık zamanında aynı şekilde onlara saldırın.</p>
195	<p>Allah Yolunda İnfak: Nefsinizi ve ruhunuzu Allah'ın iradesine teslim etmek onun yolunda feda etmek.</p>
196	<p>Hac Ve Umre: Müridin Rabbiyle anlaşmasıdır, müridin kâmil bir şeyten terbiye almak için yaptığı anlaşma.</p> <p>Haccı Ve Umreyi Tam Yapın: Müridin, Rabbi ile yaptığı anlaşmada; nefsi ile mücahede etmek için yaptığı anlaşmada netice alana kadar devam etmesidir.</p> <p>Başınızı Tıraş Etmeyin: Zamanı gelmeden manevi fethi için acele etmemek.</p> <p>Mescidi Haramda Hazır Bulunmayanlar: İlahi huzurda kabul görüp karar kılmayan.</p> <p>Kurban: Nefsi manen öldürmek, baş eğip Hakka teslim olmak.</p> <p>Oruç Tutmak: Mücahede halinde olmak.</p>
197	<p>Hac Bilinen Aylardadır: Bedenle yapılan işler, belirli mekân ve zamanlarda olur; kalplerin ve ruhların işleri ise belirli bir zamana ve mekâna bağlı değildir. Kalplerin haccında, bütün zamanlar onun için mikat mahallidir (ihrama girip haramlardan sakınma zamanıdır); bütün mekânlar kalp için (Allah'a yöneleceği) Arafat'tır. Kalplerin haccı, kalbin sürekli bütün gaybı bilen yüce Rabbi'nin huzurunda olmasıdır.</p>

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
203	Sayılı Günler: Dünya günleridir. Dünyanın hepsi bir gün gibidir. Berzah âlemindeki günler, ikinci gündür. Dirilme ve ondan sonraki hayat üçüncü gündür. Kim İki Gün İçinde Acele Edip Dönmek İsterse Ona Günah Yoktur: Kim kalbini dünya, berzah ve ahiret günlerinden çekerek bütün sevgi ve himmetini Mevlasına bağlayıp O'ndan başkasına iltifat etmezse bundan dolayı ona da günah yoktur.
204	İnsanlardan Bazısı Vardır Ki: İnsanlar iki kısımdır. Bir kısmı dışlarını süslemişler, içlerini harap bırakmışlardır; diğer grup ise iç âlemlerini süsleyip dışlarını harap bırakırlar. Kalplerini Allah'ın muhabbetiyle mamur eder.
216	Cihad Farz Kılındı: Cihad iki kısımdır. Biri küçük cihaddır; bu, maddi düşmana karşı kılıçla yapılan cihaddır. Diğeri büyük cihaddır; bu da nefisle yapılan cihaddır.
217	Haram Ay: Kabul ve yöneliş rüzgârının (ilahi rahmetin) estiği zaman. Mescid-İ Haram'ın Ziyaretine Mani Olmak: O huzura yönelen kimseleri engellemek. Fitnede Öldürmekten Daha Büyüktür: Kalpleri ilahi huzurun esinti ve rahmetinden alıkoymak hepsinden daha büyük günahdır.
219	İçki: Kendinden geçme hali. Sarhoşluk: Maddi Sarhoşluk: Maddi içkinin neşesiyle hak ile batılı, zararlı ile faydalıyı, yaratılanla yaratıcı birbirinden ayıracak nurun tabii, maddi zulmetle örtülmesi. Manevi Sarhoşluk: Aklın nurunun ilahi huzurda parlayan nurlarla aniden yüz yüze gelince örtülüp, kendinden geçmesi, böylece manevi nurların müşahedesi içinde maddi şeyleri hissetmekten uzak kalarak sadece ezeli manaların sırlarını görüp, maddi hadiseleri inkâr etmesi. Sufiler bu kendinden geçme haline, manevi sarhoşluk derler. Kumar: Kolayca elde edilen kazanç manevi sarhoşluk içinde elde edilen zenginliktir. Allah'tan başka her varlıktan gönlünü çekip Allah ile zengin olmaktır. Günahı Faydasından Daha Büyüktür: İfadesini manevi sarhoşluk üzerinden “bunun avam halkı için sarhoşluk halinde zahirlerini harap etmesi ve kendilerinden birtakım garip hallerin meydana gelmesi şeklinde ortaya çıkacağından günahı açıktır. Onların faydası ise velilerin arasından seçilmiş ariflere hastır; zaten onu da ancak havas (seçkin veliler) anlar.
220	Yetim: Sofilerin yolunda, bir şeyhi olmayan herkes manen yetimdir, babası yoktur.
221	Müşrik Kadın/La Evlenmek: Bir müridin nefsi Cenab-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları müşahede ederek yahut tabiat icabı hevasına meylederek gizli şirk içinde olduğu sürece nefsiyle sohbet ve muhabbet bağı oluşturması yahut ona şefkat ve merhamet nazarı ile bakması uygun değildir. Şirk: Allah'tan başka varlıkları müşahede etmesi. Mümin Cariye: İman edip Allah Teâlâ'yı birleyen ve O'nunla birlikte başka bir varlığı müşahede etmeyen nefis. Cehenneme Çağırarak: Şehvet ve arzuların ateşine çağırarak. Cennete/ Mağfirete Çağırarak: Allah'tan başka varlıkları müşahadeden temizlemeye huzuruna girip ilahi sırları elde etmeye çağırarak.
222	Hayız Hali: Gaflet içine düşülen manevi cünüplük hali. Cünüplük: Dünya sevgisinden bulaşan manevi kirler. Kadına Yaklaşmak: Nefse yaklaşmak. Cünüplükten Temizlenmek: Nefsin uyanıklık halini alması gaflet cünüplüğünden dünyaya karşı zühd sahibi olması ve dünya muhabbetinin pisliğinden temizlenmesi.
223	Kadınlarınız Tarlanızdır: Nefis arzı; Gaflet cünüplüğünden arındırılarak dünya necasetinden de temizlenerek kulluk sıfatlarının ekilip yeşertileceği toprak/ nefis toprağı.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
226	Kadınlara Yaklaşmamaya Yemin Etmek: Bütün ömrünü nefse düşmanlık ve ondan uzaklaşma ile geçirmeye söz vermesi. Boşanma/ Talâk: Nefisleri boşamak. Üç Ay Hali Bekleme: Nefisle mücadelenin şeklini ve özel zamanını ifade eder.
228	Üç Ay Hali: Üç temizlik süresi: Birinci temizlik: Günahlarda ısrardan ve hakka muhalefetten; İkinci temizlik: Ayıp ve gaflet hallerinden; üçüncü temizlik ise adetlere (sebeplere) bel bağlamaktan ve kalbi maddi şeylere takılıp kalmaktadır. Erkeklerin Kadınlar Üzerindeki Hakkı: Nefsin üzerinde sahibinin hakkı. Kadınların Da Erkekler Üzerindeki Hakkı: Nefsin sahibi üzerindeki hakkı.
229	Boşanma İki Defadır: Mürid, dünyayı boşayıp (sevgisini kalbinden çıkarıp) sonra tekrar dönse, sonra tövbe edip Allah'a yönelse, sonra tekrar dünyaya dönse, ikinci defa tövbe edip yine Allah'a yönelse, bu ikinci boşamadan sonra eğer yine dünyaya dönerse, artık bu müridin felah bulması beklenmez.
230	(Üçüncü Defa) Boşarsa: Eğer dünyayı üçüncü defa boşarsa artık ona bir daha dönmesi helal olmaz. Boşadığı Eşine Tekrar Dönmek: Mürid, fena ve beka makamlarında karar kılınca, Allah ile O'nun marifet ve müşahedesiyle zengin olup dünyayı gönlünden çıkardığı için, artık dünyaya dönmesinde bir günah yoktur.
231	Kadınları Boşama: Dünyayı boşama.
232	(Eski) Kocalarıyla Evlenmelerine Engel Olmamak: Müridlerin kemal halini elde ettiklerinde ve kendilerinde rüşd hali gözüktüğünde, şeyhlerin onların maddi sebepleri kullanmasına, bir tamah ve bekleyiş içinde bulunmadan kendilerine gelen dünya malından almasına engel olmaması.
233	Süt Emzirme: Mürşidin kalbine muhabbet ve feyiz ekmesi onu medet (manevi destek) sütüyle emzirmesi. Sütten Kesme: Müridin terbiyesini tamamlanıp ihsan makamına girmesi, fikir ateşinin tutuşması. İki Yıl Emzirme: Müridin terbiyede hakkı olan, şeriat ve hakikate erme dönemi Sütanneler: Şeyhlerin manevi evlatlarını kendilerine vekâleten uyarıp irsal edecek ve manen destekleyecek kimselere göndermeleri.
234	4 Ay 10 Gün Bekleme: Hevası yönüyle ölüp hazlarını ve şehvetlerini terk eden nefsin, bunlara geri dönmesi için beklemesi gereken süre.
235	İddet Bekleyen Kadınlara Evlenme İsteği: Nefisleriniz temizlenince ve kalpleriniz Allah'tan gayri şeylerden arınınca, hakikate ait yepyeni hikmetlere ve ilimlere talip olmanızda bir günah yoktur. Evlenme Niyetini Gizleme: Marifet ve ince anlayışları içinizde gizli tutmanızda da bir günah yoktur. İddet Süresi: Nefsin ölmesi, paradan ve maldan gönlünü çekmesi, terbiyede kemal ermesi ve manevi temizliğini tam olarak gerçekleştirmesidir. İddet Dolmadan Evlenmek: Zamanı gelmeden önce hakikat ilimlerini elde etmek istemeyin.
236	Temas Etmeden Boşama: Nefsinizle bir mücadeleye girmeden ve ona ağır kulluk vazifeleri yüklemeyen önce kendisini terk eder ve ondan uzaklaşırsanız, bundan dolayı size bir günah yoktur. Mehir: Nefse bir takım kulluk vazifeleri yüklemek.
238	Orta Namaz: Rabb'inizin azametini müşahede ederek yerine getirilen kalbe ait namazı da hakkı ile ifa edin, bu namaz her saat devam ettiği için ona salatü'l-vüsta denir.
240	Ölen, Geride Eşler Bırakan: Nefsânî hazlarını ve şehvetlerini öldüren ve geride pek çok ilim ve sır bırakan kimseler.
244	Allah Yolunda Savaşın: Allah'a vasıl olma yolunda nefsinizle mücadele edin.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Bakara Sûresi
245	Allah'a Güzel Borç: İki dünyanın sevgisinden gönül bağıını keserek, her iki âlemden de himmetini çekip Mevla'sına yönelmek.
256	Tağut: Allah'tan başka her şey (şirkte alet edilirse)tağuttur, puttur.
267	Malların Temizinden İnfak: Kazandığınız temiz ledünni ilimler ve rabbani sırlar.
283	Borcun Yazılması: Allah Teâlâ, dünyevi borçların yazılıp kayıt altına alınmasını ve ona özen gösterilmesini emrettiği gibi, ledünni ilimlerin ve kudsi varidatların da kayıt altına alınmasını ve bu işe özenerek sahip çıkılmasını emretmektedir. Şahit: Varidatların yazılmasında işin ehli, arif kimselerden şahit tutmalı; eğer ariflerden kimse yoksa manevi halinde temkin sahibi sufilerden şahit tutmalı ki sahibinin nakışlığından dolayı hikmete bir halel gelmesin.
Âl-i İmrân Sûresi	
7	Kitabı İndirilmesi: Safileşen ve sükûnete eren kalbe inen ilahi varidatlar, ledünni ilimler ve kudsi ikramlar.
13	Karşı Karşıya Gelen Şu İki Ordu: Onlardan biri ruhu asıl vatanına yükseltmek istemeyen envarın (nurlar) ordusudur; bu, kalbin ordusudur. İkincisi, nefsi, haz ve şehvetlerinin alanına indirmek ve onu varlıklar hapishanesine hapsetmek isteyen ağyar (Allah'tan başka varlıklar) ordusudur; bu, nefis ordusudur.
14	Şehvet: Kalbi, Hakk'ı müşahededen engelleyen yahut kendisine ibadet yapılan yüce sultana gidişinde onu geri bırakan her şey. Kadınlar, Atlar: Allah'tan başka varlıkları yani masivayı temsil eder. Çocuklar: Nurları temsil eder. Yığın Yığın Altınlar: Tarikat ilimleridir. Gümüşler: Şeriat ilimleridir. Nişanlı Atlar: Manevi hallerdir. Mallar: Zikirlerdir. Ekin Ve Ürün: Tefekkür ederek, fikri çalıştırmaktır.
21	Allah'ın Âyetlerini İnkâr: İlahi huzurda kabul görmüş seçkin velileri inkâr ve onlara eziyet edenler. Peygamberlerin Canlarına Kıyanlar: Peygamberlerin varisleri olan velilere ve âlimlere eziyet.
28	Kâfirleri Dost Edinmeyin: Sadık bir müridin, gaflet ehli kimselere karışmaması ve onlarla dostluk kurmaması gerekir.
35	Adamak: Her kim, nefsini Mevla'sının hizmetine adarsa Allah ondan nefsini, güzel bir şekilde kabul eder; onda güzel marifet bitkileri yetiştirir, onu himayesine alıp özel olarak korur ve gözetir, ona takdir ettiği ezeli inayetiyle kendisine yaklaştırır.
38	Temiz Nesil: Manevi/ruhani evlat.
64	Ortak Bir Kelime: Çok olan manevi terbiye yollarının ortak gayesi olan kendisiyle fena ve beka makamının kastedildiği has tevhid.
65	İbrahim Hakkında Tartışmak: Dervişlik iddiasında bulunan pek çok kimsenin, kemalatı sadece kendi yollarında gördüklerinden ve kendileri dışındaki yol hakkında tartışmaları.
77	Sözü Ve Yeminlerini Az Bir Bedelle Değiştirenler: Bir dünya menfaati elde etmek için, meşhur görüşü bırakıp onun dışındaki görüşlerle fetva veren kötü âlimler, kendilerinin sufi olduğunu söyleyen bazı sahte dervişler.
78	Bu Allah Katındandır, Diyenler: Bir dünya menfaati elde etmek için, meşhur görüşü bırakıp onun dışındaki görüşlerle fetva veren kötü âlimler ve heva ve heveslerine göre hüküm veren ve zayıf görüşlere dayanan zalim hâkimler.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Âl-i İmrân
92	Sevdiğiniz Şeylerden Harcamak: Bir mürid için, iki kaburga kemiği arasında taşıdığı nefisinden (yani ruhundan) daha sevimli bir şey yoktur, bu bütün insanlar için böyledir. Kim ruhunu Allah rızası yolunda feda ederse Allah'ın rızasına ve marifetine nail olur. İşte en büyük iyilik budur.
96	İlk Ev (Mâbet): Maddi beyt ki o Kâbe'dir. Manevi beyt Rabb'in beyti olan kalptir.
110	İyiliği Emretmek Kötülükten Menetmek: İnsanlara, tüm kalpleriyle Allah'a yönelmelerini ve O'ndan başka her şeyden gönüllerini çekmelerini emretmek; Allah'tan uzaklaştran ve kulu Mevla'sından ayıran her şeyden nehyetmek. Ehl-İ Kitap Da İnansaydı, Kendileri İçin Çok İyi Olurdu: Eğer zahirî ilme sahip olanlar, velilik yoluna inansalardı ve velayet ehli ariflere teslim olup tavsiyelerini dinleselerdi bu, kendileri için daha hayırlı olurdu.
113	Ehl-İ Kitap: İlim ehli. Ehl-İ Kitabın Hepsini Bir Değildir: Bütün ilim ehli bir değildir. Bazıları ilmi, dünya malı toplayacağı bir aracı yapmıştır. Bunlar, kötü âlimler ve zalim hâkimlerdir. Bazıları ilmi Allah için okur, onu Allah için öğretir; bütün ömrünü onu talim ve tesbit için harcar. Bazıları bütün himmetini ilmin toplanması ve telifi yolunda kullanır. Bazıları, himmetini ilimle amel etmeye sarf eder ve böylece abid ve zahidlere katılır. Bazıları ise ilmi güzelce araştırır, onda tahkik ehli olur, sonra batın ilmine ve ariflerin sohbetine yönelir, böylece mukarrebinden olur.
118	Kendi Dışınızdakileri Sırdaş Edinmeyin: Velilerin, kendilerinin dışındaki avam halktan sırdaşlar edinip onlara sırlarını açması uygun değildir. Manevi sırlar, veli olmayan kimselere açılırsa bu, akılda zafiyet ve görüşte zayıflık meydana getirir, ehli olmayana zarar verir.
130	Riba: İnsanın hissi ve şehvi tarafını kuvvetlendiren her şey bir çeşit ribadır, yani fazlalıktır; çünkü onlar, şehvi hisleri artırmakta ve gafleti kuvvetlendirmektedir. Faizi Yemeyin: Bir müridin şehvi tarafını kuvvetlendiren şeyleri fazlaca kullanması ve gafletini artıracak şeylere dalması uygun değildir.
154	Canlarının Kaygısına Düşmüş Bir Gurup: Dervişlik iddiasında bulunan ve kendilerinin bir şeyhi bulunmayan, tek dertleri nefisleri olan cahillerdir.
159	Tevekkül: Güvenmek, teslim olmak, sığınmak anlamlarında üç dereceli olarak açıklanır. Tevekkül konusunda insanlar üç dereceye ayrılırlar: Birincisi, kulun Rabb'ine, bir insanın samimiyetinde ve menfaatlerini korumasında hiç şüphe etmediği emin bir vekiline güvendiği gibi güvenmesidir. İkincisi, kulun Rabb'ine karşı, küçük çocuğun annesine gösterdiği teslimiyeti göstermesidir. Çocuk, annesinden başkasını tanımaz ve ancak ona sığınır. Üçüncüsü de kulun Rabb'ine karşı, ölünün kendisini yıkayana teslim olması gibi teslim olmasıdır. Ölü, kendisini yıkayana bütünü ile teslim olmuştur.
161	Bir Peygambere... Yakışmaz: Hz. Peygamber için söylenen şeyler, veliler ve müttaki âlimler gibi onun şerefli varislerine de söylenir. Hiç şüphesiz rabbani âlimler, peygamberlerin varisidir. Peygamberlere gösterilen hürmetten bir pay da velilerin ve âlimlerin hakkıdır.
169	Allah Yolunda Öldürülen/Leri Sakın Ölü Sanmayın: Marifetullahı talep yolunda canlarını feda eden ve boş alışkanlıklarını kesip isteklerinin aksini yaparak nefislerini öldüren kimseleri ölü sanmayın. Bu şekilde nefisleri ölmüştür, ancak ruhları yüce sevgililerini müşahedeyle hayat bulmuştur.
180	Allah'ın Kendilerine Verdiklerinde Cimrilik: Allah'ın kendisine verdiği yetki ve itibarda cimrilik.
187	İlmi Gizlemek: İlim ehli kimseler, bir velinin gerçekten velayet sahibi olduğunu yakînen bildikten sonra, onu hasedinden ve halk içindeki itibarının kaybindan korkarak gizlemesi.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nisa Sûresi
2	<p>Yetimlere Mallarını Verin: Allah ile zengin, manevi ilimlerde derinleşmiş velilerin büyüklerine, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği manevi zenginlik halinden, kendilerine bağlanan dervişlere ve hali zayıf kimselere vermeleri.</p> <p>Onların Mallarını Kendi Mallarınıza Katarak Yemeyin: Yani, terbiyenizdeki kimselerin kalbine manevi zenginliği ulaştığını kesin olarak görene kadar, onların malını kendi malınıza karıştırmayın.</p>
3	<p>Tek Kadınlı/Cariye İle Yetinmek: Hallerin kendilerine garip gelmesinden veya makamlarda düşüş yaşamaktan korkarsanız onlarda dönüp durmadan tek bir hale veya makama sahip çıkmak.</p> <p>Yetim Kızlar Hakkında Korkmak: Kendilerine hallerin galip gelen kimselerin başkalarına tahsis edilen ilimlerin yetimlerinin yani onların garip olanlarının veya emsali az bulunan kısımlarının hakkını veremeyeceğinden korkma.</p> <p>İkişer Üçer Dörder Nikâh Etmek: Az veya çok bilinen halleri ve yeni hakikatleri elde etmeye çalışmak.</p>
4	<p>Mehir Dinlenme ve beşeri gıdalar gibi nefsin ihtiyaçları.</p>
5	<p>Mallar: Manevi sırlar.</p> <p>Aklı Ermeyenler: Gerçek edebi elde etmeyen ve sadakati gözükmeyen mürid.</p>
6	<p>Yetimleri Deneyin: Müridin marifetullahtaki halinin ve istenen şeyi elde edip etmediğini deneyip imtihan etmesi.</p> <p>Yetimin Malını İsrâf İle Yemek: Şeyhin, elinden çıkar gider korkusuyla, müridin olgunluk hali gerçekleşmeden önce müridine gereğinden fazla hizmet yüklemesi.</p> <p>Zengin Olan (Yetim Malı Yemekten) Kaçın: Müridin hizmetine ihtiyacı olmayan şeyhin bundan kaçınması.</p> <p>Fakir Olan Örfü Göre Yesin: Müridin hizmetine ihtiyacı olan örfü uygun hizmet istemelidir.</p> <p>Malları Verdiğiniz Dair Şahit Bulundurun: Olgunluk halin ulasan müridine manevi sırları aktardığına bu iste ona yetki verdiğine, halkı uyarma ve terbiye isini emrettiğine şahit tutmalıdır.</p>
7	<p>Miras: Manevi mirastır. Velinin gönlüne emanet edilen ilahi sırlardır.</p> <p>Baba: Manevi baba, terbiyesine girilen şeyh.</p>
8	<p>Miras taksim olurken... hazır bulunanları rızıklandırın: Aranızda sizden sayılmayan ve tattığınız ask şarabından içmek kendilerine helal olmayanlar varsa onları da nasiplendirin.</p>
9	<p>Geriye Bıraktıkları Çocuklar Hakkında Korkmak: Kâmil mürşidlere, vefatlarından sonra bıraktıkları ruhani evlatlarının (müridlerinin) feyizlerinin kesilmesinden korkmaları.</p>
10	<p>Yetimlerin Mallarını Haksız Yere Yiyenler: Allah'tan gafil, marifetten cahil ve tevhid sırlarını müşahadededen perdeli oldukları halde kendilerinin şeyhlik payesine sahip olduğunu söyleyen ve terbiye makamında olduklarını iddia eden kimselerin kendilerine bağlanan zayıfların mallarını alması.</p> <p>Alevlenmiş Ateş: Kalplerinin kat kat perdelenmesi, sıkıntı ve meşakkatinin artmasıdır.</p>
11	<p>Miras Taksimi: Manevi imdat ve yardımın taksiminde üstünlük, şeyhin manevi evladına şefkati, muhabbeti ve verdiği değer nisbetince şeyhin kalbinde oluşan feyzin müride akması.</p> <p>Baba-Anne-Evlat: Ruh, baba gibidir; insanın beşeri, maddi yönü de anne gibi Şeyh ile sohbet akdi (intisap) yapmak ise ona evlat olmak gibidir; madde, anne; mana ise baba gibi, ruh, ikisi arasında çocuk gibidir; Kudret, baba gibidir; hikmet ise anne gibi. Kalp, bu ikisi arasında çocuk gibidir.</p>

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nisa Sûresi
12	Kardeş: Bir şeyhe intisap edenlerin kardeşliği, tek bir memeden (mürşidin kalbinden) aynı sütü (yani feyzi) içtiklerinden nesepteki kardeşlik gibidir.
13	Allahın Koyduğu Sınırlar: Allah'ın, velayetin sırrı olan hakikat ehli için koyduğu sınırlar.
15	Fuhuş Yapan Kadın: Nefsi azgınlık edip günah olan işleri yapmak istemesi. Onları Evde Hapsedin: Günahı terk etmeyen nefsin açlık, yalnızlık ve sükût hapishanesine hapsederek cezalandırma.
19	Kadınlara Zorla Mirasçı Olmak: Muridin nefsinin telef etmeye varacak kadar sıkıştırıp zora sokması.
20	Verdiği Mehri Geri Almak: Nefsinin arzularını yerine getirmeye kaptırışken, bu halini terk edip Mevla'sına yöneldiğinde ve Allah'ı zikirle meşgul olup kudsi nurları müşahedeye daldığında, artık bundan sonra Allah için terk ettiği şeylere geri dönmesi.
22	Babalarınızın Evlenmiş Olduğu Kadınlarla Evlenmeyin: Bir müridin şeyhin hanımıyla evlenmesi ister esinini boşamış olsun isterse şeyh ölmüş olsun uygun değildir.
23	(Nikâhlanması) Haram Olanlar: Hakikat beldelerine girmeniz için, dünyevi sebep ve engeller daha önce alışıp kaynaştığı boş işlere ve alışkanlıklara dönmesi, kendinden öncekilerin peşinde sürüklendiği kavim ve kabilecilik, benlik ve riyaset haram kılındı.
25	İmanlı Hür Kadınlarla: Hakikatin el değmemiş ilimleri. Cariyeler: Zahirî ilimler, bedenle yapılan ameller.
29	Kendinizi Öldürmeyin: Nefsanî arzulan tabi olarak ve sürekli gaflet halleri içinde kalmak.
33	Ana, Baba Ve Akrabanın Bıraktığından (Alacak) Vârisler: Her asırda şeyhlerin bıraktığı hususi velayete ve ilahi inayet sırrına varis olan büyük veliler.
34	Erkekler Kadınlar Üzerine Hâkimdir: Manevi hali kuvvetli kimselerin mücadele ve riyazet sebebiyle nefisleri üzerine hâkimiyet sahibidir. Dövün, Yataklarında Yalnız Bırakın: Azgınlıkla bas kaldıran nefsi istediği şeylerden mahrum etme, uyku için yataklarından uzaklaştırma, nefsin kötülükte ısrarı sebebiyle onu cezalandırma.
35	Eşlerin Aralarının Açılmasından Korkarsanız: Şeyhlerin terbiyesi altındaki kimse üzerinde nefis ve ruhun çekişmesinden korkma. İki Hakem: İki varidat ki bunlar ya ruhu rabbine sevk edecek kuvvetli bir sevk ya da nefsi hevasından sakındıracak bir korku.
36	Yakınlar: Allah yolunda bir şeyhe bağlı kardeşler. Yetimler: Daha yeni bir şeyhe gidip gelen cahil dervişler. Miskinler: Avam halkı içindeki yakîni zayıf kimseler. Yakın Komsu: Evi sana yakın olan manevi nisbet yolundaki kardeş. Uzak Komsu: Senin etrafındaki avam halktır. Yakın Arkadaş: Yolculuk ve diğer durumlar gibi seninle mühim bir iste beraber olan kimsedir. Yolcu: Seçkin velilere misafir olan kimselerdir. Elinin Altında Bulunanlar: Kendilerine tasarrufta bulunduğumuz aile, çocuklar ve hizmetçilerdir.
42	Peygamberi Dinlemeyenler: Velilerin sohbetini (manevi terbiyesini) kaçırarak kimseler, bu hal içinde Cenab-ı Hakk'ın rububiyet nurlarını müşahededen perdeli olanlar Küfre Sapmak: Velileri ve onların hallerini inkâr

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nisa Sûresi
	Sarhoşluk: Dünya muhabbeti. Namaz: Yaratıcıya munacaat; Kutsi namaz. Hastalık: Heva muhabbeti.
43	Seferilik: Acil dünya meşguliyeti peşinde koşmak. Ayakyolundan Gelmek: Maddi pislige batmak. Kadınlara Dokunmak: Şekli, zahiri ilimlere dalıp hayalinin kalbi kaplaması. Su Bulamamak: Gayb suyu ile sulayacak kimseyi bulamamak. Teyemmüm Etmek: Zahirî amellere yönelmek.
58	Emanetleri Ehline Vermek: Şeyhlerin kendilerindeki sırrı, dervişler içinde onu elde etmeye ehil hale gelenlere vermeleri.
59	Ulü'l-Emr: Sufiler için Ulü'l-emr, arifibillah terbiye şeyhleridir.
64	Peygambere İtaat: Peygamberin vefatından sonra da onun varislerine ki onlar müttaki âlimlerle ilahi ilhamla hükmeden arif velilerdir.
65	Hakem/Hüküm Veren: Âlimler avam halka, veliler -seçkin kimselere- müridlere hüküm vericidir.
76	Tağut: Kulu Allah'tan alıkoyan her şey.
80	Kim Rasûl'e İtaat Ederse Allah'a İtaat Etmiş Olur: Kim velilere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim onlardan yüz çevirirse Allah'ın marifetinden yüz çevirmiş olur.
89	Allah Yolunda Hicret: Nefislerin şehvetlerinden sıyrılıp Rabb'inin huzuruna hicreti. Dost Edinmeyin: Hicretten yüz çeviren, tembellik ve gaflet içinde kalmaya alışan nefsi. Bir Mü'minin Diğer Mü'mini Yanlışlık Dışında Öldürmesi: Nefislerin maddeten ve manen öldürülmesi yasaktır.
92	Köle Azat Etme: Kölelik bağında, ihanet içinde, ölmüşçesine hayat yasayan bir canı o halden çıkarıp ihya etmek. İki Ay Oruç Tutmak: Nefsini ezilene kadar açlıkla zayıflatıp ihya etmesi, tevbe ve kalp uyanıklığı ile manen diriltmesi.
94	Selam Verene... Mu'min Değilsin Deme: Allah'ın kulları hakkında güzel zan sahibi olmak, onlar hakkında hayır düşünmek.
97	Kendilerine Yazık Eden Kimseler: Batın ilmine dalıp ondan bolca nasiplenmeyip onu düşük bir seviyede bırakan, nefisine zulmeden kimse Hicret: Seni ayıplardan temizleyecek bütün gaybı bilen Allah'ın huzuruna ulaştıracak kimseye hicret.
100	Allah Yolunda Hicret: Kim Mevla'sının huzuruna ulaşmak isteyerek nefsinin hazlarından ve hevasından hicret. Gidecek Yer Ve Bolluk: Nefsinin toprağında bulacağı geniş kaynak ve ilimler ve geniş bir müşahede bulur, anlayış hazineleri için bir anahtar elde eder.
101	Yeryüzünde Sefere Çıkmak: Nefis meydanlarında sefere çıkma. Namazı Kısaltma: Zahirî namazı kısaltıp kalbi namaza devam etme.
102	Ordu: Nurlar ordusu. Asker: Nur.
115	Peygamber'e Karşı Çıkar Ve Müminlerin Yolundan Başka Bir Yola Giderse: Kişinin Şeyhine muhalefet ederek ve kendi kafasına göre başka bir yola girmesi.
127	Kadınlar Hakkında Soruyorlar: Zahirî ilimlerin durumlarından ve sahipsiz kalmış kalbe ait ilimlerin halinden soruyorlar.
128	Eğer Kadın Kocasının...Korkarsa: Bil ki nefis, bir erkekle evlenen kadın gibidir. Kadın kocasını işlerinde ciddi ve kendisine karşı sert görüp çekindiği gibi nefis müridi bidayet halinde ciddi ve kendisine karşı dirayetli görünce çekinir emre boyun eğer.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nisa Sûresi
129	Kadınlar Arasında Adil Davranmaya Güç Yetirememek: Kulun mükellef olduğu şeyleri, ne kadar gayret etse ve ciddi olsa da hiç noksansız tam olarak yerine getirmeye güç yetirememesi.
130	Eşler Ayrılırsa: Ruh beşeriyeti terk eder, beden ve varlık âleminden kurtulduğu zaman.
137	İman Edip Sonra İnkâr Edenleri, Sonra Yine İman Edenler: Veliler hakkındaki itikadı ve tasdiki zayıf olanın, velilerin sohbetine bir girip, bir çıkması, onları bir tasdik edip, bir inkâra kalkması.
140	Allah'ın ayetleri ile alay: Evliyalar Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. Kim onlarla alay ederse Allah'ın gazabı ona hak olur.
144	Kâfirleri Dost Edinme: Velileri inkâr eden kimselerle dostluk kurup onlarla içli dışlı olmak muride yasaktır.
171	Dininizde Aşırı Gitmeyin: Dervişin, şeyhini ileri derecede övmekten sakındırılması.
176	Kelale: Velilerden kelale olanlar, kendisi vefat ettiğinde geride onun haline varis olacak bir evlat bırakmayanlardır.
Mâide Sûresi	
1	Akitlerinizi Yerine Getirin: Rabb'inizin huzuruna seyir halinde iken mücahede ve çile çekme türünden nefsinizle yapmış olduğunuz akidlere tam riayet edin.
2	Günah Ve Düşmanlık Üzerine Yardımlaşmayın: Nefsini savunmak ve düşmanlarından intikam almak.
3	Leş: Dünya.
4	Temiz Olanlar Helal Kılındı: Amellerin halis, hallerin safi olanlarıyla Hakk'ı müşahedenin ve O'nunla konuşmanın tadıyla lezzetlenmek helal kılındı. Avcı Hayvanların Avladıklarından Yiyin: Nefsinizin, manevi temizlik ve terbiyesi ölçüsünde, ledünni ilimlerden ve kudsi nurlardan avladığı şeylerden sizin için tutup hazırladıklardan yiyin.
5	Kitap Verilenlerin Yiyeyeceği: Size zahirî ilim nimeti de helal kılındı. Abdest: Zahirî bedeni temizlemesi gibi, iç âleminde yanılma ve gaflet kirlerinden temizlemesi.
6	Suyla Abdest: Bir terbiye şeyhini bulma nimetine kavuşan kimse. Teyemmüm: Bir terbiye şeyhini bulamayan kimse ise temizlik için aslın yerine geçecek şeyi yapan yani teyemmümle yetinen kimse gibi.
8	Adaletle Davranmak: Terbiye şeyhlerinin nazar ve medetle (manevi feyiz ve yardımda) dervişler arasında adaletli davranmaları.
13	Sözlerini Bozmaları: Kim, ihsan makamını tanıtan şeyhlerle yapmış olduğu ahdi (intisap ve sözleşmeyi) bozarsa o, ilahi huzurdan kovulur ve tam manası ile uzaklaştırılır.
17	Meryem Oğlu Mesihdir: Muhakkik velilerden çoğuna, ittihat ve hulul itikadına sahip diye atılan iftira.
21	Arkanıza Dönmeyin: Eğer nefisle cihada devam etmek, Rabb'inizi istemede sadakat göstermek ve şeyhinizin terbiyesinde kalmak. Mukaddes Toprağa Girin: Allah'ın sizin için yazdığı mukaddes ilahi huzura girin.
32	Bir Cana Kıymak: Bir şahsın, kalbini ihya etmekten alıkor ve Rabb'ini tanıttacak kimseye gitmesine engel olunması. Bütün İnsanlığı Öldürmüş/Kurtarmış Olur: Ruhlar tek cinstir; bir kısmını ihya eden hepsini ihya etmiş/ Kim bir nefsi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibidir.
38	Hırsızlık: Kalplerin çalınması, Kalbin hırsız, şeytan ve onun askerleri ile kötü düşüncelerdir.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Mâide Sûresi
82	İman Edenlere Düşmanlık Bakımından En Şiddetli Olarak Yahudiler İle Şirk Koşanlar: Tasavvuf ehli dervişlere en fazla münkirlik ve düşmanlık yapanlar, geçmişinde büyük âlim, mevki sahipleri, salih zatlar ve şeref sahibi büyükler bulunan kimselerdir.
90	Şarap, Kumar, Dikili Taşlar (Putlar), Fal Ve Şans Okları: İnsanı Allah'tan alıkoyan yahut kulu yüce Mevla'sını müşahededen uzaklaştıran bütün kötülüklerin anası, gaflet ve belaların kaynağı her şey.
93	İslam Makamı: Mürid namaz, oruç, dille zikir gibi zahirî amellerle meşgul olmaya devam ettiği sürece, bulunduğu makam. İman Makamı: Mürid, kalbi kötülüklerden temizlemek, güzel ahlak ile süslenmek, kötü duygu ve arzuların andırmak gibi bâtinî amele intikal ettiğinde, ulaştığı makam. İhsan Makamı: Mürid fikir, tefekkür, ibret gözüyle bakış, müşahede ve ilahi tecellileri seyir gibi batının batını olan amellere intikal edince, ulaştığı makam. İman: İç âlemin ve kalplerin ıslahıyla ilgili ameller. İslam: Zahirî azaların ıslahıyla ilgili ameller. İhsan: Ruhların ve sırların ıslahıyla ilgili olanlar.
95	İhramlıyken Av: Manevi seyrinde gayrete gelir ve nihayetinde marifeti elde etmek için ilahi huzurun mahrem bölgesine girerse ona kara avı haramdır.
96	Deniz Avı Yapmak Yemek: İlahi huzurda mahrem daireye giren bir arife, mana denizinin av ve ürünlerinden avlayıp alması helaldir. Bunlar, ilahi sırlar, nurlar yahut hakikatlerdir.
97	Kâbe: İlahi nurların ve sırların Kâbe'si olan kalpler.
101	...Şeyleri Sormayın: Sükût, teslimiyet, sadakat ve tasdik üzere olun.
103	Bahîra, Sâibe, Vasîle Ve Hâm: Velilik sıfatının kendilerinden alındığı boş iddia sahibi şu dört kimse. Bahîra: İlimle hakikat denizine dalmış, hal ve zevkten uzak olarak sadece ilimden elde ettiği şeylerle yetinmiş, dinin ibadetlerini ihmal etmiş bir kimsedir. Saibe: Nefsini kendi keyfince serbest bırakmış, onu terbiye için gereken mücahedeyi ihmal etmiş, gaflet içine dalmış, veliliği hak ederek değil, geçmişteki büyüklerinin veli olduğunu iddia ederek ele geçirmiş yahut büyük günahlarda ısrar ettiği halde, bir istidrac olarak elinde harkulade işler gerçekleştiren kimsedir. Vâsile: Velilere yetişmiş, sohbetlerine girmiş fakat manevi terbiyesi kemale ermeden onlardan ayrılıp vaktinden önce şeyhlik davasına kalkışmış kimsedir. Ham: Sufilerin tecrit işini yani gönlünü eşyadan çekip yüce Mevla'ya verme işini terk etmiş, bütün işi kullardan gelen itibarını artırmak olan, zevk ehli kâmil müridlerin sohbet ve terbiyesine girmeden sırf kitaplardan yaptığı birtakım araştırmalarla kâmil tevhid derecesine ve ilahi sırlara ulaştığını iddia eden kimsedir.
Enam Sûresi	
83	Derecelerin Yükselmesi: Ahiretteki nimet cennetlerinde derecelerin yükselmesi ilim, amel ve bolca ibadetle olur. Marifet cennetinde derecelerin yükselmesi ise yakînle ve âlemlerin Rabb'ini müşahede terakki ile olur.
108	Allah'tan Başkasına Tapanlara/Onların Putlarına Sövmeyin: Arif olan kâmil insan, Allah'ın yarattığı hiçbir şeyi noksan ve kusurlu görmez, Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi gözünde küçültmez, bilakis her şeyde Allah'ın sanatını gördüğü için hepsine karşı edeple muamele eder. Şeyhinin derecesini düşürmemek için böyle yapar. Çünkü eğer o, başka şeyhleri noksan gösteren veya derecesini düşüren sözler saffetse başkaları da onun şeyhi hakkında aynısını yapacaktır.
120	Günahın Açığı: Bu, azalarla işlenen günahlardır. Günahın Gizlisi: Bunlar da insanın iç âleminde (kalbinde) gizlenen ayıp ve kusurlardır.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Mâide Sûresi
140	Çocuklarını Öldürmek: Kalplerini zayi edenler, kalpleri için yeni yeni keşfedilmiş hakikatlerden ve ilmin inceliklerinden bir şey elde etmeyen, tam tersine, dirilme ve basirete dayanmayan basit iş ve sözlerle meşgul olan, Allah'ın kendilerine rızık olarak ihsan buyurduğu ilim ve sırları kendilerine haram edenler.
141	Hurma Ve Ekin: Değişik ilimleriyle hakikati ve şeriatı temsil eder. Zeytinle Ve Nar: Üzerinde ittifak edilen ve edilmeyen amel ve halleri temsil eder. İsraf: Hallerde israfa gitmek.
142	Yük Taşımak: İzzet. Sergi-Döşek: Zillet.
151	Anne-Baba: Hem ruhani hem de beşeri anne baba; Ruhani baba, ruhları terbiye eden mürididir. İki babaya da itaat etmesi gereklidir. Ancak, şeyhe itaati daha öne almalıdır. Çocuk: Kalpten doğan manevi ihsan ve ilimlerdir. Çocuğun Öldürülmesi: Kalbi ihmal edip onu gaflet içinde bırakmakla olur. Çirkin İşler: Zahirî azalarda işlenen günahlarda kalple işlenen günahlardır. Haset, kibir, makam hırsı, dünya sevgisi ve diğer kusurlar gibi. Nefsi Öldürmektir: Nefsi sürekli heva ve gaflete daldırıp onu marifetullahtan cahil bırakarak gerçekleşir.
152	Yetimin Malına Yaklaşmak: Yetim, şeyhi (yani ruhunu terbiye edecek manevi babası) olmayan kimsedir. Böyle bir kimsede genelde müsamahasızlık hâkimdir.
153	Benim Dosdoğru Yoluma Uyun: Allah'ın huzuruna ulaştıran yolda seyrü sülûk etmesidir. Bu da, şeyhlerin müridler için tayin ettiği usul ve adaplardır. Mürid, bir an olsun bu yoldan gözünü ayırmamalıdır.
A'râf Sûresi	
26	Mahrem Yerleri Örtecek Elbise: Kulluğun çirkinliklerini, noksanlıklarını örtecek olan rububiyet vasıfları ve uluhiyyet sıfatlarıdır ki bunlar izzet, zenginlik, ululuk, yücelik, nurlar ve ilahi sırlardır. Takva Elbisesi: Cenab-ı Hakk'ın velilerini, zahirde ve batında kalp safiyetlerini bozacak ve nurlarını söndürecek işlere girmekten muhafaza etmesidir.
31	Güzel Elbiselerinizi Giyin: Zahirî mana ile beraber, iç âlemin muhabbet ve sevgi ile süslenmesi.
32	Temiz Rızık: Dünyada imanı kâmil ve sadakati tam olan kimselere ihsan edilen, kıyamet gününe kadar sahibini safileştiren rızık.
33	Gizli Ve Açık Kötülük: Zahirî âlemde kendilerini Rab'lerinden alıkoyan şeylerle, batında Mevla'yı müşahedeye mani olan şeyler. Haksız Yere Sınırı Aşmak: Allah' a karşı kötü edebi, Allah'ın kullarına haksızlık Allah'a Ortak Koşmak: Allah ile birlikte başka varlıkları Müşahede ederek O'na şirk koşma. Allah Hakkında Bilmediğiniz Şeyleri Söyleme: Allah hakkında O'nun cemalinin nurlarına ve yüceliğine bir noksanlık ve hâlel getirecek şeyleri söylemek.
143	Rabbi Görmek: Nefsin manen ölümünden sonra gerçekleşen fena haliyle, fenadan da fena olma halinden sonra gerçekleşecek ve ancak dünyada havassü'l-havas denen seçkin velilerin ulaşacağı bir nimettir. Dağ: Akıldır. Düşüp Bayılma: Onun varlığının, sevgilisinin varlığında kaybolup gitmesi; fena ve manevi sarhoşluk makamında vücudun zeval bulması.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Mâide Sûresi
172	Ruhlarla Yapılan Sözleşme: Biri varlıkların zuhurundan önce ruhlarla, rabliğini tanımları konusunda; diğeri de varlıkların zuhurundan sonra kulluk edeplerini yerine getirmelerinin yanı sıra önceki ahdi yenilemek için yapılan sözleşme. (Yaratılan varlıklar üç çeşit vücuda sahiptir. Bunlar şunlardır: 1. İlmi vücut, 2. Hayali-misali vücut, 3. Maddi-hissi vücuttur. Yüce Allah, her birinden tek tek söz almıştır. Bu sözleşme ilk ikisinde vasıtasız olarak doğrudan, üçüncüde ise peygamberler vasıtasıyla olmuştur.)
179	Cehennem: Ateş maddi ve manevi iki kısımdır. Maddi ateş: Bedenlere azap etmek içindir ve bilinen ateştir; manevi ateş ise ruhlara azap etmek içindir ve kalbin Cenab-ı Hak'tan bağının kesilmesi ve manevi perdelenme gamı içinde kalmasıdır. Cennet: Cennet de maddi ve manevi olarak iki kısımdır. Maddi cennet, bedenler içindir ve ahiretteki sonsuz nimetlerin sunulduğu yerdir; manevi cennet ise ruhlara içindir ve marifetullah cennetidir.
Enfâl Sûresi	
7	Batıl: Masivadır. Allah, bu şekilde batılı da yok etmeyi istemektedir. Batıl, masivadır. Yani Allah'ın dışındaki her şey boştur. İnsanın bu hale ulaşması da ancak kâmil bir şeyhin elinde nefsinin öldürüp onu riyazetle temizledikten sonra gerçekleşmektedir.
12	Gökten İndirilen Su(Yağmur): Kalpleri, masivayı yani Allah'tan gayri varlıkları müşahededen temizleyen, ondan şeytanın kötülüğünü gideren sudur.
16	Tekrar Savaşmak İçin Bir Tarafa Çekilme: Daha meşakkatli bir ameli yapmaya kuvvet elde etmek için Mücahededen geri dönmek. Diğer Bölüğe Ulaşıp Mevzi Tutma: Ariflerin büyüklerinden bir cemaate katılmak için, mücahedenin şeklini ve yerini değiştirmek.
17	Onları Siz Öldürmediniz, Allah Öldürdü: Nefsinizi mücahede ederek siz öldürmediniz; çünkü sizin buna gücünüz yetmez, fakat onu yardım ve desteği ile Allah öldürdü, sonunda nefsiniz O'nun marifeti ile yeni bir hayat buldu. Attığın Zaman Da Sen Atmadın, Fakat Allah Attı (Onu): Müridlerin kalbine benim muhabbet ve marifetimi sen atmadın, fakat onların kalplerine bunları Allah attı; sen ancak bu konuda bir vasıta ve sebeptin.
25	Sadece Zulmedenlere Erişmekle Kalmayacak Fitne: insanların önünde rehberlik yapan kimselerin caiz olmayan bir iş yapınca, kendisinden tabilerine ve talebelerine geçen bereket kesilmesi.
39	Fitne Ortadan Kalkıncaya Ve Din Tamamen Allah'ın Oluncaya Kadar Onlarla Savaşın!: Kişiye kalbinde maddi şeylere ait hiçbir fitne kalmayınca dek ve kalp bütünüyle Allah'a tahsis edilinceye kadar, Hakk'a giden yolu engelleyen yol kesicilerle, dünyevi alakalarla ve boş düşüncelerle savaşması emredilir.
41	Ganimet Olarak Aldıklarımız: Mücahededen sonra elde ettiğiniz ledünni ilimler, kudsi ihsanlar ve rabbani sırlar, birer manevi ganimet olup hepsinin maksadı, kalbin bütün hallerinin Allah için olmasıdır. Ganimetlerin Beşte Biri...: Bu ilimlerin bir kısmı Allah için olup kalp onunla, fena halini elde etmelidir. Bir kısmı Hz. Resulullah için olup kalp onunla beka halini elde etmelidir. Bir kısmı yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olup kalp hepsine karşı tazim ve edebini korumalıdır.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Enfâl Sûresi
	Kuvvet ve besili atlar: Bu kuvvet, başka şeylere iltifat etmeden ilahi huzura manevi yolculuk için çaba göstermektir. Bunun için ayrıca Hakk'ın huzurunda kalpleri bağlama hazırlığını da yapın.
60	Bilinmeyen düşman: Nefsânî hazlar, haram bakışlar ve nefsin gizli tuzaklarıdır. Onları siz bilmezsiniz, Allah bilir. Onlar, gösteriş ve gizli şirk gibi, hemen fark edilemeyen düşmanlardır. Onlar, karıncanın ayak sesi gibi gizlidir. Bilinen düşmanlar: Allah'ın düşmanı olan şeytanı, sizin düşmanınız olan nefsi ve onların dışındakileri korkutursunuz.
61	Onlar Barışa Yanaşırlarsa: Eğer nefis ve askerleri, silahını atarak, hayır ve menfaat olan bütün işlere yönelerek, hevasından dönmeye ve Mevla'sına taate yöneltmeye kesin karar vererek sahibiyile sulh yapmaya meylederse.
67	Yeryüzünde Ağır Basıncaya (Küfrün Belini Kırıncaya) Kadar, Hiçbir Peygambere Esir Alması Yaraşmaz: Allah' a yönelmiş bir dervişe, nefsini iyice öldürüp riyaset ve makam sevgisi gibi eski hallerine dönmeyeceğinden emin oluncaya kadar başkalarını kendisine tabi edip onlardan dünyevi menfaatler edinmesi, ihtiyacı dışında mal biriktirmesi ve nefsanî hazlarla oyalanması uygun değildir.
72	İman Edip De Hicret Edenler: Ehl-i tecrid yani zahiren ve batınen her şeyden gönlünü çekip Mevla'ya yönelenler, iman eden, nefsanî hazlarını terk eden, isteklerinin aksini yaparak nefisleriyle cihad eden kimselerdir. İman Edip De Hicret Etmeyenler: Hak yoluna yeni intisap etmiş sebeplere bağlı kimselerdir. Miras: Sırlı ilimler ve tevhidin derin meseleleri.
	Tevbe Sûresi
5	Müşrikleri Bulduğunuz Yerde Öldürün: Nefsin, içinde yanıp kavrulduğu gaflet ve tembellik günleri bittiğinde, nefisleri, hak yolunu kesenleri ve sizi Hak'tan alıkoyan şeyleri bulduğunuz yerde öldürün. Onları Hapsedin: Nefis, şeytan ve heva düşmanlarınızı esir alın ve onları hapsedin.
6	Müşrikler Senden Aman Dilerse: Sizinle birlikte hakikat beldesine girmek isteyen avam müslümanlardan biri, senden kendisini yanında bulundurmanı istirham eder ve velilere ait ilimler hakkında bir şeyler duymak isterse onu yakınında bulundur ki velilerin ilim ve sırlarına dair bir şeyler dinlesin; belki bu onun, velilerin yoluna girmesine vesile olur.
7	Müşriklerin Allah Ve Resûlü Yanında Nasıl (Muteber) Bir Ahdi Olabilir: Havassın (seçkin velilerin), avam halkın muhabbetine güvenmemeleri ve onların verdikleri söze aldanmamaları gerekir.
12	Antlaşmalarından Sonra Yeminlerini Bozarlar: Sufilerin yolundan dönmek, şeyhlerle yaptığı antlaşmayı bozup, sonra da onların yolları hakkında tenkit ve ileri geri konuşmaya başlamak.
17	Mescitler: İlahi huzur mescidleri. Müşriklerin Allah'ın Mescitlerini İmar Etmeleri: İlahi huzur mescidini ancak, Allah ile huzur bulmuş, masivadan kurtulmuş, sebeplere güvenmeyi terk etmiş, bütün yönünü sebeplerin sahibine çevirmiş, kendisini haktan perdeleyen meşguliyet ve bağları kesip atmış, nihayet hakikat nurlarıyla aydınlanmış bir kalp mamur eder.
28	Mecid-İ Haram: Cenab-ı Hakk'ın manevi evleri, mukaddes kalplerdir. Müşrikler Mescid-İ Haram'a Yaklaşmasınlar: Bu kalbe, dünyanın maddi şeylerinin kiri, kederi ve Allah'ın dışındaki varlıkların sevgisinin girmesi de uygun değildir.
29	Savaş: Müride, nefsinin, haram zevklerini ve hevasını öldürmesi; nefsiyle mücadele Cizye: Nefsin kendisine boyun eğinceye kadar, kişinin nefsinin yüklediği ağır görevler, nefsinin muhalefet.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Tevbe Sûresi
31	Rahiplerini Ve Meryem Oğlu Mesîh'i (İsa'yı) Rabler Edindiler: Peygamberler ve veliler gibi vasıtalar, sadece kulları yüce Allah' ulaştırır ve O'na sevk eden birer sebeptirler. Kim onlara bağlanıp kalır ve Allah'a nazar etmezse havassa (seçkin ariflere) göre bu kişi, vasıtayı rab edinmiştir.
36	Haram Aylar: İlmî Allah Teâlâ'dan alıp anlayan arifler için bütün vakitler haram aylar gibi isyandan sakınılacak zamanlardır. Topyekûn Savaşın: Kulu gizli şirk içinde bırakan bütün engel ve düşmanlarla savaşılmasını emretti ve onlara karşı zafer, yardım ve destekle kullarıyla birlikte olacağını müjdeledi.
60	Sadakalar: Manevi nefhalar (feyizler) ve hibeler. Fakirle, Miskinler: Masivadan (Allah'tan gayri varlıklardan) yana fakir olup Mevla'nın müşahedesiyle kalpleri sakin olan kimselerdir. Memurlara: Elini ve gönlünü dünya malından çekip Allah'a vererek manevi ihسانları elde etmeye (toplamaya) hazır hale gelen kimselerdir. Gönülleri (İslâm'a) Isındırılacak Olanlara: Kalpleri yüce sevgililerinin (Allah Teâlâ'nın) huzuruna alıştıırılan kimselerdir. Onlar, cehalet ve gafletin bağından kurtulmak için bütün gayretlerini seferber eden, zikir ehli ve Allah'a davet edenlerdir. Kölelere: İşarî yorumuna yer verilmemiştir. Borçlulara: Sevgilileri (Allah) uğruna mal ve can, neleri varsa hepsini verip fakir düşen ve böylece manevi sır ve ihسانlardan nasiplerini almayı hak edenlerdir. Allah Yolunda Çalışıp Cihad Edenlere: Allah'ın rızası uğruna nefisleriyle cihad edenlerdir. Yolcu: Marifetullahı tahsil için bu işte rehber olanların bulunduğu yere seyahat edenlerdir.
73	Kâfirler: Allah'ın seçkin kulları olan velileri inkâr edenler.
88	Cihad: Nefisle mücadele.
Yunus Sûresi	
15	Başka Bir Kur'an Getir: Nefislere kolay, adet ve alışkanlıklara uygun başka bir yol getirin de size uyalım.
Rad Sûresi	
4	Bahçeler: Marifet bahçeleri. Üzümler: Ezeli aşktan meydana gelen hakikat üzümleri. Ekinler: Çalışma ve tahsil ile elde edilen şeriat ürünleri. Hurmalar: Vecd ve vicdan hurmaları.
7	Muciz E İndirilseydi: Velilerden keramet isteyen kimsenin hali. Hidayet Rehberi: İnsanları Allah'ın huzuruna sevk eden arifibillah zatlar.
8	Allah Her Dışının Rahminde Taşıdığı Şey: Allah Teâlâ, her nefsin taşıdığı ilimleri ve her ruhun yüklendiği sırları bilir.
İbrahim Sûresi	
25	Ağacın Meyveleri: İlimler ve zati sırların keşfedilmesidir ki bu ihسان makamıdır.
Nahl Sûresi	
14	Deniz: Mana denizi. Süs Eşyaları: Kalplerinizi ve dillerinizi süsleyeceğiniz mana denizinden çıkarılan hikmet cevherleri ve yakutlar. Gemi: Fikir Gemisi.
66	Fıskı İle Kan Arasından Çıkan Süt: Cebriyye ile Kaderiyye mezhepleri arasından çıkan Ehl-i sünnet mezhebi.
67	Hurma Ve Üzüm: Şeriat ilimleriyle hakikat ilimlerinin meyveleri.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nahl Sûresi
69	Arı: Arı, bütün ot ve bitkilere konar, onların özünden en faydalısını alır; kamil arif de böyledir. O da her şeyden (kendisine faydalı olan) nasibini alır; her şeyde Allah' ı tanır. Arif, bu makama çıkınca, kalpler için bir şifa olur.
71	Kiminizi Kiminizden Üstün Kıldı: Sır ve manevi ihsan rızıklarında da bazınızı diğerlerine üstün kıldı.
72	Eşler: Ledünni ilimler. Çocuklar: Ruhani evlatlar, ilimleri sizden alıp taşıyan talebelerinizdir.
80	Huzur Ve Sukun Evleri: Kulluk alanları yani ibadet ve taatler.
98	Kovulmuş Şeytandan Allah'a Sığınmak: Köpeğini tutması için sahibine seslenmek,
126	Sabır: Yüce Rabb'in hükmü karşısında, hiçbir feryat ve şikayette bulunmaksızın kalbi sükunet içinde tutmaktır. Sabır şu dört konuda gösterilir: Taatler, günahlar, nimet ve musibet. Sabır altı çeşittir. Allah yolunda sabır, Allah için sabır, Allah'la olmaya sabır, Allah ile sabır, Allah'a karşı sabır ve Allah'tan ayrı kalmaya sabır.
İsrâ Sûresi	
1	Kulunu: “Kulunu” buyurdu, nebisi ve resulü demedi. Bununla, Kimin kulluğu kemale ererse onun, İsrâ mucizesinden nasibi olacağını göstermek istedi. İsrâ: Ruh ile mana âleminde yolculuk yapmak.
15	Doğru Yolu Bulmak: Kudsi huzura ulaşmak.
16	Memleketi Helâk Etmek İstedüğümüzde: Bir kalbi harabetmek istediğimizde.
23	Baba: Bu ruhani baba, (insanın maneviyat âlemine gözünü açmasına sebep olan) şeyhtir.
31	Fakirlik Korkusuyla Çocukları Öldürmek: Maddi rızık peşinde koşarken kalbinizi ihmal ederek, nurani fikirlerin ortaya çıkardığı ilimleri öldürmeyin.
33	Haksız Yere Cana Kıymak: Zikirle ve ilimle diriltilmesi gereken nefislerin sürekli gaflet ve cehalet içinde tutularak öldürülmesi.
106	Kur'an: Rububiyyetin sırlarıyla ilgili bilgi, hakikat ilmi, şeriat ve tarikat ilmi.
Kehf Sûresi	
39	Bahçe: İlim ve amel bahçesi.
Meryem Sûresi	
17	Ruh: Ruhun, sırrın, kalbin ve kalıbın kendisiyle hayat bulduğu rabbani varidattır.
23	Hurma Ağacına Yönelme: Sebepleri haddi aşmadan, kalbiyle onlara bağlanıp masivaya itimat etmeden dinin hükümlerine uygun olarak kullanmak.
Ta-ha Sûresi	
12	Ayakkabılarını Çıkart: Yaratanın huzurunda bulunmak ve O'nu müşahede etmek için her iki âleminde (dünyayı ve ahireti) kalpten çıkarılması.
17	O Benim Asamdır: O benim dünyamdır. Geçimimde ve işlerimi görmekte ona dayanırım.
Hac Sûresi	
5	Ölümden Sonra Diriliş Konusundaki Şüphe: Manevi dirilişten şüphe. Yeryüzünün Ölü, Kupkuru Olması: Nefisleri gafletle ölüp sönmüş olması. Yağmur: İlahi varidatlar.
25	İnkâr Etmek: Velilik yolunu inkâr edenler. Allah'ın Yolundan Alkoymak: Velilik yoluna girmekten alkoyanlar. Mescid-İ Haram'dan Alkoyanlar: İlahi huzur mescidine girmelerini engelleme.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Hac Sûresi
32	Allah'ın Nişaneleri: Kendisine tazim ve saygının gerekli olduğu şairinin (alametlerinin) en büyüğü, Allah'a delil olan Allah dostları, sonra Allah'a yönelmiş dervişler; sonra Allah'ın hükümlerini bilen âlimler gelir. Sonra Allah'a bağlanmış salihler sonra da Allah'ın kulları içinden iman edenler gelir.
40	Haksız Yere Yurtlarından Çıkarılmış Kimseler: Onlar, kendilerine nefislerini öldürme emri verilen kimselerdir. Nefislerinin kötü alışkanlıkların terk ettikleri ve insanların adetlerinden uzaklaştıkları için, insanlar onları terk etti ve inkâra gitti; çoğu defa da onları buldukları yerden çıkardılar.
67	Her Ümmet İçin Uygulayacağı Bir İbadet Yolu Verdik: Farklı şahıs ve asırlara göre manevi terbiyede ki farklılıklar.
Mü'minin Sûresi	
1	Felaha Ermek: Felahın başı, imanın meydana gelmesiyle birlikte İslam dairesine girmektir. Onun sonu ise irfan güneşinin kalpte parlamasıdır.
2	Huşu: Huşunun başı, kalbin söylenen şeyi düşünmesi ve bir fiil yaparken kalbin hazır ve yaptığı işin farkında olmasıdır. Huşunun zirvesi ise yüce mabudun müşahedesi içine dalarak kendi fiilini görmekten uzak kalmasıdır.
Nur Sûresi	
6	Zevcelerine Zina İsnadı: Fena billâh haline ulaşmış manevi terbiye ile süslenmiş kemale ermiş olan insana noksanlık iftirasında bulunmak helal değildir.
15	İftira: Allah'ın velileri hakkında yersiz ve edepsiz konuşmalar.
26	Temiz Kadınlar Temiz Erkekler: Tevazu, ihlâs, zuhd, vera, cömertlik, ihsan ve bunların dışındaki güzel ahlaklar temiz fitratlı kimselere. Kötü Kadınlar Kötü Erkekler: Kibir, gösteriş, kin, haset ve mal sevgisi gibi kötü ahlaklar bozuk fitratlı kimselere. Mağfîret Ve Kerim Rızık: Yakîni gıdalar ve âlemlerin rabbini müşahededen güzel bir rızık.
30	Gözü Haramdan Sakınmak: Kafadaki gözleri haramlardan; kalp gözlerini de Allah'ın dışındaki şeylerden çekmek.
31	Gözlerini Haramdan Sakındırma: Görülmesi hoş olmayan şeylere karşı göz yumma, kalp gözlerini de Allah'ın dışındaki şeylerden çekmek. Süslerini Göstermesinler: Manevi haller iç âlemin süsüdür. Bunlar ancak ehil olanlara gösterilebilir. Görünen Yerler: İç âlemin süsü olan manevi hallere dair kendisi bir şey açıklamadan ve kötü bir niyeti olmadan ortaya çıkan sırlar. Tevbe: Manevi seyrin kendisiyle başladığı ve hakikate ulaşana kadar devam eden manevi yolun esasıdır.
32	Evlenmek\Dirmek: Ruhların, kalplerin ve nefislerin kâmil bir şeyh ile manevi birlik akdi yapması. Bekârlar: Manevi yönden tek başına kalan ruhlar, salih kalpler ve nefislerdir. Bekârları Evlendirin: Tek başına kalan ruhların, kendilerinden manevi meyveler çıkaracak kamil müridlerle buluşturup onların terbiye ve yönetimlerine teslim etme.
35	Allah, Göklerin Ve Yerin Nurudur: Arşından ferşine kadar bütün kâinat, Cenab-ı Hakk'ın nurundan bir parçadır ve yüce zatının sırlarından bir sırdır. Allah Dilediğini Nuruna Ulaştırır: Yani Allah, nebi ve veliler gibi, dostlarının seçkinlerinden dilediklerini nurunu müşahede etmeye yahut nurunu tanımaya ulaştırır.
36	Allah İçinde İsmine Zikredilmesine İzin Verdiği Evler: Sırların kaynağı ve nurların mekânı olan kalpler.
43	Yağmur: Ledünni ilimler taşıyan ilahi varidat ve rabbani sırlar.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Nur Sûresi
60	Kadınların Ziyetlerini Göstermeksizin Dış Elbiselerini Çıkarmaları: İnsanın manevi terbiyesini ve ihlâsını tamamlayıp kemal haline ulaşınca, faydası herkese ait olsun diye, doğru yolda örnek alınacak ve kendisine uyulacak manevi hallerini ve ilimlerini insanlara açıklaması.
61	Âmâya Günah Yok: Basireti kör olan ve maddi varlıklardan başkasını görmeyen kimse (ye dinin ruhsat verdiği alanda kalarak nefsinin arzu ettiği şeylerden almasında günah yoktur) Hasta: Kalbi bos vehimlerle ve bozuk düşüncelerle hasta olan zayıf kimseler. Topal: Fikri melekût âlemini müşahededen geri kalmış manen topal hale gelen. Selam Vermek: Nefse selam vermek, onun için güven istemek ve ondan emin olmak için Allah'tan yardım dilemektir.
62	Müminler... İzin Almadan Gitmeyen Kimselerdir: Dervişlerin, şeyhleri ile birlikte iken korumaları gereken edep, onun izni olmadan büyük küçük bütün işlerinde şeyhlerinden izin almalarıdır.
Furkan Sûresi	
48	Tertemiz Su: Ruhların ve sırların ihya olup, varlıkların bağından hür olanların kalplerini temizleyen Allah'ı bilme ilmidir.
62	Gecenin Ve Gündüzün Birbiri Ardınca Gelmesi: Gece hükmünde olan kabz haliyle, gündüz hükmünde olan bast halini peş peşe gelmesi.
63	Rahmânın Has Kulları: Hz.Peygamber'in usulünce terbiye veren arifibillah velilerle, manevi tezkiye ve terbiye için onlara sarılan kimselerdir.
64	Secde Ederek Ve Kıyamda Durarak Geceleyenler: Abid ve zahidlerdir.
Şuara Sûresi	
89	Selim Kalp: Selim kalp, şek ve şüphelerden, boş kuruntulardan ve kalbe ait manevi hastalıklardan temiz olan kalptir.
Rum Sûresi	
39	Zekât: Bedenin zekâtı, manevi kirlerden temizlenme, zahiri ibadet görevlerini yerine getirirken yorulması; Kalbin zekâtı, çirkin huylardan temizlenip güzel vasıflarla süslenmesidir; Sırrın zekâtı, masivadan korunma.
Lokman Sûresi	
15	Bana Yönelenlerin Yoluna Uy: Kendisine uyulacak bu kimse, terbiye şeyhidir. Onlara İtaat Etme: Annebabasikendisini gizli şirkten temizleyecek terbiye şeyhinin sohbetinden menederlerse o zaman sözlerine itaat etmez.
19	Seslerin En Çirkini: Cenab-ı Hak, kendisine izin vermeden marifet hakkında konuşanın, zamanı gelmeden konuşan sufünün sesi.
34	Kıyametin Saati: Kuluna manevi fethi açacağı saat. Yağmur: İlahi ihsan ve manevi varidatların yağmuru. Rahimlerde Olan: İrade rahimlerinin içinde olan marifet ve yakîn terbiyesi.
Ahzâb Sûresi	
4	Zevcelerinizi Anneleriniz Kılmadı: Kim dünyayı terk etmiş ve ondan uzaklaşmışsa ona geri dönmesi, sevgi ve hizmetle onu anne yerine koyması helal değildir. Evlathıklarınızı Kendi Oğlunuz Kılmadı: Dervişin kendine ait olmayan henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi helal değildir.
46	Aydınlatıcı Bir Kandil: Peygamber'in (sav) nuru Cenab-ı Hakk'ın nurundan ilk ortaya çıkan nurdur. Bu durumda kim o nuru görürse Hakk'ı görmüş olur.
49	Nikâhlayıp Kendilerine Dokunmadan Boşama: Nefislerinizi muhalefet içine girmeden boşama ve ilahi bir kuvvetin cezbesiyle ondan uzaklaşma. Onları Faydalandırın: Nefsi müşahade ile destekleyin ve mabudun zati tecellilerinde fikir yolunu açın.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Ahzâb Sûresi
51	Eşlerinden Dilediğini Geri Bırakırsın, Dilediğini Yanına Alırsın: Fena fillah halini elde eden Kulunve nefesine ait sıfat ve perdeler ortadan kalkıp veliliği tamam olunca, bütün işleri kendisine havale edilmesi; istediğini yapıp, istediğini terketmesi.
52	Başka Kadınlarla Evlenmek: İrfan ilmine ait hakikatlere sahip olduktan ve ledünni ilimlerin sırlarına girdikten sonra zahirî maddi ilimlere dönmek. Cariyeler: Zahirî ilimler.
53	Peygamber Esleri İle Evlenmeniz Caiz Değildir: Şeyh vefat ettiğinde ve kendisiyle beraber bulunduktan sonra muridlerinden hiçbirinin şeyhine hürmetinden ve edebinden dolayı hanımıyla evlenmemelidir. Kızıyla evlenmesinde ise onu ebedi korumaya ve muhtemel eziyetlere sabretmeye gücü yeterse bunda bir sakınca yoktur.
55	Peygamberin Hanımları: Hz. Peygamber'in hanımları için söylenen şeyler, şeyhlerin ve âlimlerin hanımları için de istenir.
58	Allah Ve Resulüne Eziyet Etmek: Allah dostlarına eziyet.
59	Ey Peygamber, Eşlerine... Söyle: Seçkin kimselerin hanımlarının, kusur sayılan işlerden daha fazla sakınıp korunarak ve dışarıya daha az çıkarak, avam halkının kadınlarından ayrılmaları.
60	Münafıklar: Sufilerin yoluna intisap eden, onları sevdiklerini iddia eden fakat bununla birlikte dervişlere itiraz eden ve ölçüyü terk edip bütün delilleri onların aleyhine kullanan kimseler.
Fatır Sûresi	
11	Uzun Ömür: Marifet ve manevi bereketlerin çoğaltılması. Tatlı Su: Şeriat denizinin suyu. Tuzlu Su: Hakikat denizinin suyu.
12	Her Birin (Deniz) Den Taze Et Yersiniz: Şeriat denizinde, zahirî amellerin manevi tadına ulaşılır; hakikat denizinde ise müşahede ve marifetin manevi lezzeti tadılır. Gemiler: Fikir gemileri.
28	Âlimler: Âlimler iki kısımdır. Biri, Allah'ın hükümlerini bilen, Allah'ın gazabından ve azabından korkan âlimler; diğeri ise Allah' ı bilen Allah'tan uzak kalmaktan ve O'ndan perdelenmekten korkan âlimlerdir.
Yasin Sûresi	
40.	Güneş: Marifet. Ay: İman.
Sâd Sûresi	
26.	Halife: Varlıkların bağından kurtulup gerçek hürriyete kavuşmuş, veliliğinde yüksek derecelere ulaşmış manevi halinde sabitkadem olmuş, himmetiyle bütün âlemde tasarrufta bulunduğu ortaya çıkmış ve genelde emri Allah'ın emri olan kimseler, kutubluk makamı. (Manevi mertebeler üç olup bunlar, salah(salih hal), velilik ve hilafettir. Salah mertebesi: Zahirîni takva ile süsleyenlere aittir. Velilik mertebesi: Müşahedeye ulaşmış, fakat nefsinden bütünüyle kurtulmamış kimselere aittir. Manevi hilafet mertebesi: İse engellerden kurtulup hürriyetine kavuşmuş ve günahlardan korunmuş kimselere aittir.)

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Sâd Sûresi
30	<p>İstikamet Üzere Olmak: Sürekli müşahede halinde olarak ve kalplerini sadece yüce mabuda bağlamaları.</p> <p>İbadet Ehlinin İstikameti: Gevşekliğe ve şehvetine uymaya dönmek, ibadetine gösteriş ve yapmacık şeyler karıştırmamaktır.</p> <p>Arifin İstikameti: Marifetine, iki cihana ait bir haz karıştırıp da onunla Mevla'sından perdelenmemektir.</p> <p>Allah'ı Sevenlerin İstikameti: Yüce sevgiliden başka hiçbir dert ve gayelerinin bulunmamasıdır.</p>
44	<p>İnananlar İçin Bir Hidayet Ve Şifâdır: Ariflerin kalplerini asıl kaynağına yönlendiren bir kitaptır.</p>
Casiye Sûresi	
23	<p>Heva: Nefsin kendisine âşık olduğu ve hemen ele geçen hazlardan meylettiği her şeydir. Bu aşk ve meyil, yiyeceklerde, içeceklerde, giyeceklerde, evlenmede, makam ve itibarda, rütbe yükselmesi gibi durumlarda olabilir.</p> <p>Hevasını İlah Edinmek: Nefisle mücadele şeklinde açıklamalar yapar sonra "Ayetin, bir övgü olması da mümkündür. Ve Mana şudur: Allah' ı mahubunu ve tek arzusu yapanı gördün mü? O kimse Allah ile birlikte başkasını sevmez, O'ndan başkasına yönelmez.</p>
Ahkaf Sûresi	
15	<p>Ana Babaya İyi Davranma: Terbiye şeyhinin hürmet ve hakkını korumanın, şeyhinin emrini, maddi vücut sebebimiz olan anne babasının emrinin önünde tutmalıdır.</p>
Muhammed Sûresi	
4	<p>Boyunlarını Vurun: Hevayı ve şeytani öldürmeye, hak yolundaki diğer engelleri de kesip atmaya işaretler.</p> <p>Fidye: Karşılık.</p>
33	<p>Amellerinizi Boşa Çıkarmayın: Müşahade haline ulaşmadan mucahadeyi terk ederek manevi seyrinizden geri dönerek amellerinizi boşa çıkarmayın.</p>
35	<p>Galip İken Sulha Davet Etmeyin: Nefsinize karşı ustun halde iken ve onu elde etmeye tam yaklaşmışken nefsinizle sulh ve anlaşmaya çağırmayın.</p> <p>Gevsek Davranmayın: Ey nefisleriyle mucahadeden yana rahatlığa ulaşan arifler, manevi cihadda gevşemeyin.</p>
Fetih Sûresi	
1	<p>Apaçık Fetih: Zatımızın sırlarını, sıfatlarımızın nurlarını ve fiillerimizin güzelliğini açarak sana apaçık bir fetih verdik.</p>
3	<p>Sana Olan Nimetini Tamamla: Allah, sende rububiyet tecellilerini müşahadeyi, kulluk edeplerini yerine getirmeyi ve zat-ı ezelisini müşahadenin gereklerini yerine getirmede insanlara delil olma meziyetlerini birleştirerek sana olan nimetini tamamladı.</p> <p>Sekinet: Kalbin kendisiyle sükûnet bulduğu iman ve yakîn nurlarıdır. Yahut müşahadeye dayalı irfandır. (Kuşeyrî'nin yorumu ile)</p> <p>"Göklerin ve yerin orduları:</p>
4	<p>I. Allah'ın, nefisle muharebesinde kendileriyle ruha ilim, zikir, fikir ve el-Kahhar olan Mevla'nın huzurundan gelen ilahi varidatlardan destek olarak verdiği ordulardır.</p> <p>II. Kalpleri perdeleyen ordular da Allah'a aittir. Bunlar nefis, heva, şeytan, dünya ve insanlardır.</p>

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Fetih Sûresi
16	Savaştan Geri Kalanlar: Nefsani hazlarına bağlanıp manevi seyirden geri kalanlar. Kuvvetli Bir Grupla Mücadele: Nefis, heva, dünya, insanlar. Biri zillet ve fakirlik gibi kendisine ağır gelen işlere sevk ederek onunla mücadele edeceğiniz nefistir; Bir diğeri; kendisiyle muhalefet ederek mücadele edeceğiniz hevadır. Bir diğeri; gönlünüzü çekip onu arkaya atarak kendisiyle mücadele edeceğiniz dünyadır. Bir diğeri; sizi Allah'a sevk edenler hariç, hepsinden uzaklaşarak kendileriyle mücadele etmeniz istenen insanlardır.
18	Sana Biat Edenler: Bir kimse manevi terbiye yoluna girmek için şeyhlere biat ettiğinde Allah Resulü'ne biat etmiş olur. Ağacın Altında: Himmet ağacının altında. Ganimet: Fetih, keşif, sır ve sonu olmayan manevi terakkilerden oluşan manevi ganimet.
25	Mescid-İ Haram'dan Alıkoymak: İlahi huzurdan alıkoymak. Kurbanlıklar: inkâr ve isyanda ısrar eden, sizi ilahi huzurdan alıkoyan ve Allah'a feda edilecek canların yerine ulaşmasını engelleyen nefisler ve hevadır.
Hucurat Sûresi	
1.	Allah'ın Ve Peygamberinin Önüne Geçmeyin: Şeyhinin huzurunda, ondan önce söze başlamamalı, izni olmadan şeyhinin önünde yürümemelidir.
2.	Seslerinizi, Peygamber'in Sesinin Üstüne Yükseltmeyin: Şeyhinin huzurunda sesini kısmak.
4	Odaların Arkasından Sana Bağırınlar: Mürid, şeyhini uykusundan uyandırmamalıdır; kapısında bin sene beklese de şeyhi çıkıncaya kadar, çıkması için talepte bulunmamalıdır.
6	Fasık Haber Getirirse: Nefis içinize kötü düşünce getirirse onu araştırın, hemen açıklamayın.
9	Mü'minlerden İki Grup Savaşır: Tabiata bağlı nefis ile ruh birbirlerine zıt iki kutuptur. İkisi arasındaki savaş devamlıdır. Haksizlik Edenle Allah'ın Emrine Dönüncüye Kadar Savaşın: Eğer nefis ve ruhtan biri diğerine karşı haddi asarsa haddi asana karşı savaşın; nefis haddi asarsa onu geri çevirin, ruh heyecanlanmışsa onun dizginini tutun.
Kaf Sûresi	
40	Güneşin Doğuşundan Önce Ve Batışından Önce: Kalbine marifet güneşi doğmadan önce manevi seyir halinde ve o doğduktan sonra batmadan önce Rabb'ini zikret.
Necm Sûresi	
14	Sidretü'l-Müntehâ: O, Muhammedi nurun yaratılış ağacı/varlık ağacıdır. Âlimlerin ilmi ve şehitlerin ruhu ona yükselir ve onda nihayet bulur.
38	"Hiçbir Günahkâr, Başkasının Günah Yükünü Yüklenmez": Hiçkimse, bir diğeri insanın yerine nefis mücahede ve riyazet yapamaz.
45	Erkek Ve Dişi: Madde ile mana, hakikatle şariat, kudretle hikmet.
Kamer Sûresi	
1	Kıyamet Yaklaştı: Manevi seyrinde ciddi olan ve kurbiyet ehli ariflerin sohbetine devam eden kimseler için manevi fetih saati yaklaştı. Ay İkiye Ayrıldı: Yani iman ayı bölündü.
Rahmân Sûresi	
22	Deniz: 1.hakikat denizi; 2. şariat denizi. İnci: Hikmet cevherleri ve manevi ilim yakutları çıkar; Mercan: Şariat denizinden nakilleri incelenerek, kaynaklar araştırılarak ve hükümün asıllarına ulaşılan hüküm, ilim ve edep.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Vâkı'â Sûresi
79	Ona Temiz Olanlar Dokunur: Ona ancak, sırlarını Allah'ın dışındaki şeylerden temizlemiş olan arifibillah zatlar dokunur. Onun taze hakikatlerine ve ince işaretlerine ancak manevi kir ve ağıyardan temizlenmiş kalpler ulaşabilir.
Hadîd Sûresi	
16	Kalplerin Ürpermesi: Allah'ın zikri anında huşu içinde olması, zikredilen yüce zatın nurlarının parlaması anında hayrete düşüp kendinden geçerek zikrettiği zatta fani olması.
27	Peygamberlerimizi Gönderdik: Ümmetin içinde her devirde davet eden peygamberlerin varisleri, arifibillah velileridir. Ruhbanlık: Bu ümmetin, ruhbanlığı kendini mescid ve zaviyelerde ibadete adamaktır. Arifler dağlara ve çöllere çekilip tek başına yaşamayı değil insanların içine karışıp onları irşadı tercih ederler.
Mücâdele Sûresi	
1	Allah'a Şikâyette Bulunan Kadının Sözüünü İşitti: Allah, kalbin durumu hakkında şikâyette bulunan ruhun sözünü işitti. Çünkü kalp, ruhun makam ve meskenidir.
2	Zihar Yapmak: Nefisten uzaklaşmak ve Allah'ın helal kıldığı şeylerden istifade etmeyi ona haram kılma.
3	Zihar Kefareti: Nefsinden uzaklaşıp onu sıkıntıya soktuktan sonra, helal kıldığı şeylerden istifade etmek için nefse dönenlerin kefareti nefsinin şehvet bağından kurtarmak; güç yetiremeyenler onunla mucahade ve riyazet için iki ay yahut daha fazla oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmezse 60 fakiri doyurmalıdır.
12	Peygamberle Konuşmanızdan Önce Sadaka Verin: Şeyhlerinizi ziyaret ettiğinizde kendileriyle özel görüşme ve konuşma yapmadan önce bir sadaka verin. Zekâtınızı Verin: Malın zekâtını verdiğiniz gibi bedeninde zekâtı vardır. Onun zekâtı meşayihe ve mu'min kardeşlere hizmette kullanmaktır. Allah'a Ve Resulüne İtaat Edin: Allah'a, resulüne ve onun halifelerine (rabbani âlimlere ve murşidlere) itaat edin.
Haşr Sûresi	
2	İnkâr Edenlerin Çıkarılması: İlahi huzura yöneldikleri ilk anda kalplerden kötü düşünceleri ve bozuk fikirleri çıkarılması.
5	Hurma Ağaçlarının Kesilmesi: Müridin kalbinden dünya sevgisini çıkarıp atması için, mala zarar vermek gerekse de kalbin ıslahı için iki zarardan daha hafifini tercih ederek bunu yapması.
6	At Deve Koşturmadan Kazanılan Mallar: İlahi vehbi ilim olup sırf ilahi lütuf ve ihsan olarak kalbe akıtılan rububiyet sırlarına ait verilene özel ilimdir.
Mümtehhîne Sûresi	
1	Düşman: Nefis ve orduları. Sizi Yurtlardan Çıkıyorlar: Kalbe gelen hak varidatı veya müşahedeye dayalı imanı kalpten çıkarıyorlar.
10	Mu'min Kadınlar Gelirse Onları İmtihan Edin: Sizin terbiye yolunuza inanmış kişiler size geldiğinde ve meşrebiniz üzere yolunuzda gitmek istediklerinde onları imtihan edin. Kâfirlere Döndürmeyin: Onları gafillerin arasına, münkirlerin arasına geri göndermeyin. Nikâh Akdi Yapmanızda Günah Yok: Onlarla muridlik akdi yapmanızda sakınca yoktur. intisap manevi bir anlaşmadır.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Mümtehinê Sûresi
12	<p>Allah'a Ortak Koşmayacaklarına: Allah ile beraber başka varlıkları görmeyeceklerine.</p> <p>Hırsızlık/Zina Yapmayacaklarına; Dünyaya ve hevaya meyiletmeyeceklerine.</p> <p>Çocuklarını Öldürmeyeceklerine: Tefekkürün meyvesi olan manevi varidatları ihmal etmeyeceklerine.</p> <p>Elleri İle Ayakları Arasında İftira Getirmeyeceklerine: Bir işi Allah'tan başkasına nisbet ederek yahut hal ve söz ile yalan söyleyerek iftira yapmayacaklarına.</p> <p>Ey Peygamber: Terbiye şeyhi ümmeti içindeki peygamber gibidir.</p>
	Saf Sûresi
10	<p>Elem Dolu Bir Azap: Kalbin sürekli Hak'tan perdelenme gamı içinde kalması.</p> <p>Elem Dolu Bir Azaptan Kurtaracak Bir Ticaret: Allah dostlarının elinde gerçekleşen terbiye yolu.</p>
	Cuma Sûresi
9	<p>Cuma: Cem makamı.</p> <p>Cuma Namazı: Cem makamında kalplerin namazı.</p> <p>Alışverişi Terk Edin: Yani sizi Allah'tan alıkoyan her şeyi terk edin.</p>
10	<p>Namaz Kılınca Artık Yeryüzüne Dağılın: Siz fena fillah halinden sonra beka billah makamına ulaştığınızda, ubudiyyet toprağında dağılın.</p>
11	<p>Ticaret Gördüklerinde: Yani ahiret sevabı getiren bir taat gördüklerinde, sevabına bakarak ona yönelirler ve üzerine atlarlar.</p>
	Münafikûn Sûresi
1	<p>Münafıklar: Terbiye şeyhlerine, dünyalık elde etmek için münafıklık yapan kimseler.</p> <p>Allah'ın Peygamberi Olduğuna Şahitlik Etmeleri: Dünyalık elde etmek için münafıklık yapan kimseler gelerek, "Şahitlik ederiz ki sen ariflerdensin yahut terbiye verecek bir şeyhsin" gibi sözler söylemeleri.</p>
2	<p>Allah'ın Yolundan Alıkoymak: Onların, alışkanlıklarına bağlanıp kendilerini Allah yolundan alıkoymaları veya ruh kendilerini tasdik edip dediklerini yapınca, ruhu Allah yolundan (seyrû sülükünden) alıkoymalarıdır.</p>
10	<p>Rızıktan İnfak/Sadaka: Rızık olarak verdiğimiz ilim ve marifetlerden, onları talep eden ve ehil olan kimselere infak.</p>
	Talâk Sûresi
1	<p>Kadınları Boşayacağınız Vakit: Dünyayı ve nefsinizin hazlarını terk ettiğinizde.</p> <p>İddetlerinde Boşayın: O, manevi halde sabit-kadem olduğunuz ve vuslattan sonra temkin halini elde ettiğiniz vakittir.</p> <p>İddeti Sayın: Tembellik ve fuzuli işlerle zayi olmaması için manevi seyrinizin günlerini hesaplayın.</p> <p>Onları Evlerinden Çıkarmayın: Şiddetli mücadele ile nefislerinizi ruhlarınızdan çıkarmayın.</p> <p>Onlar Kendileride Çıkmasınlar: Nefisleriniz kendi baslarına çıkıp gitmesin, yani onların irşad olmadan önce terbiye halkasından çıkmasına izin vermeyin.</p> <p>Allah'ın Hududu: Bunlar manevi yolda gidenler için Allah'ın belirlediği sinir ve usullerdir.</p>
2	<p>İddetlerini Doldurdularında Ya Hezellekle Tutun Ya Da Güzellekle Ayrılın: Kul vuslat vaktine ulaşınca ve temkin halini elde edince nefsi sıkı takip gerekmez. İsterse nefisini o halde tutar isterse onlardan tamamen uzaklaşır.</p> <p>İki Kişiyi Şahit Yapın: Ulaştığımız manevi hollere bu yolun ehli ariflerini şahit tutun.</p>

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Talâk Sûresi
4	Adetten Kesilmiş Veya Adet Görmemiş Olanlarda Şüphede Ederseniz Onların İddetleri Üç Ayardır: Kötülüklerden ve dünyaya meyilden ümidini kesen nefislerin kötü vasıflardan temizlenip temizlenmediklerinden şüphede ederseniz onları üç ay bekletip kontrol edin. Yükü Olanların İddeti Yüklerini Atmaları İle Biter: Birçok manevi meşguliyetler yüklenmiş nefislerin manevi fethini tamamlama sûresi ise ona ağırlık veren kendisini manevi seyirden alıkoyan her şeyi bırakıp terk edinceye kadardır.
6	(Boşanan) O Kadınları Gücünüz Yettiği Kadar İkamet Ettiğiniz Yerin Bir Kısımında Oturtun: Nefislerinizi hakka yönelmeden önceki hallerini dikkate alarak terbiye edin müride gereken nefsinin yavaş yavaş terbiye etmesidir. Nefsi tabiatından (alışkanlık ve huylarından) bütünüyle çıkarmak için şiddet uygulamamalıdır. Yüklü İseler Yüklerini Bırakana Kadar Nafaka Verin: Eğer nefisleriniz yük altında ise yani dünyevi bağ ve alakalarla sarılmışsa onlara Allah dostlarının sohbetlerinden elde ettiğiniz ilahi varidatlardan infakta bulunun. Emzirme: Kamil bir şeyhin nefsinizi ilim ve marifet sütüyle beslemesi.
7	Nafaka: Varidatlar/Manevi rızık, geniş ilim ve sırlar.
9	Yaptıklarının Cezası/Azab: Kalbe azabı, içine atacağı korku, endişe, dünya hırsı, tamah, Hak'tan perdelenme gamı ve kötü hesapla yüz yüze gelmesidir.
Tahrîm Sûresi	
6	Kendinizi Ateşten Koruyun: Nefsinizi, rezil ve kötü işlerden temizleyip faziletlerle süsleyerek manen perdelenme ve Hak'tan kopma ateşinden koruyun.
10	Nûh'un Karısı İle Lût'un Karısı: İki kâfir kadın, emmare nefse ve peşine düşülen hevaya işaret etmektedir. Firavun'un Karısı Ve Meryem: İki mümin kadınla, mutmain nefse ve mutmain kalbe işaret edilmektedir. Bu ikisi, nefis-i emmareye ve hevaya galip geldiler.
Me'aric Sûresi	
23	Namazlarında Devamlıdır: Kalplerin namazında devamlıdır. Bu namaz, fikirleri tevhid sırlarına daldığı için, onların Hak ile huzur hallerinin devam etmesidir.
24	Mallarında... Bir Hak Var: Allah Teala'nın ariflere ihsan ettiği ilim ve sırlarda, isteyenlerin için belirli bir hak vardır. İsteyenler: Allah'a vuslatı talep edendir.
25	Mahrumlar: Kalbi meşgul eden dünya bağları çok veya himmeti zayıf olduğu için, vuslatı değil bereketlenmeyi talep eden kimsedir.
Müzzemmil Sûresi	
1	Ey Örtünüp Bürünen: Ey ilimlere, marifetlere ve sırlara bürünmüş olarak yatan Peygamber!
20	Namazı Kılın: Bütün düşüncenizi tek bir zikre (yüce Allah'ın zikrine) bağlayarak kalplerinizle kılınacak manevi namazı kılın. Zekâtı Verin: riyazet ve mücahede ile bedenlerinizin zekâtını verir/onları arındırın, olgunluğunu artırın.
Müddessir Sûresi	
4	Elbiseni Temizle: İman ve irfan elbiseni insanların elindeki dünyalık şeylere tamah etme kirinden temiz tut, davetine karşılık bir ücret isteme.
İnsan Sûresi	
7	Adaklarını Yerine Getirirler: Müşahede nuruna ulaşana kadar yapmak için üstlendikleri mücahede ve riyazetleri hakkı ile yerine getirirler.
8	Yiyeceği... Yedirirler: Ruhların ve sırların gıdası olan ilim ve marifetlerden ikram. Miskin (Fakir): Yakîni (imanı) zayıf olandır, iman ve marifet fakiridir. Yetim: Kendini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimsedir. Esir: Dünyevi alakalara ve boş hazlara bağlanıp kalmış kimsedir.

Tablo 2. 2. (Devam)

Ayet Nu	Mürselât Sûresi
	Yeryüzü: İnsan bedeni.
25	Diri: İlim ve marifetle dirilmiş kalpler ve ruhlar. Ölü: Hevasına tabi olduğu için ölen nefisler ve kalpler.
26	Yeryüzünü Toplanma Yeri Yaptık: İnsan bedenini, ilim ve marifetle dirilmiş kalplerin ve ruhların toplanma yeri yaptık.
İnşikâk Sûresi	
16	Şafağa Yemin Olsun: İmanın başlangıcındaki nura yemin.
17	Geceye Ve İçinde Topladıklarına: Kalplerin perdelenme haline, kendini ibadete veren abidlere, zahidlere, ebrara ve müttaki âlimlere yemin.
Beled Sûresi	
13	Boynu Çözmek: Nefsi, masıvanın (Allah'tan başka her şeyin) bağından, kusur ve ayıplarından, kâinat hapisanesinden, insanların elindekilere tamah etmekten kurtararak onu hürriyetine kavuşturmadır.
15	Yetim: Ruhani babası olmayan yani kendisini terbiye edecek şeyhi bulunmayan kimse Yetimi/Yoksulu Doyurmak: Yakînini artıracak şeylerle destekleyip ruhen kuvvetlendirmektir
İnşirah Sûresi	
7	Bir İşi Bitirince Diğerine Koyul: Kendi nefsini kemale erdirmeye işini tamamlayınca, diğer insanların da kemale ermesi için çalış; halkın hidayete ermesi yolunda bütün gayretini sarfet, tamamen bu işe yönel.
Nasr Sûresi	
1	Fetih: Nefsine karşı zafer elde ettiğinde, yani manevi fetih gerçekleşmesi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN ACİBENİN İŞARÎ YAKLAŞIMI

3.1 İŞARÎ YORUMU ORTAYA KOYMA YÖNTEMİ

3.1.1 Dil Üzerinden İşarî Yorum

Kur'ân'daki ayetlerin manasını doğru anlamak ve onu iyi tefsir edebilmek için, Kur'ânî kavramlara ve lafızlara yüklenen anlamların iyi bilinmesi gereklidir. Bu sebeptendir ki müfessirler, ayetleri yorumlarken konuyla ilgili gelen rivâyetleri de değerlendirerek bir mana üzerinde kalmadan, lafzın Arap dilinde kullanılışını da göz önünde bulundurarak, bahis konusu olan kavramın Kur'ân'ın ruhuna en uygun olan manasını ortaya koymaya çalışırlar. Ancak işarî tefsirde kelimelerin kök-terim manalarının tespiti ve buna dair gayretler kavramlara bâtinî manalar yüklemeye bir araçtır.

İbn Acîbe'nin de ahkâm ayetlerinde geçen kavramların işarî yorumunda, kelimelerin lügat manalarını göz önünde bulundurduğu, lügat manalarının yorumuna etki ettiği görülmektedir:

1. **Mehir:** “Nefse yüklenen kulluk vazifesi”

*“Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluluğu yoktur. Bu durumda onlara müt'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur.”*¹⁴² ayetinde geçen (فرض) kelimesi sözlükte çentik, yükümlülük, farz, varsayım, empoze gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta “mehir” olarak ifade edilen kavrama işarî olarak sözlük anlamlarından “yükümlülük” manasından hareketle “nefse yüklenen kulluk vazifeleri” şeklinde mana verilmiştir.¹⁴³ *“Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır.”*¹⁴⁴ ayetinde geçen mehir kavramı bir önceki ayette olduğu gibi “nefse yüklenen kulluk vazifesi” olarak bir

¹⁴² Bakara 2/236.

¹⁴³ “Nefislerinizle mücahadeye girmeden ve onlara ağır kulluk vazifeleri yüklemeyen önce kendisini terk eder ve ondan uzaklaşırsanız bundan dolayı size bir günah yoktur.”

¹⁴⁴ Bakara 2/237.

önceki ayette olduğu gibi aynı işarî mana üzerinden yorumlanmıştır.¹⁴⁵

2. (زكاة) **Zekât** : “Nefsi her türlü kirden arındırmak.”

Ayetlerde geçen ve sözlükte “arılık, dürüstlük, temize çıkarma, sadaka” anlamlarına gelen (زكاة) kelimesi arılık, temize çıkarma anlamlarından hareketle işarî olarak “nefsi hakka boyun eğdirip kibrini kırarak temizleme”¹⁴⁶; “nefsi çirkin işlerden temizleyip faziletli şeylerle süsleme”¹⁴⁷; “nefsi her türlü kirden arandıran”¹⁴⁸; “nefsi çirkin vasıf ve huylardan temizleme”¹⁴⁹ şeklinde manalandırılmıştır.

3. (طلاق) **Talâk**: “Dünyayı ve nefsin hazlarını terk etmek”

Serbest bırakmak, hürriyetleri vermek, terk etmek, bırakmak anlamlarına gelen (طلاق) Talâk/Boşanma kavramının, lügat manalarından hareketle “Müridin dünyayı boşaması”¹⁵⁰, “nefsi boşayıp ondan ayrı kalması”¹⁵¹, “dünyayı ve nefsin hazlarını terk etmek”¹⁵² şeklinde yorumlanmasında da kelimenin lügat manasından hareket edilmiştir.

4. **Evlatlık**: “Dervişin kendine ait olmayan henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi”

“Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zihâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kilmamıştır...”¹⁵³ ayetinde “Evlatlık, babasız çocuk, övünen, yalanla övünen, haksız iddia sahibi” anlamalarına gelen (الذُّعِيَاء) kelimesinin içinde barındırdığı haksız iddia anlamından hareketle “Bir dervişin kendisine ait olmayan, henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi helal değildir. Yahut başkasına ait bir hikmeti veya yüksek bir ilmi kendisine ait göstermesi helal değildir.

¹⁴⁵ “İlahi cezbe hali meydana gelir ve nefsinizi mücahadeye sokmadan önce onu terk ederseniz ve daha önce ona bir takım kulluk vazifeleri yüklemişseniz bunların yarısını ona yükleyin. Bu vazifeler mühimdir, çünkü nefsin ibadeti daha çok kalbi ibadete dönüşmüştür.”

¹⁴⁶ Bakara 2/43: “Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte rükû edin.”

¹⁴⁷ Bakara 2/83: “Vaktiyle biz, İsrail oğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve «İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin» diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.”

¹⁴⁸ Tevbe 9/18: “Allah'ın meşitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”

¹⁴⁹ Enbiya 21/73: “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi.”

¹⁵⁰ Bakara 2/229: “boşama iki defadır”, İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 626.

¹⁵¹ Bakara 2/228: “boşanmış kadınlar kendileri için üç adet beklerler..”, İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 621.

¹⁵² Talâk 65/1-2: “kadınları boşamak istediğinizde..”, İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.10, 171.

¹⁵³ Ahzâb 33/4.

Onları asıl sahiplerine nispet etmeniz daha doğru ve adaletlidir.”¹⁵⁴ şeklinde işarî olarak yorumlanmasında da kelimenin lügat manasının etkili olduğu görülmektedir.

5. **Arafat:** “İlahi marifetlerin tahsil edildiği yer.”

“ (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin.”¹⁵⁵ ayetinde geçen “Arafat” kavramına kelimenin (عَرَفَ) kök manasının yanında kelimenin bir mekânın ismi olmasını da göz önünde bulundurarak yalnızca “ilahi marifetler” olarak değil “ilahi marifetlerin tahsil edildiği yer” manasının verilmesinde ise kelimenin lügat manasıyla beraber kazandığı özel anlamında etkili olduğu görülmektedir.

6. **Fidye:** “Tutulan manevi oruçtan elde edilen yepyeni iman kuvvetinden vermek.”

“Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.”¹⁵⁶ ayeti ile ilgili:

Sizden kim, ömrünün önceki günlerinde heva sevgisiyle hasta olmuşsa yahut dünyanın peşinde koşma amacıyla seferde idiye, artık zayi ettiği şeyleri bundan sonraki günlerde telafî etmeye koşsun. Bu manevi orucu tutmaya gücü yetenlere, elde ettikleri yakîni iman kuvvetinden ve âlemlerin Rabbi'nin marifetinden, bu yolda zayıf kalmış olanlara vermesi gerekir. Kim Allah'ın kullarını, onların yakînlerini kuvvetlendirecek ve himmetlerini yükseltecek şeylere irşad ederek hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır.¹⁵⁷

Şeklinde yaptığı açıklamada da ayette geçen “Fidye” (فِدْيَةٌ) kavramının “bir şeyin karşılığında verilmesi gereken bedel” anlamından hareketle “Tutulan manevi oruçtan elde edilen yepyeni iman kuvvetinden vermek” şeklinde işarî yorumunda da kavramın sözlük manasının etkili olduğu görülmektedir.

7. **İddet/in bitmesi:** “Nefsin terbiyede kemale ermesi manevi temizliğin tam olarak gerçekleşmesi, nefsin ölmesi”

Sözlükte “Sayı, pek çok, birçok, birkaç” anlamalarına gelen (عدة) “iddet” kelimesi ise sözlük anlamları üzerinden değil de “temizlik süresi/bekleme süresi” şeklindeki terim anlamı üzerinden “Nefsin ölmesi, paradan ve maldan gönlün çekilmesi, terbiyede kemale ermesi manevi temizliğin tam olarak gerçekleşmesi”¹⁵⁸ şeklinde işarî olarak yorumlaması da İbn Acîbe'nin, kelimelerin lügat anlamlarını ya da kavramların

¹⁵⁴İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 510.

¹⁵⁵Bakara 2/198.

¹⁵⁶Bakara 2/184.

¹⁵⁷İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1,534.

¹⁵⁸Bakara 2/235: “(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur... Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın...”, İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 636.

kazandığı terim manalarını, kendisine işarî yorumda bir hareket noktası belirlediğinin göstergesi sayılabilir.

Ayrıca kavramlara yüklemiş olduğu manaların Kur'an'da geçtiği başka yerlerde de tutarlık göstermesi, kendi içinde bir yöntemi çağrıştırmaktadır. Yukarıda verilen “Mehir”, “Talak” kavramlarında bunu görmek mümkündür. Bunlara ilaveten “kadın” kavramını geçtiği yerlerde “nefis”¹⁵⁹ olarak; “kafir” kavramını “velileri inkar eden”; Küfrü ise “velileri inkar”; “yetim” kavramını “şeyhi olmayanlar” şeklinde yorumlanması bu tutarlılığı bizlere göstermektedir. Elbette burada tam bir tutarlılıktan bahsetmek zordur. Bu zorluğun temel sebebi ise yine işarî yorumun kendi düşünüş şeklinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen kısmen de olsa yorumda ki tutarlılık noktasında karşımıza çıkan bu durum işaret anlayışının bazı hareket noktalarının ve kendi içinde bir düzenin olduğunu da göstermektedir.

Dil üzerinden dikkatimizi çeken bir başka özellik ise bazı sûrelerin başında yer alan huruf-u mukatta harflerinin işarî yorum içindeki yeridir. Tasavvufun felsefileşmeye başladığı VI. (12.yy) yüzyıldan itibaren varlık anlayışında olduğu gibi bilgi kuramında da felsefi görüşler geliştiren bazı mutasavvıflar harflerle unsurlar arasında münasebet kurmuşlardır. Sünnî İslam'da başlangıçta hurufilik mevcut değilken genellikle bâtını yorumlar üretmekten hoşlanan mutasavvıflar ve kendilerine itibar eden geniş halk kitlelerinin de etkisiyle birlikte sünnî anlayış içinde şii kaynaklı hurufî temayüller yayılmaya başladı.¹⁶⁰ Sayı ve harf spekülasyonlarına dayalı te'villerin, bânîlere ait bazı kavram ve düşüncelerin tasavvufa intikalinde bir milat olarak gösterilen ünlü mutasavvıf Tüsterî'den itibaren işarî tefsir literatürüne girmeye başlamıştır. Tefsirinde ki hemen her ayetin yorumunda Tüsterî'ye atıfta bulunan Sülemî'de aynı geleneği devam ettirmiş, işarî tefsir geleneğinde ki hurufî eğilimler İbn Ârabi'nin eserlerinde çok daha karmaşık bir boyut kazanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁹ Bkz. Nisa 4/19: “**Kadınlara** zorla mirasçı olmak” ifadesi Muridin **nefsini** telef etmeye varacak kadar sıkıştırıp zora sokması”; Nisa 4/34:“Erkekler **kadınlar** üzerine hâkimdir” ifadesi “manevi hali kuvvetli kimselerin Mücadele ve riyazet sebebiyle **nefisleri** üzerine hâkimiyet sahibidir.”; Bakara 2/228: “Erkeklerin **kadınlar** üzerindeki hakkı” ifadesi “**Nefsini** üzerinde sahibinin hakkı” olarak yorumlanması örneğinde olduğu gibi. Diğer örneklerle ilgili ayrıca Tablo 2.2 incelenebilir.

¹⁶⁰ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum Tefsirinde Bâtınlık ve Bâtını Tevil Geleneği* (Ankara: Kitabiyat, 2003), 388-389.

¹⁶¹ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Aşırı Yorum Tefsirinde Bâtınlık ve Bâtını Tevil Geleneği* (Ankara: Kitabiyat, 2003), 389-390.

İbn Acîbe, haruf-u mukattaların yorumu dışında eserinde bu yöntemi genellikle kullanmaz. Bazı sûrelerin başlarında yer alan harflerle ilgili olarak işaret ehline göre, bu harflere yüklediği manaya değindikten sonra:

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda en açık görüş şudur: Bu harfler üç âleme işaret etmektedir. ‘Elif’, ceberut âleminde yüce zatın birliğine; ‘lam’, zatın sırlarının melekût âleminde zuhuruna; ‘mim’, varlıkların vücut bulduğu rahmet ve hikmet âleminde zat-ı ilahinin bütün varlıklara yardımın ulaşmasına; ‘sad’ ise zat-ı ilahinin mülk âlemindeki tasarruflarının zuhuruna işaret etmektedir. Kısaca, sûre başlarında zikredilen her harf, yüce zatın şهادet âlemindeki tecellilerinin zuhuruna işaret etmektedir. Mesela elif, kâinattaki bütün varlıklarda yüce zatın birliğinin mevcudiyetine; lam, melekût nurlarının ceberut denizinden kaynayıp ortaya çıkmasına; mim, yüce Melik’in mülk âlemindeki tasarrufuna işaret etmektedir.¹⁶²

Görüldüğü gibi İbn Acîbe, bazen kavramlara doğrudan lügat manası üzerinden veya kavramın kazandığı terim manasından hareketle işarî manalar yükler. Bu durum işarî yorum mantığının, fıkıh ve kelam vb. ‘zahirî’ ilimlerin bağlayıcı hükümlerinin yanında bu kavramların kendilerinden istinbat ederek manevi hayatla irtibatlı hükümlerini bulma amacından kaynaklanmaktadır.

Söz gelişi savaştan bahseden bir ayetin tefsiri savaş hukukunu ortaya çıkartır. Aynı ayetin işarî yorumunun maksadı ise savaş veya ganimetle ilgili bir hüküm çıkartmak değildir; bu husus kelam veya fıkıhın alanına girer. İşarî yorum fıkıh ve kelamın belirlemiş olduğu çerçevenin dâhilinde daha özel olan bir yorumu tespit etmektir. Söz konusu olan savaşla ilgili ayetler olunca sufinin ‘istinbat’ etmek istediği hüküm ‘nefisle cihat’ olabilir.”¹⁶³ Bu amaca ulaşmak isteyen İbn Acîbe’nin “ikincil mana”ya ulaşmada kullandığı yöntemlerden biri de, yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız kelimelerin dil özelliklerinden hareket etmektir.

3.1.2 Umum-Husus Anlayışından Hareketle İşarî Yorum

Umûm ve husûs, lafızlara, bir takım harfler ve sesler olması bakımından değil bilakis zihinlerde ve dış dünyada va’z ve ıstılah yoluyla oluşan manaları itibariyle racidir. Dolayısıyla umûm ve husûs zihinlerde ve dış dünyada bulunur. “Zihinlerde umûm evla iken dış dünyada husûs evladır. Kur’an’da hiçbir âmm (ifade) yoktur ki ona

¹⁶² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c1, 252.

¹⁶³ Ekrem Demirli, “Kuşeyri’den İbnü’l-Arabî’ye İşarî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşarî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur’an’ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40 (2013):126

tahsis girmesin.”¹⁶⁴ düşüncesinin işarî yorum alanında kavramlara işarî mana vermenin bir yöntemi olarak görüldüğü söylenebilir. İbn Acîbe Kur’an’ın tahsis ettiği bir hükmün işarî yorumunu yaparken tahsisin alanını genişleterek veya umum ifade eden bir hükmü bir alana tahsis ederek işarî yorum için kendisine rahat bir hareket alanı açtığı söylenebilir. Bu konuda şu örnekleri verebiliriz:

1. “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*”¹⁶⁵ ayetinde ki kısas hükmünün içeriği ve sınırları fikhî açıdan belli iken işarî olarak “Allah, maddi suçlarda kısas hükmü koyduğu gibi manevi suçlarda da kısas hükmü koymuştur. Manevi suç kişinin Rabbiyle olan güzel edebini bozarak nefesine karşı işlediği suçlardır. Kim böyle bir hata ederse onun karşılığı dünyada verilir.”¹⁶⁶ şeklinde yorumlanarak manevi suçlara tahsis olunmuştur.

2. “*Bilin ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.*”¹⁶⁷ ayetindeki ganimet kavramının “Mücahededen sonra elde edilen ledünni ilimler, kudsi ihسانlar ve rabbani sırlar” olarak manalandırılması;

3. “*Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar...*”¹⁶⁸ ayetinde ki “*Allah'ın âyetlerini inkâr*” ifadesinin “İlahi huzurda kabul görmüş seçkin velileri inkâr ve onlara eziyet “olarak manalandırılması;

4. “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”¹⁶⁹ ayetindeki “miskin (fakir)” kavramının “iman ve marifet fakiri” olarak; Yetim kavramını, kendini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimse; Esir kavramını da, dünyevi alakalara ve boş hazlara bağlanıp kalmış kimse olarak manalandırması;

5. “*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin*”¹⁷⁰ ayetindeki Riba/faiz kavramını “İnsanın hissi ve şehvi tarafını kuvvetlendiren her şey” olarak manalandırması;

6. “*Peygamberle konuşmanızdan önce sadaka verin.*”¹⁷¹ ayetindeki Hz. Peygamber ile ilgili hükmün “şeyhlerinizi ziyaret ettiğinizde kendileriyle özel görüşme ve konuşma

¹⁶⁴Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî (ö.548), “Umum, Husus, Muhkem, Müteşabih, Nasih Ve Mensüh Hakkında”, Çev.: Selim Türçan, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, (2010): 224

¹⁶⁵Bakara 2/178.

¹⁶⁶İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 625.

¹⁶⁷Enfal 7/41.

¹⁶⁸Âl-i İmrân 3/21.

¹⁶⁹İnsan 76/8.

¹⁷⁰Âl-i İmrân 3/130.

¹⁷¹Mücadele 58/12.

yapmadan önce bir sadaka verin.” şeklinde insanların içinde özellikle Hz. Peygamber (as) ile ilgili ayetlerin¹⁷² tahsisinin alanının genişleterek adına “tahsisin tahsisi” diyebileceğimiz bir yaklaşımla bu örnekte olduğu gibi şeyhler ve veliler üzerine tahsisi İbn Acîbe’nin işarî yorum yönteminde hareket noktalarından birini oluşturduğu söylenebilir.

Bununla beraber bu yaklaşım, yalnızca İbn Acîbe için özel bir yöntem değil “her ayetin bir zahirî bir batını vardır” düşüncesinden hareket eden tasavvufî /işarî yorum yaklaşımının bir sonucudur. Çünkü her işarî yorum ayetin zahirî manasının işarî olarak tahsisi anlamına gelmektedir. Bu durumun kendi içinde ki problemlerinin yanında özellikle ahkâm kavramlarının işarî olarak başka manalara tahsisi karşımıza daha önce de vurguladığımız ve adına işarî ahkâm diyebileceğimiz yeni bir ahkâm alanı çıkarmaktadır.

3.1.3 Derecelendirme Yoluyla İşarî Yorum

İbn Acîbe’nin ayetlerde geçen kavramlara derecelendirme yoluyla işarî mana verdiği görülmektedir. Örneğin, “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder.”¹⁷³ ayetinin işarî manasını ortaya koyarken İbn Acîbe, “İlimler, açıklanmasının ve gizlenmesinin gerekliliği yönüyle üç kısımdır: 1. Açıklanması farz olan ilimler; 2. Gizlenmesi gerekli olan ilimler; 3. Gizlenmesi güzel olan ilimler.”¹⁷⁴ Şeklinde “ilim” kavramını sınıflandırdıktan sonra bunların her birine dair işarî yorumunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁵ Bu konuyla ilgili olarak şu örnekleri de sıralamak mümkündür:

¹⁷²Hucurat 49/1: “Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin” ayeti “Şeyhin huzurunda, ondan önce söze başlamak, izni olmadan şeyhinin önünde gitmek”;

Hucurat 49/2: “Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin.” ayeti “Şeyhinin huzurunda sesini kısmak”;

Âl-i İmrân 3/161: “Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz.” ayeti “Hz. Peygamber için söylenen şeyler, veliler ve müttaki âlimler gibi onun şerefli varislerine de söylenir. Hiç şüphesiz rabbani âlimler, peygamberlerin varisidir. Peygamberlere gösterilen hürmetten bir payda velilerin ve âlimlerin hakkıdır.” Şeklin açıklanırken Hz. Peygamber için olan hükümler ayetin tahsis alanı genişletilerek şeyhlere, velilere de uygulanmıştır.

¹⁷³Bakara 2/159.

¹⁷⁴İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 491.

¹⁷⁵“1. Açıklanması farz olan ilimler: Kim böyle bir ilmi gizlerse ayetin tehdidi altına girer. Bu, dinin (herkesi ilgilendiren ve amel edilecek) zahirî ilimleridir. Kendisine soru sorulan kimse, eğer o olay hakkında fetva verecek başka bir kimse yoksa bildiği ilmi öğretmek zorundadır.

1. “...Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁷⁶ ayetine dair:

Şunu bil ki müridin gireceği evler üç tanedir. Bunlar şeriat, tarikat ve hakikat evleridir. Her bir evin kapıları vardır. Kim o eve bu kapılardan gelirse içeri girer; başka yerden gelenler ise kovulur. Şeriat evinin üç kapısı vardır. Birincisi Tövbedir. Bir kimse bu kapıdan girip tövbenin rükün o ve şartlarını tam olarak yerine getirirse karşısına istikamet kapısı çıkar. İstikamet, sözlerinde, işlerinde ve hallerinde Hz. Peygamber'e (sav) uymaktır. Bu kapıdan girip gerçek bir istikamet halini elde edince, karşısına bütün kısımlarıyla takva kapısı çıkar. Kul, zahiren ve batinen bütün halleri gerçek bir takva sahibi olunca, tertemiz şeriat evine girer; onun güzellikleri ve hoş manalarıyla dinlenir, manen safa sürer. Sonra tarikat evine girmek ister. Onun da üç kapısı vardır. Birinci kapısı ihlâstır. Kul gerçek ihlâsı elde edince, karşısına arınma kapısı çıkar. Kul bu temizlik halini tam olarak gerçekleştirince, karşısına güzel ahlakla süslenme kapısı çıkar. Sonra onun karşısına hakikat evi çıkar. Hakikat evine girişte ilk çalınacak kapı, murakabe kapısıdır. Murakabe kalbi ve sırrı, kötü düşüncelerden korumaktır. Kul, müşahede kapısından girip orada yerleşince, karşısına marifet kapısı çıkar. Marifet manevi halde derinleşme ve temkin sahibi olma mahallidir. İstenen hedef ve ulaşılmak istenen son nokta odur. Hakikat evi, rabbani huzur mescididir; ondan sonra sadece ebediyen manevi makamlarda yükselme ile marifet ve keşiflerin artışı kalır.¹⁷⁷

Şeklinde “Evlere kapılarından girin” ifadesindeki kapı kavramı kendi içinde alt sınıflara ayrılarak derecelendirilmiş ve her bir kapının işarî manası ayrıca açıklanmıştır.

2. “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”¹⁷⁸ ayeti ile ilgili:

Rabbinin huzuruna ulaşmaktan engelleyen düşmanları dört tanedir; bunlar, nefis, şeytan, dünya ve insanlardır. Nefisle mücadele (savaş), onun hevasına (kötü arzularına) muhalefet ederek ve terbiye olana kadar kendisine ağır gelen işleri yükleyerek olur. Şeytanla mücadele, ona isyan ederek ve kendisini bırakıp sürekli Allah ile meşgul olarak olur. Şeytan Allah'ın zikriyle erir, gider. Dünya ile mücadele, ondan gönlü çekip zühd sahibi olarak ve ondan ele geçen az bir şeye kanaat ederek olur. İnsanlarla mücadele, onlardan uzak durarak, zenginlik ve fakirlik hallerinde onlardan bir şey beklemeyip Allah'a bağlanmakla olur.¹⁷⁹

Şeklinde yapmış olduğu yorumda insanın savaşması gereken düşmanları derecelendirmiş daha sonra her biriyle ilgili mücadelenin nasıl olacağı işarî olarak ortaya konmuştur.

2. Gizlenmesi gerekli olan ilimler: Bu, yüce Allah'ın rububiyet sırlarıyla ilgili ilimlerdir; bununla özel tevhid ilmini kastediyorum. Bu ilmin, ehli dışınca diğer insanlara açıklanması caiz değildir. Ona ehil olan kimse de nefisini ve malını Allah yolunda feda eden, nefsinin kötü tutku ve engellerini aşmış geçen kimsedir. O, bu ilimden bir şey sorunca kendisinden gizlenmesi helal olmaz.

3. Gizlenmesi güzel olan ilimler: Bu, gayba ait kaderin sırlarıyla ilgili ilimlerdir. Onlar, keramet türü şeyler olup gizlenmesi müstehaptır, fakat vacip değildir.”

¹⁷⁶Bakara 2/189.

¹⁷⁷İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 549-550.

¹⁷⁸Bakara 2/190.

¹⁷⁹İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 554.

3. “Yine sizden, Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” diye söz almıştık.”¹⁸⁰ ayeti dini yaşamada insanları “Manen zayıf ve kuvvetli” olanlar şeklinden iki kısma ayırdıktan sonra dinin zahirî hükümlerine sarılan, batınına (mana ve sırrına) nüfuz edemeyen, nefislerini manen öldürmeye ve onu alıştığı kötü adetlerinden kurtarıp uzaklaştırmaya güç yetiremeyen manen zayıf olanlar için ayette geçen “Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” ifadesinin ne mana¹⁸¹ taşıdığı işarî olarak ortaya konulmuştur.

4. “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.”¹⁸² ayetinde ki “oruç” kavramını da kendi içinde “Bil ki üç çeşit oruç vardır: 1. Avam halkın orucu 2. Havassın (velilerin) orucu 3. Havassü'l-havassın (veliler içinde seçkin ariflerin) orucu.”¹⁸³ Şeklinde derecelendirmiş sonra bunların işarî yorumlarını ortaya koymuştur.

5. “Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün...”¹⁸⁴ ayetinde “şahit” kavramını iki kısma ayırarak işarî manayı ortaya koyması; “Fakat onlar, elleriyle yapıp gönderdikleri şeyler (inkâr ve isyanlar) sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmezler. Allah zalimleri çok iyi bilir.”¹⁸⁵ Ayetinin işarî yorumunda insanları dünyada kalma muhabbetinde dört kısma¹⁸⁶ ayırarak ortaya koyması; “Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı.”¹⁸⁷ ayetinde cihadı maddi düşmana karşı kılıçla yapılan küçük cihad ve nefisle yapılan büyük cihad olarak iki sınıfa ayırdıktan sonra nefisle yapılan cihadın üç

¹⁸⁰ Bakara 2/84.

¹⁸¹ “Cenab-ı Hakkın “Muhabbetim uğruna kanınızı dökmeyin; çünkü siz buna güç yetiremezsiniz. Bir kısmı Kalplerinizle (gayb âlemindeki) seyahatiniz için nefislerinizi yurtlarınızdan çıkarmayın. Sizler aciz ve zayıf olduğunuzu kabul ettiniz.” şeklinde söyleyeceği yorumunu yapmaktadır.

¹⁸² Bakara 2/183.

¹⁸³ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 534-535.

¹⁸⁴ Nahl 16/89.

¹⁸⁵ Bakara 2/95.

¹⁸⁶ “İnsanlar dünyada kalma muhabbetinde dört kısma ayrılır: Bir kısım vardır ki nefsanî lezzetlerle keyiflenmek ve şehvetlerine ulaşmak için dünyada kalmayı sever, ahireti bir kenara iter, bütünüyle dünyaya yönelir, nefsini kendine put edinir; Bir kısım vardır ki gözündeki perde kaldırılmıştır. O, nefsinin halini ve arzularını görüp bilmektedir; bu onu kötü işlerden sakındırmakta ve uzak tutmaktadır...Hz. Peygamber'in şu sözünün kapsamına girmez: “Kim, Allah'a kavuşmayı sevmezse Allah da ona kavuşmayı sevmez.”; Bir diğer kısım vardır ki Allah Teala'yı yüce isim ve sıfatları ile tanımıştır, rabliğinin kemalinden ve uluhiyetinin cemalinden nasip olduğu kadarını müşahede etmiştir, gözü ve kalbi nurla dolmuştur.; Bir diğer kısım daha vardır ki o, bu bahsettiklerimizden nasip olduğu kadar müşahede etmiştir; çok kere buradakilerden daha fazlasına da ulaşmıştır; fakat bu kimse, bütün işlerini yüce Yaratanına havale eder, her şeyi O'na teslim eder.”

¹⁸⁷ Bakara 2/216.

ayrı derecesini¹⁸⁸ işarî olarak yorumlaması ve verdiğimiz diğer örnekler¹⁸⁹, İbn Acîbe'nin ayet veya ayette geçen kavramların işarî manasını ortaya koyarken derecelendirme yöntemini benimsediği söylenebilir.

3.1.4 Kavramları Maddi-Manevi Olarak Ayırıştırma Yoluyla İşarî Yorum

İşarî yorum hakkında dikkat çekilmesi gereken ikinci mesele, herhangi bir hükmün kıyas yoluyla manevi veya batını alandaki tezahürünü bulma arayışıdır. Bu bir ayeti birden çok yerde kullanma ve ayete farklı manalar yükleme fırsatını doğurmaktadır. Zahirî şartlar bilinen ve fıkıh ilminin konusunu teşkil eden hususlardır. Örneğin Batında “Sefer; dünya peşinde koşmak (dünyanın peşinde koşma amacıyla seferde olma)”, “Kurban; nefsi manen öldürmek, baş eğip, Hakka teslim olmak” şeklinde manalandırılmıştır.

İbn Acîbe'nin tefsirinde işarî yorumun bu genel mantığından hareketle ayetlerdeki kavramları maddi-manevi, zahirî-bâtınî gibi ayırma tabi tutarak ayetin zahirînde verilen hükmü ayette geçen kavramların manevi veya ruhani dediği alana uygulamasıdır. Bu yöntem işarî yorum mantığına sahip olanlara geniş bir yorum sahası sunmaktadır.

1. “Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin...”¹⁹⁰ ayetini “Zahirî baba için geçerli olan hükümler, ruhani baba (mürşid) için de geçerlidir, ancak bu, dini bir hüküm olarak değil, edep olarak böyledir. Buna göre bir müridin, şeyhinin hanımı ile evlenmesi uygun değildir.”¹⁹¹ yorumlarken, “babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin” ifadesindeki “baba” kavramı zahirî ve ruhani olarak ayrılmış sonrasında ayetin zahirînde geçerli olan hüküm ruhani babadan kasıt olan mürşit ve mürşidin hanımı içinde uygulanmıştır.

¹⁸⁸ “İnsan nefsi ile önce, bütün ilahi emirleri yerine getirmek ve her türlü haramı terk etmek için mücahede eder. İkinci olarak, önündeki engelleri ve şehvetleri terk etmek, ruhsat ve zayıf tevillerden sakınmak için cihad eder. Üçüncü olarak da kendi tedbir ve tercihini terk etme, kaderin tecellileri allında sükûnetle sabretme hususunda cihad eder.”

¹⁸⁹ Diğer örnekler için bkz. Araf 7/172-179; Tevbe 9/46-51; Nahl 16/126; Kasas 28/27; Sebe 34/13; Fatır 35/28. ayetlerinin işarî tefsirleri.

¹⁹⁰ Nisa 4/22.

¹⁹¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 364.

2. “Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”¹⁹²

Nefis meydanlarında sefere çıktığınızda ve yüce Mevla'nın huzuruna seyriniz gerçekleştiğinde, böylesi mühim bir durumda, zahirî namazınızı kısaltıp kalbi namaza devam etmenizde sizin için bir günah yoktur. Kalbin namazı, sürekli ilahi huzura bağlanıp kalmasıdır. Eğer zahirî ibadetlerdeki manevi zevkin sizi Hakk'ı müşahededen alıkoymasından korkarsanız böyle yapın.¹⁹³

Görüldüğü gibi burada da “namaz” kavramı “zahirî namaz” ve “kalbin namazı” şeklinde ayrıma tabi tutularak zahirî namazın kısaltılmasına fakat kalbin namazının devamına dair bir de hüküm ortaya konulmuştur.

3. “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.”¹⁹⁴ ayetinin işari yorumunu, “Allah Teâlâ, maddi suçlarda kısas hükmünü koyduğu gibi, manevi suçlarda da kısas koymuştur. Manevi suç, kişinin Rabbi'yle olan güzel edebini bozarak nefesine karşı işlediği suçlardır.”¹⁹⁵ Şeklinde yaparken de “suç” kavramı önce maddi ve manevi olarak ikiye ayrıldıktan sonra öldürmekle alakalı olan “kısas” kavramı manevi suçlar, hatalar, günahlardan dolayı kişinin başına gelen musibetler ve belalar işlemiş olduğu manevi suçların kısası olarak değerlendirilmiştir.

4. “Sana Allah yolunda ne harçayacaklarını soruyorlar”¹⁹⁶ ayetini “İnfak iki türlü olur; biri maddî, diğeri manevidir. Maddî infak, malı ve parayı Allah yolunda harcamaktır. Manevi infak ise Allah yolunda ruhu ve nefsi feda etmektir.”¹⁹⁷ Şeklinde yapmış olduğu yorum;

5. “Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır.”¹⁹⁸ “Ateş iki kısımdır; biri maddî, diğeri manevidir. Aynı şekilde cennet de maddî ve manevi olarak iki kısımdır. Maddî ateş, bedenlere azap etmek içindir; manevi ateş ise ruhlara azap etmek içindir.” Şeklindeki yorumu;

Ayrıca zekât konusunda malın zekâtı olduğu gibi bedenlerin zekâtı olduğunu; ilk evin Kâbe diğeri evin ise kalp olduğunu söylemesi,¹⁹⁹ Allah'ın ayetlerini inkârın evliyalari inkâr olduğunu;²⁰⁰ Seferin dünya peşinde koşma olduğunu;²⁰¹ Kurbanın nefsi

¹⁹² Nisa 4/101.

¹⁹³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 506.

¹⁹⁴ Bakara 2/178.

¹⁹⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 525.

¹⁹⁶ Bakara 2/215.

¹⁹⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 590.

¹⁹⁸ Araf 7/179.

¹⁹⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 153.

²⁰⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 558.

manen öldürmek²⁰² olduğunu söylemesi ve verdiğimiz diğer örnekler, İbn Acîbe'nin işarî yorum mantığında kavramların zahir manalarının maddi-manevi veya zahiri-ruhani vb. olarak ayrıştırma şeklindeki bir yöntemi göstermektedir. Her ne kadar bir yöntem gibi dursa da bu, kavramların bâtinî manalarının peşine düşenler için aslında temel amaçtır ve aynı zamanda tasavvuf anlayışının çıkış noktasıdır.

3.1.5 Hüküm İfade Eden Kavramlar Üzerinden İşarî Yorum

Bir tasavvuf terimi olan işaret ve işarî yorum belirli bir yönteme göre yapılan tefsire kıyasla 'bağlayıcı olmayan yorum'dur. Sufilerin naslarla ilgili yorumlarını anlatmak üzere böyle bir terimi tercih etmiş olmaları, tasavvufun, ilk zahitlik temayüllerinden, yöntemi bakımından fıkıh-kelam geleneğini model alan fikh-ı batın denilebilecek yeni bir alana doğru gelişimine şahitlik eder.²⁰³

Tasavvufî düşünce içinde yaşanan bu gelişemenin en önemli nedeni, kendisine yapılan eleştiriler karşısında, islami ilimler arasında kendisine 'ahlak alanı' ve 'fikh-ın batın' yönü olarak bir yer bulma arayışındır. Sonuç itibariyle elde ettikleri bu yer, bu ilimlerin içerisinde asıl olma gayesinden ziyade "ikincil yorum" olarak bu alanda var olma çabasıdır.

İbn Acîbe'nin işarî yorumları ortaya koyarken ahkâm ayetlerinde geçen ve doğrudan hüküm ifade eden haram, helal, farz vb. kavramları işarî yorumuna taşıdığı görülür. Bunu yaparken ahkâmın kendine has kavramlarını kullandığı gibi ayrıca "yapmalıdır; yapmamalıdır" şeklinde ki tavsiye ve edeb ifadelerini de kullanmaktadır.

İbn Acîbe ahkâm ayetlerinde kullandığı ifadeler açısından değerlendirildiğinde "haram, caiz, farz vb. ifadeleri kullanması, tasavvufun ahkâm yönünü veya 'fikhın batını'nı ortaya koyma yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Bunun doğru veya yanlış oluşu bir tarafa bu yaklaşım, "Tasavvufî Ahkâm" adını verebileceğimiz bir kavramın ortaya çıkışı anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz:

1. *Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık*

²⁰¹İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.1, 534.

²⁰²İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.1, 558.

²⁰³ Ekrem Demirli, "Kuşeyri'den İbnü'l-Arabî'ye İşarî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşarî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an'ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40 (2013):125.

düşmanınızdır.”²⁰⁴ ayetini: “Nefis meydanlarında sefere çıktığınızda ve yüce Mevlanın huzuruna seyriniz gerçekleştiğinde, zahirî namazı kısaltıp kalbi namazlara devam etmenizde sizin için bir günah yoktur.”²⁰⁵

2. “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*”²⁰⁶ ayetini: “Ey hak yolcuları, sizden önce hak yolda giden güvenilir ariflere farz kılındığı gibi nefisle mücadele ve terbiye günlerinde, nefsanî hazlardan ve şehvetlerden kendini alıkoymak sizlere de farz kılındı...”²⁰⁷

3. “*Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin...*”²⁰⁸ ayetinin “Bir müridin şeyhinin hanımı ile evlenmesi helal değildir. İster vefat etsin isterse hanımını boşamış olsun fark etmez. Müridin şeyhin hanımı ile evlenmesi çirkin bir iştir ve edep ehli yanında nefret edilecek bir durumdur.”²⁰⁹ Burada hüküm ifadelerinin kullanımıyla birlikte ayetin kapsamı genişletilerek ne Kur’an’da ne de hadislerde böyle bir yasaklama olmamasına rağmen ayette evlenilmesi yasak olanların kapsamına şeyhin hanımı da dâhil edilmiştir.

4. “*Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.*”²¹⁰ ayetini:

“Kabul ve yöneliş rüzgârının estiği zamanda gürültü ve savaş olmaz... o huzurda edebe aykırı davranmak büyük bir kusurdur. O huzura yönelen kimseleri engellemek ise daha büyük bir kusurdur. Kalpleri bu ilahi esinti ve rahmetinden alıkoymak ise daha büyük bir günahdır.”²¹¹

5. “*Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince...*”²¹² ayetini “Nefis, gerçek fena fillah haline ulaşır manevî terbiye ve süslenmesi kemale erince, Allah'ın sırlarından bir sırı döndürür; artık böyle bir nefse sahip olan kâmil insana bir noksanlık iftirasında bulunmak helal olmaz.”²¹³

²⁰⁴ Nisa 4/101.

²⁰⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 506.

²⁰⁶ Bakara 2/183.

²⁰⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 534.

²⁰⁸ Nisa 4/22.

²⁰⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 364.

²¹⁰ Bakara 2/217.

²¹¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 596.

²¹² Nur 24/6-7.

²¹³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.6, 395.

6. “Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur.”²¹⁴ ayetini “Ey müridler, nefisleriniz temizlenince ve kalpleriniz Allahtan gayri şeylerden arınınca, hakikate ait yepyeni hikmetlere ve ilimlere talip olmanızda bir günah yoktur; marifet ve ince anlayışları içinizde gizli tutmanızda da bir günah yoktur.”²¹⁵

7. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir...”²¹⁶ ayetini “Bir müridin, nefisini telef etmeye varacak kadar sıkıştırıp zora sokması helal değildir. Nefis, hayvan gibidir; sahibi ona yemini suyunu verir, sonra hizmete koşar.”²¹⁷

Örneklerini verdiğimiz ayetler kendi alanlarıyla ilgili hukuki kaideleri ortaya çıkarır. Ancak aynı ayetlerin işarî yorumunun maksadı ise ayetlerin zahirinde barındırdığı hükümleri ortaya koymak bunlardan hüküm çıkartmak değildir; bu husus kelam veya fıkıhın alanına girer. İşari yorum fıkıh ve kelamın belirlemiş olduğu çerçevenin dâhilinde daha özel olan bir yorumu tespit etmek²¹⁸ gayesi gütmesine rağmen örneklerde görüldüğü gibi ahkâma dair kavramlar işarî yorumlar için kullanılmış ve zahirin ötesinde yeni işarî hükümler ortaya konmuştur.

İbn Acîbe'nin her ne kadar zahire uygun yorumlar yapmaya çalıştığı görülse de “Bir müridin şeyhinin hanımı ile evlenmesi helal değildir.” gibi yorumlarıyla bu sınırları aştığı ve yeni bir fıkıh alanı oluşturduğu söylenebilir.

Bahrul Medîd'te yukarıda ahkâm ayetlerinde geçen ve doğrudan hüküm ifade eden kavramların işarî yoruma aktarılmasına dair benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür.²¹⁹

²¹⁴ Bakara 2/235.

²¹⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 636.

²¹⁶ Nisa 4/19.

²¹⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 357.

²¹⁸ Ekrem Demirli, “Kuşeyri'den İbnü'l-Arabî'ye İşarî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşarî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an'ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 40 (2013):126.

²¹⁹ Benzer örnekler için bkz. İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 622, 626, 636, 372, 546, 614; c.2, 609, 623,327; c.7, 604; c.17, 216.

3.1.6 Ayetin Genel Manasından Hareketle İşarî Yorum

Bu hususta ki örneklerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. “*Cariyeler evlendikten sonra bir fuhuş (zina) yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.*”²²⁰ ayetinin işarî yorumunda cariye'nin hür kadına nazaran konumundan hareketle kullukta ki farklı makamlara işaret ederek “Kulun makamı ne kadar yüksek olursa kendisine yapılan uyarı da o derece şiddetli olur. Kul, elde ettiği manevi yakınlık ölçüsünde kendisinden edep beklenir. İlahi huzurdan uzak halde iken yapılan günahla, kurbiyet halindeki günah bir değildir.” Şeklinde yapmış olduğu yorumda farklı kulluk makamlarında işlenen günahların bir olmayacağına dair yorumunda ayetin genel manası üzerinden hareket ettiği görülmektedir.

2. “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın... Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın...*”²²¹ ayetinde ki temel vurgunun karşı tarafa hürmet ve saygı manasını barındırmasından hareketle ayeti: “Sufilerin yolu, kim olursa olsun, Allah Teâlâ'nın bütün yarattıklarına hürmet ve saygı göstermektir. Bunun sebebi, onların basiretinin varlıkların dış görünüşünde kalmadan, onu yaratan ve onda tecelli eden yüce zatı görmeleridir.”²²² şeklinde işari mana yüklerken ayette geçen kavramlara bazı ayetlerde yaptığı gibi ayrı ayrı mana vermek yerine ayetin ortak vurgusu üzerinden hareket ettiği görülür.

3. Faiz/riba kavramını Âl-i İmrân sûresinde “İnsanın hissi ve şehvi tarafını kuvvetlendiren her şey bir çeşit ribadır, yani fazlalıktır; çünkü onlar, şehvi hisleri artırmakta ve gafleti kuvvetlendirmektedir.”; “faizi yemeyin” kavramını da “Bir müridin şehvi tarafını kuvvetlendiren şeyleri fazlaca kullanması ve gafletini artıracak şeylere dalması uygun değildir.” şeklinde yorumlarken; “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız faizden kalan alacaklarınızı bırakın.*”²²³ ayetini, “Kulun Allah ile muamelesinin (taat ve ibadetinin) safiyeti, yediği lokmanın safiyetine bağlıdır. Kimin lokması safi (helal ve temiz) ise muamelesi de safi olur. Kimin muamelesi safi olursa sefa onun kalbine sirayet eder. Yediği lokması karışık olanın, muamelesi (taat ve ibadeti) de karışık olur.” Şeklinde açıklarken ayette geçen faiz kavramının sonucu olan gerek ibadetlerde gerekse rızıktaki temizliğin bozulması

²²⁰ Nisa 4/25.

²²¹ Hucurat 49/11.

²²² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 293-294.

²²³ Bakara 2/278.

üzerinden açıklaması İbn Acîbe'nin işarî yorum anlayışında ayetlerin genel manaları üzerinden hareket ettiğini göstermektedir.

4. “*Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını sırf gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.*”²²⁴ ayetini:

Amellerin (riya, gaflet ve benzeri afetlerden) temizliği, kalplerin temizliği ölçüsünde olur. Kalplerin temizliği, tüm gaybı bilen Allah'ı murakabe nisbetinde gerçekleşir. Murakabe, marifet (Cenab-ı Hakk'ı tanıma) ölçüsünde güzel olur. Marifet, müşahede ölçüsünde gerçekleşir. Müşahede ise mücahede ölçüsünde olur.”²²⁵

5. “*Talut askerleriyle beraber (beldesinden) ayrılınca onlara, “Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna, kim ondan içmezse bendendir” dedi.*”²²⁶ ayetini:

“Hikmet ehlinde biri demiştir ki: “Dünya, Talut'un ordusunu imtihan ettiği nehir gibidir, ondan ancak avucuyla bir yudum içenlerden (zaruret miktarı alanlardan) başkası kurtulamaz. Kim ondan zaruret miktarı alırsa kendisine yeter ve Mevla'sının ibadetine dinç bir şekilde vakit ayırır. Kim ondan ihtiyaç dışında alırsa dünya hapishanesinde hapsolür, malın elinde esir kalır.”²²⁷

Şeklinde işarî olarak yorumlarken de ayetlerin genel manalarında hareket ettiği görülür. İbn Acîbe'nin yapmış olduğu bu tür yorumlar verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi ayetlerin veya ayet gruplarının zahir manası ile bir yönüyle irtibatının koparılmadığı ve daha çok ayetlerin ahlaki olarak manalarının tespitinde görülmektedir. Cessas'ın ahkâm tefsiri üzerinden binden fazla ahkâm ayetinin Bahru'l Medîd'te ki işarî karşılıkları üzerinden yaptığımız tespitler sonucunda ikiyüz altmış civarında ayetin bu şekilde yorumlandığını söyleyebiliriz.

3.1.7 Zahirî Manaya Uygun İşarî Yorumlar

İbn Acîbe, tefsirinde ayetlerin işarî yorumlarını ortaya koyarken her ne kadar her ayetin zahirî ve bâtinî olduğu düşüncesinden hareket etse de Kur'an'da ki ayetlerin tamamını işarî yoruma tabi tutmadığı gibi ele aldığı ayetlerin her birine de farklı işarî manalar vermeden bazı ayetleri genel manası üzerinden bazı ayetleri de zahirîne uygun olarak, yorumlamaktadır. Zahirî uygun yorumladığı ayetlerden örnek olarak şunları sıralayabiliriz:

²²⁴ Bakara 2/264.

²²⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 705.

²²⁶ Bakara 2/249.

²²⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 664.

1. *“Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.”*²²⁸ ayetinin işaretine dair “Yüce sevgilinin kelamını dinlemek, kalpler için, bütün sevgililerin kelamını dinlemekten daha tatlı ve şevk vericidir. Özellikle onu arada bir vasıta olmadan dinleyen için bu, tarif edilmez bir lezzettir. Herkes, ilahi kelamın tadına, kendisiyle konuştuğu Rabb'iyle kalbinin huzuru ölçüsünde ulaşır.” Şeklinde yaptığı açıklamanın, ayetin zahirîne uygun bir açıklama olduğu görülmektedir.

2. *“Yoksa Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız?”*²²⁹ ayetini sırdaşlık, dostluk üzerinden ele alarak yaptığı yorum da ayetin zahirîne uygundur.

Muhabbeti sırf Allah'a tahsis etmek ve Allah'ın dostlarını sevmek, kulu Allah'a yaklaştıran en büyük ibadetlerden ve onu Allah'ın huzuruna ulaştıran en güzel işlerden biridir. Gafillere yönelmek, onlarla sohbet ve muhabbet etmek ise kulu Cenab-ı Hak'tan uzaklaştıran sebeplerin ve afetlerin en büyüklerindedir. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız. Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur: “Kişi dostunun dini (hali ve yaşantısı) üzeredir.” “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”; “Kim bir topluluğu severse onlarla birlikte diriltilir.”²³⁰

3. *“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.”*²³¹ ayetinin işari yorumunda “zina” kavramını zahiri manası üzere bırakmış, zinanın dünyada ve ahirette düşüreceği sıkıntılara²³² konuyla ilgili hadisler üzerinden işaret etmiştir.

4. *“Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi.”*²³³ ayetini;

Bu ayet, geçmiş baba ve dedeleri salihlerden iken, onların yolundan yüz çeviren, dini hükümleri çiğneyen, zayıf müslümanlara karşı kibirlenen, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tabi olan ve bununla birlikte büyük işlerin peşine düşen kimselere de hitap etmektedir.²³⁴

Diyerek zahirîne uygun yorumlaması ve bu noktada incelemiş olduğumuz ahkâm ayetlerinden yaklaşık yüzyetmiş ayetin işari yorumunda da aynı yaklaşımı

²²⁸ Araf 7/204.

²²⁹ Tevbe 9/16.

²³⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.3, 679.

²³¹ Nur 24/2.

²³² “Ey insanlar, zinadan sakının; şüphesiz onda altı afet vardır. Bunların üçü dünyada, üçü ahirette gerçekleşir. Dünyada olanlar şunlardır: Zina, insanın heybelini (vakar ve saygınlığını) giderir, fakirlik getirir, ömrü kısaltır (onu bereketsiz ve hayırsız hale getirir). Ahitteki afetleri şunlardır: Allah'ın gazabını çeker, kötü hesaba düşürür ve cehennemde ebedi kalmaya sebep olur.” (İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.6, 382.)

²³³ Meryem 19/59.

²³⁴ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.5, 548-549.

sergilemesi ve ayrıca yüzaltmışyedi ayetin işarî yorumuna girmemiş olması, İbn Acîbe'nin her ayetin işarî yorumunu bulmak gibi bir zorlamanın ötesinde, onun işarî yorum anlayışının başka bir yönünü bize göstermektedir. Bu durum “her ayetin zahiri ve batını vardır” düşüncesini kendisine referans alan işarî yorum anlayışının kendi içinde bunu yakalayamadığının bir göstergesi sayılabilir.

3.2 İBN ACİBE’NİN İŞARİ YORUMDA İSTİŞHAD USULÜ

Sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek” mânasına gelen istişhâd lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır.²³⁵ Bu yöntemin işarî yoruma yansımaları ise kelimenin veya lafzın kullanım ve mananın doğruluğundan öte bunlara yüklenen işarî manayı doğrulatma, delillendirme amacı güttüğü görülmektedir.

Tefsirinde zahirî yorumla işarî yoruma beraberce ayrı başlıklar altında yer veren İbn Acîbe, ayetlerde geçen kavramlar veya lafızlara yüklemiş olduğu işarî manaları delillendirme/kuvvetlendirme adına ayetlerden, hadislerden, sahabe sözlerinden, diğer işarî tefsirlerden, menkıbelerden vb. yararlanmaktadır. Bizde bu bölümde İbn. Acîbe'nin kaynakların hangilerinden ne şekilde yararlandığını tespit etmeye çalıştık.

3.2.1 İşarî Yorumun Ayetlerle İstişhadı

Ayetlerin tefsiri noktasında Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri şeklindeki yöntem her ne kadar önümüzde dursa da söz konusu metod, müfessirin ya da anlayıp yorumlayan öznenin dirayetinden bağımsız nitelikte midir, yoksa onun dirayetine bağlı bir keyfiyette midir? Ayrıca, Kur'an'ı Kur'an'dan anlamak, kimilerince iddia edildiği gibi, gerçekten pürüzsüz ve problemsiz bir anlama tarzı mıdır? Şeklindeki sorular üzerinden tartışılmaktadır.²³⁶ Zahirî tefsir anlayışında daha çok ayetin manasını veya ayette geçen kavramın manasını daha açık olarak ortaya koymak için başka ayetlerden referans aransa da işarî tefsir anlayışında ayetle ilgili ortaya konulan işarî mananın desteklenmesi veya daha açık hale gelmesi için kullanıldığı görülür.

²³⁵ İsmail Durmuş, “İstişhad-Arap-Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2001), 397-398.

²³⁶ Mustafa Öztürk, “Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy.2 (2008): 2.

İbn Acîbe de eserinin işarî yorum bölümündeki ortaya koyduğu manaları zaman zaman farklı ayetlerle desteklemektedir. Bu hususta ki örneklerden birkaç tanesini şu şekilde sıralayabiliriz.

1. “*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır.*”²³⁷ ayetinin işarî tefsirinde:

“Allah Teâlâ, maddî mirastan kadınlara bir pay ayırdığı gibi, manevî mirastan da onlara bir pay ayırmıştır. Bu manevî miras, velinin gönlüne emanet edilen ilahî sırdır. Eğer bir kadın sır ehlinin sohbetine (manevî terbiyesine) girerse bu mirastan nasibini alır; çünkü terbiyesine girdiği kimse onun manevî babası olmaktadır. Bu manevî baba, şeyhtir. Erkekler için şeyhlerinin miras bıraktığı velayet sırrından bir pay olduğu gibi, aynı şekilde, ezeli taksim ölçüsünde, kadınlar için de bir pay vardır. Bu sırdan (feyiz ve nurdan) az olsun çok olsun, onlar için Allah'ın ilminde belirlenmiş bir pay vardır.”²³⁸

Şeklinde miras ve mirastan pay alacaklar işarî olarak yorumlandıktan sonra “Allah Teâlâ Ahzâb 33/35. ayette²³⁹ kadınları, erkeklerle aynı seviye ve sıfatlarla zikretmiştir. Kim bu sıfatlarda erkeklerle ortak olursa onların elde ettiği şeyleri onlar da elde eder.” Diyerek manevî miras noktasında kadınların erkeklerle aynı derecede hak sahibi olduğuna dair yorumunu Ahzâb 33/35. ayetiyle delillendirme yoluna gitmiştir. Ancak görüleceği gibi bu delillendirme zayıftır. Erkeğin kadına nazaran mirastan alacağı payın farklı olduğunu Kur'an beyan ederken²⁴⁰, burada manevî mirasın taksiminde kadın ile erkeğin aynı şekilde pay sahibi olacakları Ahzâb 33/35. ayet ile desteklenmeye çalışılmaktadır. Bu durum işarî yorumların Kur'an ve sûre bütünlüğünden uzak ayrı ayrı ele alındığını göstermektedir. Değilse İbn. Acibe'nin manevî mirasın taksiminde erkeğin kadına nazaran farklı olan konumunu da göz önünde bulundurarak bir yorum yapması gerekirdi.

2. “*(Cariyeler)Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır)*”²⁴¹ ayeti ile ilgili olarak:

Kulun makamı ne kadar yüksek olursa kendisine yapılan uyarı da o derece şiddetli olur. Kul, elde ettiği manevî yakınlık ölçüsünde kendisinden edep beklenir. İlahî huzurdan uzak halde iken yapılan günahla, kurbiyet halindeki günah bir değildir. İlahî huzurda kabul gören kimseden istenen edep, uzakta olandan istenmez. Bakınız Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'in (sav) hanımlarına ne buyuruyor: “Ey

²³⁷ Nisa 4/7.

²³⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.2, 329.

²³⁹ Ahzâb 33/35: “Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar...”

²⁴⁰ Nisa 4/11: “Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar vermenizi emreder...”

²⁴¹ Nisa 4/25.

*peygamber hanımları, kim sizden apaçık bir kötülük işlerse ona iki kat azap edilir ...*²⁴² Bunun sebebi, onların Allah Teâlâ'ya daha fazla yakın olmalarıdır. Bunun için ilahi huzura ancak edep ehli ve güzel ahlakla bezenmiş kimseler girer. Bu da ancak ciddi bir terbiye ve eğitim sürecinden sonra gerçekleşir.²⁴³

Bu örnekte de İbn Acîbe kavramlara cezanın miktarı üzerinden yüklemiş olduğu işarî manayı destekleme adına Ahzâb 33/30. ayetini delil olarak getirmiştir ki burada ki delillendirmenin kendi içinde tutarlılığı vardır.

3. *“Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl derseniz öyle varın.”*²⁴⁴ ayetini “Nefis toprağına ne kadar kulluk tohumları ekerseniz, o derece hürriyet (hevedan kurtulma) meyvelerini toplarsınız. Oraya ne kadar zillet ekerseniz, o derece izzet toplarsınız. Ne kadar fakirlik, kendini Allah'a muhtaç bilme duygusu ekerseniz, o kadar manevi zenginlik elde edersiniz. Ne kadar tevazu ekerseniz, o kadar şeref ve yücelik kazanırsınız” şeklinde yorumlarken ayete güçlü ve izzetli olmak manalarını yükledikten sonra bu manayı desteklediğini düşündüğü Kasas 28/5-6. ayetleri²⁴⁵ örnek olarak vermiştir.

4. *“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin.”*²⁴⁶ ayetini “müridin Allah ile yaptığı her akdi ve sözleşmeyi tamamlaması gereklidir. Eğer onu tamamlamaktan engellenir ve menedilirse, nefisini manen kesip öldürmek veya başını eğip Hakk'a teslim etmekten hangisi kolayına geliyorsa onu yapmalıdır.” dedikten sonra görüşünü *“Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”*²⁴⁷ desteklemesi İbn Acîbe'nin ayetle ilgili yaptığı işarî yorumunu, ilgili olduğunu düşündüğü farklı ayetlerle kuvvetlendirilmeye çalışıldığının bir başka örneğidir.

3.2.2 İşarî Yorumun Hadislerle İstişadı

Allah'ın son vahyi için seçtiği ve hazırladığı, zekâ, kavrayış ve meramını ifade bakımından son derece ileri bir seviyede olan Hz. Muhammed (s.a.); sadece Kur'ân'ı alıp tebliğ etmekle görevlendirilmemiş, ona Kur'ân'ı açıklama ve uygulama görevi de

²⁴² Ahzâb 33/30.

²⁴³ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.2, 375.

²⁴⁴ Bakara 2/223.

²⁴⁵ Kasas 28/5-6: *“Biz ise yeryüzünde zayıf bırakılmış kimselere ihsanda bulunmak, onları rehber insanlar yapmak, öncekilere varis kılmak ve kendilerine yeryüzünde hükmetme imkânı vermek istiyorduk...”*

²⁴⁶ Bakara 2/196.

²⁴⁷ Talâk 65/7.

verilmiştir.²⁴⁸ Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını, hangi şekilde tefsir ettiği tartışmalarını bir tarafa bırakarak müfessirlerin herhangi bir ayetin manasını ortaya koyarken bunun Hz. Peygamber tarafından nasıl anlaşılmış olduğuna baktığını/bakmak zorunda olduğunu görmekteyiz. Aynı durum ayetlerle ilgili yapılan açıklamaların en önemli delilinin Hz. Peygamberin sözü olması sebebiyle işarî tefsir için de geçerlidir. İbn Acîbe'nin de işarî yorumları delillendirmede bu yönüme başvurduğuna dair örneklerden bazıları şunlardır:

1. *“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın...”*²⁴⁹ ayetinin işarî yorumunda:

Bir müridin, nefisini telef etmeye varacak kadar sıkıştırıp zora sokması helal değildir. Nefis hayvan gibidir; ona yemini suyunu verir, sonra hizmete koşar.” Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: *“Sizden biri hayvanına gücünün üstünde yük vuran kimse gibi davranmasın; o ne yol alıp hedefine vardırırsa ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır.”*²⁵⁰

2. *“Boşadığınız eşlerinizi (iddetleri süresince) imkânlarınız nisbetinde, oturduğunuz meskenlerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokup evden çıkmaya mecbur etmek için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın...”*²⁵¹ ayetinde özellikle *“Onları sıkıntıya sokup evden çıkmaya mecbur etmek için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın.”* bölümüne dair:

Nefislerinizin Hakk'a yönelmeden önceki halini dikkate alarak onu terbiye edin. Müride gereken şey, nefisini yavaş yavaş terbiye etmesidir. Bu terbiye sonunda mürid, Cenab-ı Hakk'ın müşahedesine dalarak nefsin kötü hallerinden tamamen uzaklaşır. Nefsi, tabiatından (alışkanlık ve huylarından) bütünüyle çıkarmak için şiddet uygulamamalıdır; bu durumda nefis usanıp yorulur...” Bunun için Hz. Peygamber (SAV) şöyle buyurmuştur: *“Yük hayvanına gücünün üstünde yük yükleyen kimse gibi olmayın; böyle yapan, ne doğru dürüst yol alır ne de hayvanda sağlam bir sırt bırakır.”*²⁵²

²⁴⁸ Nahl 16/44: *“(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünceleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.”*;

Nahl 16/64: *“Sana kitabı, ancak ayrılığa düşüükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik.”*;

Ahzâb 33/36: *“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”*

²⁴⁹ Nisa 4/19.

²⁵⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd* c.2, 357.

²⁵¹ Talâk 65/6.

²⁵² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.10, 187.

3. “...Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda senin için bir günah yoktur.”²⁵³

ayeti ile ilgili olarak:

Kul, tam manasıyla fena fillah halini elde edince ve nefesine ait sıfat ve perdeler ortadan kalkıp veliliği tamam olunca, bütün işleri kendisine havale edilir; istediğini yapar, istediğini terkeder. Artık ona bir sınırlama konmaz ve onun için bir ayıplama olmaz; çünkü bir köle, efendisini gerçek manada sevince, efendisi onun için hürriyet akdi yazar. Şu hadis-i şerif bu duruma şahittir: “Allah Teâlâ bir kulu sevince, günah ona (yol bulup da) bir zarar vermez.” Buhari’de geçen şu hadis de bunun delilidir. Hz. Peygamber (sav), Bedir Savaşı’na katılan mü’minlerden birini tenkit eden bir sahabiye şöyle buyurmuştur: “Ne biliyorsun, belki de Allah Teâlâ, Bedir Savaşı’na katılan mü’minlerin haline bakıp, ‘İstediyinizi yapın, ben sizi affettim’ buyurur.”²⁵⁴

4. “... Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınlarında erkekler üzerinde belli hakları vardır.”²⁵⁵

Nefsin üzerinde sahibinin hakkı olduğu gibi onun da sahibi üzerinde hakkı vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur: “Rabb’inin sende hakkı var, ailenin sende hakkı var, nefsinin (bedenin) sende hakkı var; her hak sahibine hakkını ver.”²⁵⁶ Nefis, sırrı taşıyan bir binek durumundadır; yorulunca sırrı taşıyamaz, sır düşer. İnsan nefsi de böyledir; ona hasta oluncaya ve acı içine düşünceye kadar yük vurulursa birçok ibadeti yapamaz duruma gelir; özellikle derin tefekküre dalamaz.²⁵⁷

Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi aktarılan hadisler ortaya konulan yorumu desteklemek, manayı kuvvetlendirmek, ayet ve hadislerle yorumu doğrulamak amacı taşıdığı görülmektedir.

3.2.3 İşarî Yorumun Şiirle İstişadı

İslâm medeniyetinin ortaya çıkıp gelişmesinde müslümanların temel referans noktası dâimâ Kur’ân’ı Kerîm olmuştur. Onun yön verdiği hususlardan biri de Arap diliyle ilgili çalışmalardır. Onun kelimelerinin mânâsını anlayıp tespît etme gâyesi lügat ilmini, cümlelerini tahlîl edip doğru okuma hassâsiyeti nahiv ilmini ve edebî inceliklerine vâkıf olma arzusu belâgat ilmini ortaya çıkarmıştır. Onun mânâlarını

²⁵³ Ahzâb 33/51.

²⁵⁴ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 598.

²⁵⁵ Bakara 2/228.

²⁵⁶ Buhari, Savm, 51; Tirmizi, Zühd, 64; İbn Hibban, *Sahih*, 320; Beyhaki, es-Sünenü'l Kübra, 4/276.

²⁵⁷ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 623.

mücmel olarak anlayan ashâb-ı kirâmın, bâzı kelimeleri hakkında birbirlerine sorular sorduğu ve hattâ bu konuda Arap şiirinden delil getirdiği rivâyet edilmektedir.²⁵⁸

Arap şiiri, derlendiği hicrî II. asra kadar daha çok râvîler yoluyla sözlü olarak aktarılmıştır. Hicrî II. Asra geldiğimizde Basra ve Kûfe'de kurulan nahiv ekollerinin getirdiği hareketlilikle birlikte Garîbü'l-Kur'an, Lügâtu'l-Kur'an ve Meâni'l-Kur'an adında şiirle istişhâda çokça yer veren ve filolog olan müellifleri tarafından birçok eserin²⁵⁹ yazılmaya başlandığı görülür. Kur'an'ı anlama çabasının bir sonucu olarak gelişen bu yaklaşım işarî tefsirlerde de bir yöntem olarak benimsenmiştir. Elbette ki şiirin işarî tefsirlerde kullanımı, ayette geçen kavramların dil, nahiv, belagat özelliklerini tespit amacının ötesinde ayetlerle ilgili yapılan bâtinî manaların şiirle desteklenmesi amacını gütmektedir. Bu yaklaşım işarî tefsir alanında ilk dönem müfessirlerinde Kuşeyrî gibi âlimlerce de benimsenmiştir.²⁶⁰ İbni Acîbe'nin de zaman zaman ayetlere yüklemiş olduğu işarî manayı kuvvetlendirmek ve yorumunu delillendirmek için şiirlerden yararlandığı görülmektedir.

1. “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”²⁶¹ ayeti ile ilgili olarak:

Allahu teala'nın yüce zatı karşısında ilahi sıfatların nurlarıyla ayakta duran her şeyin yok hükmünde olduğunu, Allah'ın varlığı yanında hiçbir şeyin varlığından söz edilemeyeceğini dolayısıyla her ne tarafa yönelinse, Allah'ın zatının orada olacağı yorumunu, Bu konuda şu manadaki beyitler okunur: “Arifler yüce ve ulu Allah'tan başka hiçbir şeyi görmeyerek O'nda fani oldular. Onlar, gerçekte Allah'tan başka bütün varlıkların geçmişte, şimdiki halde ve gelecekte yokluğa mahkûm olduğunu gördüler.”²⁶²

Zikrettiği bu şiirle ve daha sonra “Aklı sarhoş eden ezeli aşkı anlattığım bir şiirimde şöyle demiştim:”²⁶³ diyerek kendi yazdığı şiirlerden örnekler vermek suretiyle yorumunu kuvvetlendirme yolunu takip etmektedir.

2. “... Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin...”²⁶⁴

²⁵⁸ Hârûn ÖğmüŖ, “Tefsirde Ŗiirle İstiŖhad AçıŖsından Hicrî 2. Asrın Önemî”. *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Ed. Bilal Gökür, Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökür, (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 345.

²⁵⁹ Ebû Ubeyde'nin (114/732-210/825) Mecâzu'l-Kur'ân'ı ile AhfeŖ (v.215/830) ve Ferrâ'nın (v. 207/822) Meâni'l-Kur'an'ı vb.

²⁶⁰ Örnekler için bkz. Letâifu'l İŖarât.

²⁶¹ Bakara 2/115.

²⁶² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 422.

²⁶³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 423.

Cenabı Hak bu ayette işaret yoluyla şöyle buyuruyor şehvetlerin içinden çıktığınızda içinde bulunduğunuz kötü adet ve alışkanlıkları terk ettiğinizde fikrinizi meşgul eden zahiri ilimlerden gönlünüzü çektiğinizde bunlar ötesindeki ledünni ilimler ve Rabhani sırlar size helal olur. Onlar aklın ötesindeki ilimler olup kitap sayfalarından ve nakil yoluyla öğrenilmez.

İbnü'l Fariz buna bir şiirinde şöyle işaret eder:

“ Sayfaların kendisini hedefinden saptırdığı kimselerden olma! Şöyle ki onlar bu kimsenin aklını hafifleştirir ve onu Korkulara salar. Dediğim gibi olursan o zaman naklinin ötesinde öyle bir ilme ulaşırsın ki onun hakikat ve inceliklerini anlamada Selim akıllar zorlanır. Ben onları kendi benliğimden öğrendim nefsimden edindim onlar Allah'ın âleme yayılmış sonsuz ihsanlarıdır.”²⁶⁵

Müellif, tefsirinde şiir metinlerini verirken şiir sahibinin ismini genellikle zikretmez. Şiirlerden yaptığı alıntılara “Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar”²⁶⁶, “Bu konuda şu manadaki beyitler okunur”²⁶⁷, “Arifler bu konuda şu manadaki şiiri okurlar”²⁶⁸ şeklinde isim vermeden; bazen de şiirin sahibini zikrederek “İbnü'l-Farız (rahimehullah) bir beytinde der ki”²⁶⁹ “İbrahim b. Ethem şiirinde şöyle demiştir”²⁷⁰ şeklinde şiirin sahibini tefsirinde belirtir. Bunlarla beraber İbn Acîbe'nin, “ ...bir şiirimde şöyle demiştim”²⁷¹, “Ben de (İbn Acîbe) yazdığım bir şiirde şunları söylemişim”²⁷² diyerek kendi şiirlerine de yer verdiği görülmektedir.

3.2.4 Hikâye ve Menkıbelerle İstişad

İbn Acîbe ayetlerle ilgili yaptığı işaret yorumları destekleme noktasında nadiren de olsa tasavvufî hikâyelere yer verir:

1. “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı...*”²⁷³ ayetinin işaret yorumunda suç kavramını maddi ve manevi olarak ayırdıktan sonra kısas hükmünün manevi suçlar içinde geçerli olduğunu bu bağlamda kişinin hatalarından dolayı Allah'ın kişiye verdiği ceza, kısas olarak yorumlanmıştır. Daha sonra ayet, muhatap yönünden de ayrıma tabi tutularak Allah'ın hatalardan dolayı vereceği cezanın yani manevi kısas hükmünün seçkin kullara has olduğu söylenmiştir. Ayrıca kişinin

²⁶⁴ Nisa 4/24.

²⁶⁵ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.2, 372.

²⁶⁶ Örnekler için bkz. Ahzâb 33/ 4,6; Bakara 2/189, 245; Nisa 4/124,126; Enfal 8/25. ayetlerinin işaret tefsiri.

²⁶⁷ Bkz. Bakara 2/115. ayetinin işaret tefsiri.

²⁶⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/ 130,134,161. ayetlerinin işaret tefsiri.

²⁶⁹ Bkz. Nisa 4/ 23,24; Bakara 2/219; Fatır 35/ 32,35. ayetlerinin işaret tefsiri.

²⁷⁰ Bkz. Tevbe Süresi 9/ 23,24,61. ayetinin işaret tefsiri.

²⁷¹ Bkz. Bakara 2/219. ayetinin işaret tefsiri.

²⁷² Bkz. Bakara 2/115; Maide 5/12. ayetlerinin işaret tefsiri.

²⁷³ Bakara 2/178.

manevi derecesine göre kişiye verilecek cezanın miktarının da değişeceği, bu şekilde yüce Allah'ın, sevdiği kullarının kendisine karşı edepteki kusurlarını dünyada temizleyeceği yorumunu yapan İbn Acîbe, bu yorumunu zikrettiği iki menkıbeyle örneklendirmektedir. Bunlardan birincisi Kâbe'yi tavaf ederken, tavaf esnasında bir kadına baktığı için havadan gözüne yediği tokatla gözü kapanan adamın hikâyesidir. Bir diğer olay ise canı çektiği için aldığı balığı yemek isterken parmağına balığın kılçıklarından biri batan Ebü'l-Hayr Askalani'nin olayıdır ki; Onun, başına gelen bu olaydan sonra “Ya Rabbi! İştah ve hırsla helale elini uzatanın cezası bu ise, şehvetle harama elini uzatanın cezası nasıl olur acaba?”²⁷⁴ sözünü ayetle ilgili işarî yorumu desteklemek, manayı daha kuvvetli hale getirmek için kullandığı görülmektedir.

2. “*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.*”²⁷⁵ ayetini “Hakikatte, Cenab-ı Hak'tan başka her şey batıldır (gerçek vücuda sahip değildir). Buna göre her kim, halkın elinden bir şey alır da onda yüce Hakk'ı müşahede etmezse o kimse insanların malını batıl yolla almış olur.” şeklinde her şeyin Allah'tan olduğu ve ondan beklenmesi gerektiği üzere yaptığı yorumu şu hikâye ile somutlaştırır:

Bir tanesi, bu anlattığımız vasıfta fakirleri (dervişleri) araştırır ve onlara bir şeyler verirdi. Verirken de, “Al bunu, o sana ait değil (Allah'ın mülküdür)” derdi. Karşılık olarak hiç kimseden de bir şey işitmezdi. Yine bir defasında, dervişlerden birine bir şey vererek, “Al bunu, o sana ait değil” dedi. O derviş de, “Alıyorum fakat senden değil (O bana Rabbim' den gelen hediyedir)” dedi.²⁷⁶

Bu örneklerin yanında İbn Acîbe nadiren de olsa kendi yaşadıkları üzerinden de manayı kuvvetlendirme yoluna gitmektedir. “...O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar kıldı. Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi.”²⁷⁷ ayeti ile ilgili “Bir gün Tıtvan şehrinde Ulucami'de oturuyordum; birden irkilip kendime geldim, baktım yanımda bir mushaf duruyor. O sırada gizli bir ses bana, “Mushafa bak, orada makamımı bulursun!” dedi” şeklinde ki paylaşımı buna bir örnektir.

²⁷⁴ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 525.

²⁷⁵ Bakara 2/188.

²⁷⁶ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 546.

²⁷⁷ Maide 6/20.

3.2.5 Farklı Kişilerin Görüşleriyle İstişad

İbn Acîbe, tefsirinin işarî/tasavvufî işaretler bölümünde nazım ve nesir olarak pek çok ismin görüşlerine yer vermektedir.

Müellif işarî tefsir bölümünde, tasavvuf büyüklerinden Bayezid-i Bistamî, Cüneyd-i Bağdadî, Seyyid Abdülkadir-i Geylanî, Kuşeyrî gibi ilk dönem sufilerin yanında, özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu Şazelî terbiye yolunun pirlere Ebü'l-Hasan-ı Şazelî, Ebü'l-Abbâs-ı Mürsî, İbn Ataullah-ı İskenderî, Ahmed ez-Zerruk, Mevlay el-Arabî Derkavî, Muhammed Buzidî gibi sadat-ı kirâmın sözlerinden ayrıca İbn Ataullah-ı İskenderî gibi zatların hikmetlerini çokça zikreder. Birçok yerde de Kuşeyrî'nin Letâifü'l-İşarat adlı tefsirinden alıntılar yapar.²⁷⁸

İbn Acîbe, görüşlerine yer verdiği kişilerin “İbn Ataullah-ı İskenderî Hikem adlı eserinde der ki”, “İmam Kuşeyrî demiştir ki:”, “Müfessir İbn Cüzey der ki:”, “Şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel der ki:”, “Seyyidim Ali Havvas der ki:”, “Bu konuda Ebü'l-Hasan eş-Şüsterî der ki:” şeklinde isimlerini belirttiği gibi; “Ariflerden biri demiştir ki:”, “Hikmet ehlinden biri demiştir ki:”, Velilerden biri der ki: “ şeklinde isim vermeden de görüşlere yer vermektedir.

Tefsirinin işaret bölümünde ayetlerin manalarını verdiği görüşler üzerinden ortaya koyduğu gibi bu görüşleri kendi işarî yorumunu kuvvetlendirmek içinde kullanmaktadır.

İbn Acîbe, tefsirinin tasavvufî işaretler kısmında ayrıca Ebu Talib-i Mekkî'nin, Kutül Kulub'u, Gazalinin *İhyâü Ulumi'd-Din'i*, İbn Abbad'ın *Gaysü'l-Mevahibi'l-Aliyye'sinden* nakiller yaptığı gibi Nesefî gibi müfessirlerin görüşlerine ayetlerin işarî yorumlarında da yer vermektedir.²⁷⁹

“*Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?*”²⁸⁰ ayetinin tefsirinde İbn Acîbe, heva kavramını işarî olarak açıkladıktan sonra Hz. Peygamber (sav)'in; “*Bir mümin, hevası (nefsanî arzuları) ile benim getirdiğim şeylere tabi oluncaya kadar kâmil mümin olamaz.*” Hadisine ve akabinde konuyla ilgili, İbnü'l-Benna es-Sarakustî, Kuşeyrî, İbn Ataullah-ı İskenderî, Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî gibi mutasavvıfların görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra “Ayet için şeyhlerimizden

²⁷⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 144.

²⁷⁹ Bkz. Ahzâb 33/4,5 ve 7,8. ayetlerin işarî tefsiri.

²⁸⁰ Casiye 45/23.

birinden rivayet edilen farklı bir işaret vardır” şeklinde isim vermeden aktardığı görüşle ilgili olarak “Bu mana, işaret yoluyla kabul edilebilir; çünkü o, ayetin siyakının (bahsettiği konunun) dışında bir manadır. Kur'an'da sadece batın ehlinin bileceği pek çok gizli sır vardır.”²⁸¹ Şeklinde yaptığı açıklama ve bazen de görüşleri verdikten sonra “Ben derim ki”²⁸² diyerek kendi görüşünü ortaya koyması, İbn Acîbe'nin işarî yorum üzerindeki dirayetini göstermektedir.

İşarî tefsir kısmında farklı kişilerin açıklama ve nakillerine bolca yer verilen *el-Bahrü'l-Medîd*, bu yönüyle tasavvufî düşünceye ait ilim, hikmet, edep, usul ve kültürle zengin bir içeriğe sahiptir.

İbn Acîbe'nin tefsirinin işaret kısmıyla alakalı olarak yaptığı yorumları ayetlerle, hadislerle, şiir, menkıbe ve farklı kişilerin görüşleriyle desteklemesi onun zahiri tefsir usulünün bazı kaidelerini işarî alana aktardığının veya bir yöntemden uzak işarî anlayışa en azından bir sınır, bir yöntem belirleme çabasının göstergesi sayılabilir. Ancak zahiri bu yöntem aktarımının zahiri anlayışta olduğundan farklı ve işarî anlayışa uygun hale getirildiği de verdiğimiz örneklerde görülmektedir.

²⁸¹ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.9, 82-86.

²⁸² Bkz. İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd* c.7, 585, 614, 616.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞARÎ YORUM GELENEĞİNDE KUŞEYRÎ ve İBN ACİBE

4.1 AHKÂM AYETLERİNİN İŞARÎ TEFSİRİNDE İBN ACİBE İLE KUŞEYRÎ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Sûfilerin düşüncelerini Kur'ân'a dayandırma, Kur'ân'ı gönül diliyle açıklama amaçlarının neticesinde ortaya çıkan işarî tefsir hareketi, onların zühd ve ahlâk ile ilgili âyetleri eserlerinde ve sohbetlerinde izah etmeleriyle başlamıştır. İslâm dünyasının sınırlarının genişlemesi, mezhep çatışmaları ve farklı düşüncelerle etkileşim içerisine girilmesiyle birlikte mutasavvıflar tarafından, tasavvufu yaymak, hem de karşıt fikirlere cevap vermek amacıyla tefsirler kaleme alınmıştır.

Hicri dördüncü asrın sonuna doğru işarî tefsirde büyük bir gelişme görülür. Şifâhen nakledilen tefsirler, yerini müstakil tefsir kitaplarına bırakır.²⁸³ Tasavvuf ekolünde, Kur'an'ın tamamının tefsirine dair işarî tefsirlerin bilinen ilk örneği Ebû Abdîrrahman es-Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'i sonrasında da Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât*'ı gelmektedir.²⁸⁴

İbni Acîbe'nin (ö.1200/1786) tefsirinde işarî yorumla alakalı olarak en çok yararlandığı kişilerden birisini Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî olması ve İbn Acîbe ile aralarında halef selef ilişkisinin bulunması gibi pek çok sebep bizi işarî tefsir hareketinde zaman içerisinde izlenen yöntem ve yorum farklılıklarının tespitinde bu iki müfessirin tefsirlerini karşılaştırmaya sevk etmiştir. Böylece yaklaşık sekiz asırlık bir süre içinde işarî yorum ve yöntem mantığındaki değişimi, ilk dönem yaklaşım tarzının sonraki döneme etkilerini ve dolayısıyla onun bu alandaki ağırlığını da tespit etmeyi amaçladık.

Mutasavvıf, kelâm, tefsir ve hadîs âlimi olan Ebü Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdîmelik el-Kuşeyrî (ö.465/1072), Rebûlevvel 376'da (Temmuz 986) bugün İran'ın Türkmenistan sınırı yakınındaki Kûçan kasabasının

²⁸³ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 91.

²⁸⁴ Haydar Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşarî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.12, (2017):116.

bulduğu Üs-tüvâ yöresinde doğdu. Baba tarafından Araplar'ın İran'ı istilâları sırasında Horasan'a gelip yerleşen Kuşeyrî anne tarafından Benî Süleym kabilesine mensuptur. Küçük yaşta babasını kaybedince akrabalarından Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'nin himayesinde büyüdü, Arapça ve edebiyat bilgilerini ondan öğrendi. Kuşeyrî, genç yaşta Nîşâbur'a gitti. İlimle meşgul olduğu bu yıllarda bir yandan da mürşidi Dekkâk'ın sohbetlerine devam ederek tasavvufî alanda kendini geliştirdi. Hatîb el-Bağdâdî başta olmak üzere birçok tanınmış muhaddis kendisinden hadis rivayet etti.

Kuşeyrî, Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Tuğrul Bey'in İran'ı zapt etmesi sırasında Tuğrul Bey'in veziri Amî-dülmülk el-Kündürî, Mu'tezile taraftarı olduğundan Mu'tezile ile mücadele eden Eş'arî kelâmcılarına karşı bir tavır aldı. Eş'arîliğe gönülden bağlı olan Kuşeyrî, 436 (1044-45) yılında Eş'arî'nin hadis ehlinden olduğuna ve Ehl-i sünnet akidesine bağlı olduğuna dair bir fetva verdi. 437-438 (1045-1046) yıllarında tasavvuf literatürünün temel kitapları arasında yer alacak olan *er-Risâle* adlı eserini telif etti. Akabinde 446 (1054)'da ulemâya hitaben “*Şikâyetü Ehli's-Sünne*” adını verdiği uzunca bir mektup kaleme aldı. Yaşanan olumsuzluklardan ötürü Kuşeyrî ve bazı âlimler Horasan'ı terkettiler²⁸⁵. Bir grup âlimle Bağdat'a giden Kuşeyrî daha sonra Nîşâbur'a döndü. On yıl Amîdül-mülk Kündürî'nin baskısı altında sıkıntılı bir ömür süren Kuşeyrî, 456(1064) yılında vezirin, Alparslan tarafından idam edilmesi ve yerine Nizâmülmülk'ün getirilmesiyle rahata kavuştu. Nîşâbur'daki medresesinde ders vermeye ve vaaz etmeye devam etti. 437(1045)'de başladığı hadis derslerini ölümüne kadar yirmi yedi yıl boyunca sürdürdü. Son yıllarını refah içinde geçirdikten ve pek çok eser²⁸⁶ bıraktıktan sonra 16 Rebîülâhir 465'te (30 Aralık 1072) Nîşâbur'da vefat etti.²⁸⁷

²⁸⁵ Bkz. Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 99.

²⁸⁶ **er-Risâle:** Tasavvufun temeli olan konuların Sünnî akideye tam anlamıyla uygunluğunu göstermeye çalıştığı Tasavvuf tarihinin en önemli kaynaklarından sayılan eseridir. **Et-Tahbîr fı't-te kir:** Esmâ-i Hüsnâyı şerhettiği bu eser yazılan ilk tasavvufî şerhi olması bakımından önemlidir. **Tertîbü's-sülûk fı tarîki'llâh:** Zikir âdabına dair dokuz bölümden meydana gelen bir risaledir. **et-tefsîru'l kebîr:** Kuşeyrî'nin oğlu Ebu Nasr Abdurrahime ait olduğu da rivayet edilmektedir. **Letâifu'l-işârât:** Kuşeyrî, 434 (1042-43)'te yazmaya başladığını söylediği tefsiridir. **Nahvü'l-kulûb:** Gramer terimleri ve kurallarının tasavvufî tarzda yorumlandığı ilginç bir eserdir. **Şikâyetü Ehli's-sünne bi-hikâyeti mâ lehüm mine'l-mine:** Kuşeyrî, Tuğrul Bey döneminde kaleme aldığı bu uzunca mektupta Eş'arî'nin düşüncelerini savunmaktadır. **el-Lûma fı'l itikâd:** Eşarî itikâdının özetini içeren bir risaledir. **el-Fusûl fı'l-usûl:** Her biri bir iki satırlık seksen beş fasıldan meydana gelen risale önceki eser gibi Eş'arî itikadına dair olup o risaleyi neşreden araştırmacı tarafından yayımlanmıştır. **Kitâbü'l-Mi'râc:** Mi'râc hakkında genel bilgiler ihtiva eden eserin yedinci bölümünde sûfilere bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir.” Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 473-474; Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-İşârât*, çev: Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012, c.1, 15.

²⁸⁷ Süleyman Uludağ, “Kuşeyrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.26 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 473-474.

4.1.1 Kavramların İşaret Ettiği Mana Yönünden Farklılıklar

Farklı ruh haline ve akla sahip insanların, kendi iç dünyalarına göre kavramları farklı şekillerde tefsir edecekleri, açıklayacakları; bu açıklamaların da kişiye göre farklılık arz edeceği muhakkaktır. Bu farklılıklar kişinin iç dünyasının zenginliğine, ilmine, birikimine ve benzeri kabiliyetlerine göre ortaya çıkacaktır. Bu sebeple tefsirinde kendisinden çokça yararlanmasına rağmen İbn Acîbe ile Kuşeyrî arasında kavramların işarî manalarını ortaya koymada farklılıklar görülmektedir. Örneğin “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar.*”²⁸⁸ ayetinin işarî yorumuyla ilgili olarak İbn Acîbe, (المَيْسِرُ) kelimesinin kök anlamında bulunan “kolaylık” manasından hareketle “bazı faydalarının bulunduğu bildirilen kumara, işarî olarak şu mananın verilebileceğini söyler: “Bu yolda kumar (yani kolayca elde edilen kazanç), manevi sarhoşluk içinde elde edilen zenginliktir. Bu, Allah'tan başka her varlıktan gönlü çekip Allah ile zengin olmaktır.”²⁸⁹ Kuşeyrî ise “kumarın özünde hile, aldatma ve konuşmada yalancılık”²⁹⁰ olduğunu ve gaflet ehlinin muamelelerin çoğunda mevcut olduğunu söylerken kelimenin lügat manasından değil kavramın içinde barındırdığı olumsuzluklardan hareket etmektedir. Bu konuyla ilgili diğer örnekler:

1. “*Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı.*”²⁹¹ ayetiyle alakalı olarak Kuşeyrî şöyle der: “(العَفْوُ) Sözü insanın ihtiyacından artan şeydir. Bu durum havassa özgü olup onlar ihtiyaçlarından artan mallarını çıkartıp verirler. Havassın havassına gelince bunların yolu ayırım yapmaksızın başkasının ihtiyacını gidermeyi kendi ihtiyacına tercih demek olan isardır”²⁹² İbn Acîbe ise ayetini (العَفْوُ) kavramı üzerinden değil onunla ilişkilendirdiği İsrâf kavramı üzerinden yorum yapar. “Cenab-ı Hak, mallarda israfı yasakladığı gibi hallerdeki israfı (haddi aşmayı) da yasaklamıştır. Hangi türden olursa olsun, israf ve haddi aşmak, usanmaya ve yolda kalmaya sebep olur. Vallahi, hallerinde haddi aşıp da usanıp hali zayıflamayan kimse görmedik.”²⁹³ Böylece İbn Acîbe ayetin işaretini ortaya koyarken ayette geçen kavramlardan öte kendisinin ilişkilendirdiği kavram üzerinden ve ayetin zahirinden uzak bir yorum yapma yolunu seçer.

²⁸⁸ Bakara 2/219.

²⁸⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 600.

²⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 201.

²⁹¹ Bakara 2/219.

²⁹² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 201.

²⁹³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 605.

2. “Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır”²⁹⁴ ayetini İbn Acîbe: “Bir dervişin, kendisine ait olmayan, henüz tam olarak elde etmediği bir hali ve makamı kendisine ait gibi göstermesi helal değildir. Yahut başkasına ait bir hikmeti veya yüksek bir ilmi kendisine ait göstermesi de helal değildir.”²⁹⁵ Burada İbn Acîbenin “evlâtlık” kelimesine işarî mana verirken (الدَّعِيءُ) kelimesinin “Nisbet edilen-evlatlık” manasından hareketle kişinin kendisine ait olmamasına rağmen kendisine nispet edilmesi yönünden hareket ettiği ve zahir manadan uzak bir yoruma gittiği; ancak Kuşeyrî’nin bu ayeti “haklarında zihar yemini ettiğiniz kadınlar anneleriniz değildir. Evlatlık edindiğiniz kimseler de çocuklarınız değildir.”²⁹⁶ derken de ayetin zahirînden kopmadığı görülür.

3. İbn Acîbe’nin ayetlerin işarî manalarını verirken zahirden ne derece uzaklaşabildiğini Ahzâb Sûresi’nde ki “Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara mut’a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın.”²⁹⁷ ayetine, “Müridlere denir ki: Ey müridler, nefsinizi, onunla mücahede ve muhalefet içine girmeden boşadığınızda ve ilahi bir kuvvetin cezbesiyle ondan uzaklaştığınızda, onu müşahede ile destekleyin ve onun mabudunun zati tecellilerinde fikir yolunu açın, ona bir sınır ve engel koymadan kendisini güzelce serbest bırakın.”²⁹⁸ şeklinde yaptığı yorumda;

4. “Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın.”²⁹⁹ ayetini “Kul, tam manasıyla fena fillah halini elde edince ve nefsine ait sıfat ve perdeler ortadan kalkıp veliliği tamam olunca, bütün işleri kendisine havale edilir; istediğini yapar, istediğini terk eder. Artık ona bir sınırlama konmaz ve onun için bir ayıplama olmaz; çünkü bir köle, efendisini gerçek manada sevince, efendisi onun için hürriyet akdi yazar.”³⁰⁰ şeklinde açıklaması;

5. “Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir.”³⁰¹ ayetini “Kim, irfan ilmine ait hakikatlere sahip olur ve ledünnî ilimlerin sınırlarına girerse onun zahirî maddi ilimlere

²⁹⁴ Ahzâb 33/4.

²⁹⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 510.

²⁹⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.4, 366.

²⁹⁷ Ahzâb 33/49.

²⁹⁸ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 588.

²⁹⁹ Ahzâb 33/51.

³⁰⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.7, 598.

³⁰¹ Ahzâb 33/52.

dönmesi, elde ettiği rabbani mevhibeleri (irfan ve ihsanları), dile dayalı ilimlerle değiştirmesi helal değildir. Bu zahiri ilimlerin güzellik ve parlaklığı hoşuna gitse bile, onları marifet ilimleriyle değiştirmesi helal değildir.”³⁰² diye yorumlar.

6. “*Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin.*”³⁰³ ayetinin işari yorumunu: “Âlimler ve terbiye şeyhleri, peygamberlerin varisleridir. Onlar bir yemeğe çağırdıkları zaman, hiç kimse, kendisine izin verilmeden içeriye girmemelidir. Yemeği yediklerinde hemen kalkıp dağılmaları gerekir.”³⁰⁴ şeklinde yaptıktan sonra ayetin ortaya koyduğu hükmü âlimler ve şeyhler üzerine genişleterek, aynı ayetin “*Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz.*” kısmıyla ilgili olarak “Sufilerin yolunda, şeyhlere karşı edep üzerinde çok durulmuştur. Şeyh vefat ettiğinde veya kendisiyle beraber olduktan sonra hanımını boşadığında, şeyhin müridlerinden hiçbiri, şeyhine karşı hürmet ve edebinden dolayı, bu hanımla asla evlenmemelidir. Şeyhin kızıyla evlenmeye gelince, eğer mürid ona karşı edebi korumaya ve muhtemel eziyetlere sabretmeye gücü yeterse bunda bir sakınca yoktur.”³⁰⁵ Şeklinde yaptığı yorumla, İbn Acîbe'nin Hz.Peygamberin şahsına ait bir hükmü şeyh üzerine genişleterek işari mana vermesi onun zahir manadan uzaklaştığını gösterirken aynı ayetleri Kuşeyri zahir manaya uygun olarak açıklamıştır.³⁰⁶ Kuşeyri'nin zahire uygun yorum anlayışı tefsirinin büyük bir kısmında kendisini gösterir ve bu İbn Acîbe ile arasındaki en temel farklılıklardan birini oluşturur.

Her iki müfessirin buldukları dönem, yaşadıkları coğrafya vb. farklılıklara rağmen zaman zaman ayetlere ve ayetlerde geçen kavramlara benzer işari manalar verdikleri de görülür. Örneğin:

1. “*Cuma sûresinde ki “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın... ”*³⁰⁷ ayetinin “*Alışverişi terk edin.*” ifadesi ile ilgili Kuşeyri, tefsir âlimlerinin iki farklı görüşünün olduğunu, bazılarının kavramı zahiri manaya hamlettiğini bununla beraber bazı tefsir âlimlerinin de diğer manayı tercih ettiğini, ikinci mananın da dünya varlıklarını düşünmekle meşgul

³⁰²İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.7, 601.

³⁰³ Ahzâb 33/53.

³⁰⁴İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.7, 604.

³⁰⁵İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medid*, c.7, 607.

³⁰⁶ Bkz. Kuşeyri, *Letâifu'l-İşârât*, Ahzâb 33/50-53. ayetlerinin tefsirleri.

³⁰⁷ Cuma 62/9.

olmayı ve emri kucaklamak dışındaki bütün gayeleri terk etmek olduğunu söyler.³⁰⁸ İbn Acîbe’ de “Yani sizi Allah'tan alıkoyan her şeyi terk edin. Bütün bağ ve alakaları terk etmeden kalpte hakikatler tecelli etmez. Sizi meşgul eden her şeyi terk etmeniz, eğer bilerseniz yani marifetullah sahibi iseniz sizin için daha hayırlıdır.” şeklinde Kuşeyrî ile benzer bir manayı verdiği görülür.

2. “Görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler.”³⁰⁹ ayeti ile ilgili Kuşeyrî: “Böylece nasıl ki kadınların bir avret mahalli varsa ve ziynetlerini göstermeleri caiz değilse aynı şekilde kim sırlarının ziyneti olan hallerinin safiyetini ve amellerinin temizliğini gösterirse ziyneti kusura dönüşür.” şeklinde verdiği işarî mananın benzerini İbn Acîbe’de “Allah Teâlâ ile olan özel haline dair, başkasını fitneye düşürecek şeyleri açıklamak caiz değildir. Manevi haller, iç âlemin süsüdür; sadece ehli olana ona dair bir şeyler açıklanabilir.” şeklinde yorumlamıştır.

3. “Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır.”³¹⁰ ayetinde geçen “Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara” ifadesini İbn Acîbe “kibir, gösteriş, kin, haset ve mal sevgisi gibi kötü ahlaklar bozuk fitratlı kimselere; tevazu, ihlâs, zuhd, vera, cömertlik, ihsan ve bunların dışındaki güzel ahlaklar temiz fitratlı kimselere mahsustur.”³¹¹ şeklinde Kuşeyrî ise “Yasaklardan ibaret olan kötü ameller, o amelleri isteyerek tercih eden kötü adamlara; taatlerden ve Allah’a yakınlaştıran ibadetlerden olan iyi ameller, iyi kimselere mahsustur.”³¹² diye benzer bir tarzda yorumlamışlardır.

Bu benzerlik çoğunlukla İbn Acîbe’nin ayetleri zahire uygun yorumladığı durumlarda kendini gösterir ki bunun temel sebebi, Kuşeyrî’nin ayetlerin işarî manalarını verirken zahirî manadan mümkün olduğu kadar kopmamasıdır.

Her iki müfessirin kavramlara yükledikleri işaretlerin benzerliğinde bir diğer sebep de İbn Acîbe’nin ayetlerin işarî manalarını verirken Kuşeyrî’den yaptığı alıntılardır. Örneğin “Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”³¹³ ayetindeki “şirk” kavramını “ İmam Kuşeyrî demiştir ki” diyerek “Şirk, açık ve gizli olarak iki kısımdır. Açık şirk, putlara tapmaktır. Gizli şirk ise

³⁰⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.6, 86.

³⁰⁹ Nur 24/31.

³¹⁰ Nur 24/26.

³¹¹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.6, 420.

³¹² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.4, 67.

³¹³ Lokman 31/13.

kâinata meydana gelen bir şeyin, yaratılmış varlıklardan oluşunu düşünmektir. Yani kâinata meydana gelen bir şeyin, varlıklardan olduğunu zannettir.” şeklinde açıklaması; “*onlar sizin dinde kardeşlerinizdir*” ayeti hakkında “Deriz ki: Dinde kardeşlik daha evladır; aynı manevi yolda kardeşlik ise daha hoş ve daha safidir. İmam Kuşeyrî, ayetin tefsirinde demiştir ki: “Din ve huy yakınlılığı, nesep yakınlığından daha kuvvetlidir.” şeklinde Kuşeyrî’den alıntıyla açıkladığı durumlarda da kavramların işarî manalarında benzerlik gösterirler.

Her ne kadar Kuşeyrî ayetlerde geçen kavramlara işarî manaları yüklerken zahirden uzaklaşmamaya çalışsa da işarî yorumun kendisinden kaynaklanan sebeplerden ötürü zaman zaman ayetin zahirinden uzak ve hatta bazen zahir mananın tersine işarî yorum yaptığı da görülür. Örneğin “*Kısasta sizin için hayat vardır*”³¹⁴ ayeti ile ilgili zahir olarak bu işin böyle olduğunu belirttikten sonra “işarî tefsire göre kısası terk etmede hayatın en büyüğü vardır. Çünkü insan Allah’ta yok olduğu zaman onun halefi Allah’tır. Allah ile yaşaması ise kendisiyle var olmasından daha mükemmeldir.”³¹⁵ Şeklinde ayetin zahirinden uzak ve buna zıt bir anlam yüklemiştir.

“*Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin.*”³¹⁶ ayetinde geçen “yakın komşu” ifadesini Kuşeyrî, kelimenin içinde barındırmış olduğu yakınlıktan hareket ederek “nefsinin komşusu olarak kalbin, kalbinin komşusu olarak ruhun, ruhunun komşusu olarak sırrın hakkına riayet edilmesi gerektiğini açıklarken de ayetin zahirinden uzaklaştığını görürüz.³¹⁷ İbn Acîbe’inde tefsirinin işarî bölümünde ayetlerin zahir manalarından uzaklaştığı görülür.

Sonuç olarak baktığımızda her iki müfessirimizin de ayetlere ve ayetlerde geçen kavramlara bazen benzer, bazen farklı manalar verdikleri veya ayeti zahirine göre yorumladıkları bazen de ayette geçen kavramların, zahirde ifade etmiş olduğu manaların zıddına işarî manalar yükledikleri görülmektedir.

Bir ayetin Arapça lafızları itibariyle anlaşılan en açık manası o ayetin zâhir manasıdır ve elbette ki kendi içerisinde bir disiplin olan zahirî tefsir alanında bile bir ayetin birden fazla görüş ile tefsir edildiği malumdur. Bununla beraber en temel dayanak noktası, ayetleri zâhirî mana ile sınırlamanın doğru olmayacağı düşüncesine

³¹⁴ Bakara 2/179.

³¹⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 165.

³¹⁶ Nisa 4/36.

³¹⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 406.

dayalı işârî tefsir yaklaşımının kendi iç yapısından kaynaklanan, çizmekte zorlandığımız bir sınıırım/sızlığın bu tür farklılıkları beraberinde getirmesi normaldir.

4.1.2 Yöntem ve Usul Açısından Farklar

Ahmed İbn Acîbe el-Haseni, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid* isimli tefsirini, müşidlerinin tavsiyesi üzere, dirayetle işareti, Kur'an'ın zahirî manasıyla bâtinî manasını birleştirerek vermek hedefiyle yazmıştır.³¹⁸ Bulunduğu dönem itibariyle elinde geniş bir tasavvuf birikimi olan İbn Acîbe tefsirinde tasavvuf büyüklerinden ilk dönem sufilerin yanında, özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu Şazeli terbiye yolunun pirlerinden ve tasavvuf ehlinin sözlerinden alıntılar yapmıştır. Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârat* adlı tefsirinden yaptığı alıntılara tefsirinin zahir kısmında da yer vermiştir.³¹⁹

Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî tefsirini yazarken tasavvuf döneminde, Kur'an'ı baştan sona tefsir eden işârî tefsirlerin bilinen ilk örneğini ortaya koyan ve aynı zamanda hocası olan Ebû Abdirrahman es-Sülemî'nin (ö.412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr*'inden, çokça istifade etmiştir.³²⁰ Bununla beraber Sülemî, ahkâm âyetlerine dokunmazken Kuşeyrî, hocasından farklı olarak ahkâm âyetlerini de işârî yönden tefsir etmiştir.³²¹ Ancak onun bu yaklaşımı ahkâm âyetlerinin tamamında kendisini göstermez. O bu noktada, âyetleri zahirî olarak yorumlamayı, bazen âyetin zahirî manasından hareketle işârî olarak yorumlamayı, bazen de âyetleri zahirî veyahut işârî hiçbir yorum yapmadan bırakmayı tercih etmektedir. İbn Acîbe ise neredeyse her konuyla ilgili âyetin işârî yorumuna bir yönüyle yer vermektedir. Bunu yaparken âyetin veya âyet grubunun genel manasını ya da âyette geçen kavramları ayrı ayrı işârî olarak açıklar. O'nu Kuşeyrî'den ayıran en önemli özellik ise âyetlerin zahirî yorumlarını “Tefsir” başlığı altında verdikten sonra işârî manalarını “el-İşâret” başlığı altında ayrıca vermesidir.

*Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.*³²² âyetiyle ilgili Kuşeyrî “Her kim sorumluluk mevkine getirilir de sorumlu olduğu kimselerin haklarını çiğnerse onun hasmı Allah'tır. Çünkü Allah kendisi için vermediği cezayı kulları için verir. Bu itibarla yetimin velisi, insaf ve güzellikle davrandığı zaman

³¹⁸ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 139.

³¹⁹ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 144.

³²⁰ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 100.

³²¹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 101.

³²² Nisa 4/2.

onun hakkı Allah'a ait olur. Şayet kötü davranıp hakka tecavüz ederse bu kez de Allah onun hasmı olur.” şeklinde ayeti zahire göre kısaca açıklarken, İbn Acîbe, “Tefsir” başlığı altında ayetin nüzul sebebini ve manasını açıkladıktan³²³ sonra “*Yetime vermek*” kavramını” Kalpleri Allah ile zengin, manevi ilimlerde derinleşmiş kişilerin kendilerine bağlanan hali zayıf kimselere zenginlik hallerinden vermeleri” olarak; “*Yetim malini yemeyin*” ifadesini “Terbiyesi altındaki dervişin manevi zenginlik haline ulaşana kadar onun malından şeyhinin yememesidir.”³²⁴ Şeklinde işarî olarak yorumlamıştır.

Kuşeyrî, kavramların işarî manalarını verirken genellikle zahirle bağlantısını koparmamaya çalışır. Bu konuda İbn Acîbe'nin de bu yöntemi benimsediği görülür. Fakat zaman zaman her iki müfessirin incelediğimiz ahkâm ayetlerinin işarî yorumunda zahir manadan uzaklaştığı ve hatta zahir mananın zıddına mana verdikleri de görülür. Ne kadar zahir muhafaza edilmeye çalışılsa da bu kopmalar işarî yorum mantığının bir sonucudur.

*Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) “Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçemedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz”*³²⁵ ayetinde geçen “*Allah'ın ayetleri ile alay*” ifadesini İbn Acîbe: “evliyaların Allah'ın ayetlerinden bir ayet olduğunu onlarla alay etmenin Allah'ın gazabına sebep olacağını”; “*Kâfirleri dost edinme*” ifadesini ise “velileri inkâr eden kimselerle dostluk kurarak onlarla içli dışlı olmak şeklinde zahirî manadan uzaklaştırarak yorumlarken, Kuşeyrî:

Allah'a yabancı olan kimselere yakın durmayın. Çünkü nefislerinin karanlıkları, alıp verdikleri nefesi soluduğunuz da kalplerinize sirayet eder. Zira kesin bir vasfa sahip olan kimsenin yanında bulunanlar da bu vasıfta ona ortak olurlar. Bu itibarla ünsiyet içinde olan kimse ile oturan ünsiyet içinde olurken, karanlıkta olan kimse ile oturan kimse de yabancılığın ürküntüsünü yaşar. Bir yoruma göre hakkın düşmanlarını terk etmek farz, karşıtlara muhalefet edip onlardan ayrılmak da dinin kendisidir. Gaflet sahiplerine meyletmek ise ayrılık kapısını çalmak demektir.³²⁶

Şeklinde zahirî mana ile bağlantısını koparmadan yorumlamaktadır. Elbette bu durumun istisnalarına da tefsirinde rastlamak mümkündür.³²⁷

³²³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 316.

³²⁴ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.2, 317.

³²⁵ Nisa 4/140.

³²⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, s.459.

³²⁷ Kuşeyrî, “*Ey akıl sahipleri kısısta sizin için hayat vardır.*” (Bakara 2/179) ayeti ile ilgili “kısas” kavramını anlatırken “kısas uygulamada hayat vardır. Çünkü kişi öldürdüğü takdirde öldürüleceğini bildiği zaman öldürmekten sakınır. Bu durumda ise hem katil hem de maktül için hayat vardır.” şeklinde ayetin zahirî manasını verdikten sonra “ancak işarî tefsire göre kısası terketmekte hayatın en büyüğü vardır. Çünkü insan Allah da yok olduğu zaman onun Halefi Allah'tır...” şeklinde zahir manadan kopuk veya zahir manaya ters işarî yorum örneklerine de

Kuşeyrî, *Letâif*'te hocası Sülemî'den (ö.412/1021) etkilenmiş ve onun metoduna yakın bir metot benimsemiş, fakat mevzû hadislere yer verdiği için tenkit edilen hocasının aksine o, tefsirinde mevzû rivayetlerden kaçınmış ancak rivayetlerin senedlerini atmış, kaynaklardan bahsetmemiştir.³²⁸ İbn Acîbe ise yararlandığı kaynakları tefsirinde belirtmiş, herhangi bir kaynaktan nakil yaptığı zaman genellikle aynı lafızla nakleder ve naklettiği kitap ya da müellifin adını zikretme konusunda oldukça titiz davranmıştır. Ancak çok nâdir de olsa kaynağı ve söyleyeni belli olmayan bilgiler aktarmıştır.³²⁹

Kuşeyrî *Letâifu'l-İşârât*'ta ahkâm âyetlerini tefsir ederken, öncelikle fâkihlerin bu âyetlerden istinbat ettikleri fikhî hükümleri belirtmiş, daha sonra da gerek âyetin ortaya koyduğu fikhî hükümden hareketle, gerekse fıkıh âlimlerinin farklı yaklaşımlarından hareketle işârî yorum yapmıştır.³³⁰ İbn Acîbe ise Ayetlerin zahirî yönünü "Tefsir" başlığı altında inceler ve bu bölümde ayetlerin sebebi nüzulünü, Fikhî yönlerini, müfessirlerin görüşlerini bu başlık altında zikrettikten sonra işârî tefsirine geçmektedir. İşaret kısmında yaptığı yorumları da bazen caizdir, haramdır, uygundur gibi fikhî kavramlarla manalandırması İbn Acîbe'yi, Kuşeyrî'den bu noktada ayırmaktadır.

Besmeleyi her sûre başında tekerrür eden bir âyet kabul eden Kuşeyrî, her sûrede besmeleye sûreye uygun düşen ve diğer yerlerde tekerrür etmeyen bir anlam verir. Bu da Kuşeyrî'ye has, orijinal bir yöndür.³³¹ İbn Acîbe ise Besmele ile ilgili olarak Fatiha sûresinde "Bütün mushaflar besmele ile başlar. Besmele, "Bismillahirrahmanirrahim" sözüdür. Bismelenin Kur'an'dan ve başında bulunduğu sûrelerden bir ayet olup olmadığı hakkında âlimler farklı görüşler dile getirmişlerdir."³³² dedikten sonra İmam Malik, İmam Şafi'nin görüşlerine yer verir ve bu konudaki hükümleri, bunlara delil olan hadisleri zikreder ancak bismelenin işârî yorumuna değinmez. Diğer sûrelerde de besmele ile açıklama yapmadan sûrenin ayetlerinin tefsirine geçer.

rastlanır. (Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 165).

³²⁸ Haydar Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.12, (2017): 96.

³²⁹ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 131.

³³⁰ Haydar Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.12, (2017): 103.

³³¹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 101.

³³² İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medid*, c.1, 211.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: “Bir adama, Kur'an'ın her bir harfine (kelimesine) karşılık bin anlayış verilse onun sonuna ulaşamaz; çünkü Kur' an, Allah Teâlâ'nın kelamı ve yüce sıfatıdır. Cenab-ı Hakk'ın bir sonu olmadığı gibi, kelamını anlamının da bir sonu yoktur. Onun kelamı yaratılmış değildir. Yaratılmış varlıkların anlayışı, onu anlamının sonuna ulaşamaz.”³³³ Anlayışının işarî tefsirlerde ayetlere işarî mana verme noktasında bir yöntem olduğu söylenebilir. Harfleri “görsel varlığa dökülmeden önce Allah'ın ilminde malûm olan müstakil şekiller” olarak algılayan sûfilerin, müstakil harflere mânâlar yükleme, harflerin şekillerinden hareketle yorum yapma geleneğiyle İslâm âlemini tanıştıran kimseler oldukları belirtilmektedir.³³⁴

Bu konuda gerek Kuşeyrî gerekse İbn Acîbe eserlerinde çok sık olmasa da kelimeler ve kelimelerin köklerinden; harflerden ve bunların şekillerinden hareketle işarî manalar yüklemiştirlerdir.

Kuşeyrî'nin de *Letâifu'l-İşârât*'ta nadiren harflerin şekillerinden hareketle yorumlar yaptığını görmek mümkündür.³³⁵ Sözelimi A'râf Sûresinin başlangıcındaki besmeleyi tefsîr ederken:

‘ب’ harfinin yazımda da boyu kısadır. Onu başkalarından ayıran noktası ise çok daha küçük olup, yeri de harfin en alt kısmıdır. Bu, her yönüyle tevâzû ve boyun bükmeye işaret etmektedir.” ‘س’ harfi sakin bir harftir. Hal böyle olunca ‘ب’ harfinin işareti insanın, bütün imkânını boyun eğme, tezellül ve tevessüle harcadıktan sonra takdiri beklemesine yöneliktir. Nitekim besmeledeki “م” harfi, dilemesi halinde Allah'ın minnetine işaret etmektedir.³³⁶ şeklinde manalandırmaktadır.

Bir diğer örnekte Kuşeyrî, (فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ) “Bana tabi olun ki Allah sizi sevsin”³³⁷ (âyetinin tefsirinde âyetteki “حب” kelimesinden hareketle; “حب” kelimesi “ح” ve “ب” “harflerinden müteşekkildir. Bu harflerden “ح” harfi “rûh”a, “ب” harfi ise “beden”e işaret etmektedir. Seven, ne ruhunu ne de bedenini sevgilisinden esirger.”³³⁸ yorumunu yapmaktadır.

İbn Acîbe'nin besmele ile huruf-u mukattaların işarî manalarını ortaya koyarken kullandığı bu yönteme tefsirinin diğer bölümlerinde genellikle başvurmadığı görülür.

İbn Acîbe huruf-u mukatta harflerini;

³³³ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 36.

³³⁴ İsmail Durmuş, “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.16 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 163.

³³⁵ Örneğin “Elif-lâm-mîm” harflerinin tevili için bkz. Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 34.

³³⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât* c.2, 169.

³³⁷ Âl-i İmrân 3/31.

³³⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, c.1, 281.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu harfler, Allah Teâlâ'nın bazı isimlerinin kısaltılmış şeklidir. Bakara'da ki “(الم) *Elif, lam, mim*” Elif, Allah isminin; lam, Latif isminin; mim ise Müheymin veya Mecid isminin kısaltılmışıdır. A'râf sûresinde, “(المص) *Elif, lam, mim, sad*” buyrulurak “sad” in eklenmesi Mustafa ismine işaretler. Mesela Meryem sûresinin başındaki “(كهيعص) *kaf ha ya ayn sad*” harfleri şu isimlere işaret eder: Kâfi, Hadî, Velî, Âlim, Sadık. Ta-ha sûresindeki (طه) harfleri, Tahir isminin kısaltılmış şeklidir. Neml sûresinin başındaki “(طس) ta sin”; ya Tahir ve ya Seyyid demektir. Şuara sûresinin başındaki “(طسم) ta sin mim”; ya Tahir, ya Seyyid, ya Muhammed! demektir, diğerlerini de böyle düşünebiliriz.³³⁹

Şeklinde bu harflere yüklenen manaların işarî yorumlarına değindikten sonra:

“Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda en açık görüş şudur: Bu harfler üç âleme işaret etmektedir. “Elif”, ceberut âleminde yüce zatın birliğine; “lam”, zatın sırlarının melekût âleminde zuhuruna; “mim”, varlıkların vücut bulduğu rahmet ve hikmet âleminde zat-ı ilahinin bütün varlıklara yardımın ulaşmasına; “sad” ise zat-ı ilahinin mülk âlemindeki tasarruflarının zuhuruna işaret etmektedir. Kısaca, sûre başlarında zikredilen her harf, yüce zatın şehadet âlemindeki tecellilerinin zuhuruna işaret etmektedir. Mesela elif, kâinattaki bütün varlıklarda yüce zatın birliğinin mevcudiyetine; lam, melekût nurlarının ceberut denizinden kaynayıp ortaya çıkmasına; mim, yüce Melik'in mülk âlemindeki tasarrufuna işaret etmektedir.³⁴⁰

Diyerek bu harflerle ilgili kendi işarî yorumunu ortaya koymaktadır.

Ayetlerin zahirî manalarını göz ardı etmeyen Kuşeyrî, sûfî düşüncesini Kur'ân ve sünnetle, ayrıca tasavvuf dışındaki İslâmî ilimlerle kaynaştırmaya/desteklemeye çalışmıştır.

Rivayetler üzerinden bakıldığında her iki müfessirin yaptıkları işarî yorumları Kur'an'dan, hadislerden ve şiirden alıntılarla kuvvetlendirme yöntemini benimsedikleri görülür. Bu rivayetlerin aktarımında Kuşeyrî'yi, İbn Acîbe'den ayıran en önemli fark senedlerin ve şahısların atılması, fikirlerin, daha insicamlı bir ifade ile yazılmasıdır. Kuşeyrî, ayetin, özet manasını verdikten sonra ayetin farklı manalarına dair görüşlere; “Bazıları şöyle anlıyor”, “bazıları böyle anlatıyor” şeklinde yer verir. Daha sonra isim zikretmeden mutasavvıflar arasında dolaşan ayetin işarî manasına uygun olduğunu düşündüğü anonim manaları sıralar. “Fasıl” diye attığı başlığın altında va'z tarzında, içli bir ifade ile zühd ve Allah sevgisine dair manalar verir.³⁴¹ Bu özellik İbn Acîbe'de de görülmekle beraber o, bu noktada ariflerin sözlerinden, mutasavıfların görüşlerinden de yararlanır. Bunları genellikle isim vererek aktarmaya çalışır ancak bazen de “Ariflerden biri demiştir ki”, “Hikmet ehlinde biri demiştir ki”, “Velilerden biri der ki.” Şeklinde anonim olarak aktarır. İbn Acîbe'nin bu görüşlere Kuşeyrî'ye göre daha fazla yer

³³⁹ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 251.

³⁴⁰ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 252.

³⁴¹ Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniv. İlh. Fak. Yayınları, 1974), 100.

vermesindeki faktörlerden birisinin onun zengin bir tasavvuf birikimini elinin altında bulundurmasından ve tefsirini yazma gayesinden³⁴² kaynaklandığı söylenebilir.

4.1.3 Mezhebi Görüşleri Açısından Mukayese

Kuşeyrî, Abbasi halifelerinin güçlerini kaybettikleri, siyasi istikrarsızlığın ve mezhep çatışmalarının olduğu hicri IV. asrın ikinci yarısı ile V. asrın son çeyreğine kadar ki dönemde yaşamıştır. Dağılmaların ve iç çatışmaların yoğun olarak yaşandığı, islam âleminin siyasi olarak bir devlet üstünlüğünden yoksun olduğu bu dönemde Nisâbur ve çevresi de farklı devletlerin hâkimiyetinde olmuştur. Bu dönemde Tuğrul Bey'in veziri Ebu Nasr Amidü'l-Mülk el-Kunduri, mu'tezili olması hasebiyle, Ehli-i sünnet düşüncesine özellikle Eş'arîler'e karşı cephe almış, camilerde bid'at ehline lanet okunmasını istemiş, bunlar arasına Eş'arîleri de katmıştır. Kuşeyrî, bu uygulamaya karşı çıkmış ve Eş'arîliği savunmak için faaliyetlerde bulunmuş, bu sebeple baskıya maruz kalarak, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveyni (ö.478/1085) ile beraber yakalanıp hapsedilmiştir. Daha sonra serbest kalmış ama artık bu bölgede huzur bulamadığı için bir grup âlimle birlikte hacca gitmiştir. Nihayet Alparslan'ın hükümranlılığı döneminde Kunduri'nin azledilmesiyle Nişabur'a geri dönebilmiştir.³⁴³

Doğup büyüdüğü Nişabur bölgesinin sıklıkla din ve mezhep çatışmalarına sahne olması, Kuşeyrî'yi genelde Ehl-i Sünnet, özelde de Eşârî mezhebine yönelik baskılara karşı kalemiyle mücadele sevk etmiştir. Bu parçalanmış yapının yanı sıra, mezhep taassubu ve âlimlere yönelik uygulamaların Kuşeyrî'nin hayatında önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.³⁴⁴

Kuşeyrî'nin ilk kaleme aldığı tefsir, *et-Tefsîru'l-Kebîr*'dir. Kuşeyrî bu eserini 410/1019 yıllarında yazmıştır. Sûfî yorumlara pek yer vermeden, yetiştiği dönemin tesiriyle kelâmî konulara fazlaca değinmiş olduğu bu eserinde, Mu'tezile başta olmak üzere diğer kelâmî mezheplerle tartışmış ve onların görüşlerinin tutarsızlığını ispata

³⁴²İbni acibe tefsiri ne yazma gayesini şöyle açıklamaktadır “Şeyhim, rabhani arif seyyidim Muhammed el-Buzidî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlay el-Arabî ed-Derkavî el-Hasenî beni zahir ehlinin yaptığı açıklamalarla batın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu eseri yazdım.” İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 129.

³⁴³Ishak Özgel, “Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Tefsir İlmine Katkısı ve Az Bilinen "et-Tefsiru'l-Kebîr" Adlı Tefsirinin Tanıtımı”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3, sy.9 (2002): 275.

³⁴⁴Haydar Bekiroğlu, “Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.12, (2017): 95.

çalışmıştır.³⁴⁵ Eserin en orijinal yönü, Eş'ari kelamcısı olan Kuşeyrî'nin çoğunlukla İbn Füre'kten yaptığı nakillerle Mu'tezile, Kaderiyye, Keramiyye gibi fırkaların görüşlerini tenkit etmesidir. Bu tartışmalarda, kimi zaman muhataplarına karşı ağır ithamlarda bulunduğu da görülmektedir.³⁴⁶ Daha sonra yazdığı ve tasavvufî bir tefsir olan *Letâifu'l-İşârât*'ta kelâmî konulara ağırlık vermesi onun ehl-i sünnet noktasındaki savunmacı duruşunu bize göstermektedir.

İbn Acîbe'nin yaşadığı, yaklaşık 1740-1810 yılları arasında geçen dönem, mezhebî ve kelami tartışmalardan ziyade siyasi olayların etkili olduğu bir dönemdir. Mevlây Muhammed'in (1759-1790) döneminde, Batı kültürünün hayranlığı ile bir taraftan idârî, iktisâdî ve askerî açıdan Avrupa örnek alınmış, bir taraftan da teşrî konusunda Mâlikî mezhebine aşırı bağlılıktan uzaklaşarak taklitten ve taklitçilikten sakınma yönünde bir yönetim tarzı benimsemiştir.³⁴⁷ Eğitimde temel kaynaklara başvurulması, Selef itikadının öğretilmesi istenirken kelâm kitapları yasaklanmıştır. Özellikle hadis ve sünnete olan bağlılığı sebebiyle Rabat'ta inşa ettirdiği camiye "Câmiu's-Sünne" adını vermiştir. Bu dönemde âlimler, yönetime olan yakınlığına göre bazı imtiyazlardan faydalanırken, yönetime karşı mesafeli duran tasavvuf çevreleri ise ciddi oranda güçlerini kaybetmiştir.³⁴⁸

Mevlây Süleyman, (1794-1822) daha dengeli bir dînî siyâset takip etmiştir. Mevlây Muhammed zamanında başlayan dinin ana kaynaklarına yönelerek taklitten uzaklaşma yaklaşımı bu dönemde de devam etmiş, aynı zamanda fıkıh öğretimi rağbet kazanmıştır. Sûfilere yaklaşımında Mevlây Muhammed'e nispetle daha ılımlı olan Mevlây Süleyman, bu yaklaşımından dolayı tarikat erbâbının takdirini kazanmıştır.³⁴⁹

³⁴⁵ İshak Özgel, Kuşeyrî'nin bu tefsiri ile ilgili değerlendirmelerde bulunduğu makalesinde Kuşeyrî'nin eserinin asıl adının *et-Tefsiru'l-Kebir* olduğunu ancak eserin kütüphanede kayıtlı adının "*et-Teyisir fi İlmi't-Tefsir*" olduğunu belirtir.) İshak Özgel, "Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Tefsir İlmine Katkısı ve Az Bilinen "et-Tefsiru'l-Kebîr" Adlı Tefsirinin Tanıtımı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3, sy.9 (2002): 280.

³⁴⁶ İshak Özgel, "Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin Tefsir İlmine Katkısı ve Az Bilinen "et-Tefsiru'l-Kebîr" Adlı Tefsirinin Tanıtımı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3, sy.9 (2002): 285.

³⁴⁷ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 12; ayrıca bkz. Ali Harekât, "Fas (Kültür ve Medeniyet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.12 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 197.

³⁴⁸ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 12; ayrıca bkz. İsmail Ceran, "Mevlây Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 457.

³⁴⁹ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 13.

Fas'ta, Mevlây Muhammed ve Mevlây Süleyman dönemleri, önceki dönemlere göre siyâsî istikrarın daha belirgin olması dolayısıyla ilmî faaliyetler açısından da verimli geçmiştir.

Fas tarihinin yine de en istikrarlı sayılabilecek bir döneminde yetişen İbn Acîbe, itikatta Ehl-i Sünnet'ten Eş'arî mezhebine sıkı sıkıya bağlıdır. Selef âlimlerinin görüşlerine itibar eder onların doğru dediklerini doğru, yanlış dediklerini yanlış kabul eder. Nitekim el-Bahru'l-Medîd'de özellikle de Mutezile'ye karşı Ehl-i Sünnet'in müdâfasını birçok yerde hararetle yapmış; itikatla ilgili ihtilaflı konularda Ehl-i sünnet'in görüşlerini savunmuş bu noktada ehl-i sünnetin düşüncelerine karşı gelen muhalif fırkaları güçlü bir şekilde reddetmiş ve onların görüşlerini çürütmüştür. İbn Acîbe'nin bu tartışmalara tefsirinin genellikle zahirî kısmında yer verdiği görülmektedir.³⁵⁰ Bununla beraber nadiren de işarî yorum kısmında bunlara değindiği ancak burada konuyu tartışmaktan ziyade muhalif fırkalarla ehl-i sünnet arasındaki ihtilaf üzerinde işarî mana çıkarma amacı gütmektedir.³⁵¹

İbn Acîbe'nin, “Şüphesiz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından halis bir süt içiriyoruz.”³⁵² ayetinin işarî yorumunda süttten kastın ehl-i sünnet olduğunu ve Allah'ın onları Cebriye ile Kaderiye arasından çıkardığını söylemesi muhalif görüşlere bakışını ortaya koymaktadır.

İbn Acîbe, ehl-i sünnet akidesine olan bağlılığını eserlerinin birçoğunda ortaya koymaktadır. İmam el-Eş'arî'yi, “Ehl-i Sünnetin imamı” diye nitelendiren³⁵³ İbn Acîbe, “Sufilerin mezhebi, her şeyde en güzel olanı almaktır” der ve onların böyle yaparak, “*Hak sözü dileyen ve onun en güzeline uyan kulları müjdele*”³⁵⁴ ayetiyle amel ettiklerini belirtir.³⁵⁵

İbn Acîbe'nin itikadi yönünü ortaya koyan en önemli metinlerden biri akaide dair yazdığı Risaletü'l-Akaid adlı eseridir.³⁵⁶ Genel olarak bakıldığında her iki müfessirimizin amelde Maliki, itikatta Eş'ari olması onların ayetlerin zahirî ve işarî

³⁵⁰ Örneğin Bakara 2/253; Nisa4/79; Maide 5/37. ayetinin tefsirinde mutezileyi, Yunus 10/5-8; Yunus 10/41-44. ayetlerin tefsirinde Cebriyeyi eleştirir.

³⁵¹ Örnek için bkz. Hud 11/118-119; Nahl16/66-67. ayetlerin işarî tefsiri.

³⁵² Nahl 16/66.

³⁵³ Mahmut Ay, “Ahmed b.Acibe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 29.

³⁵⁴ Zümer 39/17-18.

³⁵⁵ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 105.

³⁵⁶ İbn Acîbe, *Bahrû'l-Medîd*, c.1, 106.

yorumlarında bu yönlerinin öne çıkmasını sağlamış bununla beraber her iki müfessirimizin de mezheb taassubu gütmedikleri görülmektedir.

Kuşeyrî' *Letâifu'l-İşârât*'ta ahkâm ile ilgili âyetlerini tefsirini yaparken, öncelikle fâkihlerin bu âyetlerden istinbat ettikleri fikhî hükümleri belirtir, daha sonra da âyetin ortaya koyduğu fikhî hükümden ve fikhî âlimlerinin farklı yaklaşımlarından hareketle işârî yorum yapar. Fıkıhta Mâlikî olmasına rağmen İbn Acîbe, el-Bahru'l-Medîd'de fikhî konuları işlerken genelde yalnızca Mâlikî mezhebinin görüşlerini vermekle yetinmeyip diğer fikhî ekollerinin de görüşlerini mukâyeseli olarak vermektedir. Hatta bazen diğer mezheplerin görüşlerini Mâlikî mezhebinden daha doğru bulmaktadır.³⁵⁷

Bu durum her iki müfessirimizin tefsirlerinin zahiri kısmı için geçerli olabilir. Ancak ayetlerin işârî yorumları mezhebi görüşlerin ötesindedir. Bu, ayetlerin bâtinî yönüne ulaşmak amacı güden bir anlayış için doğaldır. Fikhî görüşlerin ötesinde hatta bazen ayetlerin zahirine zıd yorumların yapılabildiği bir anlayışın zahirde her ne kadar bir mezhebi görüşü olsada bunun işârî yaklaşımda birebir kendisini göstermesi bu anlayışa uymaz. Bununla beraber her iki müfessirimizin ayetlerin yorumlarında ki benzerliklerinin onların itikadi ve ameli anlayışlarında ki ortaklığına ve İbn Acîbe'nin en çok yararlandığı kişilerden birisinin Kuşeyrî olmasına bağlanabilir.

4.1.4 Yararlandığı Kaynaklar Açısından Farklılıklar

Lügat, i'rab, belagat, fikhî, sebab-i nüzul, kıssalar vb. yönlerden yazılan tefsirlerin az olmadığı bununla beraber, tasavvufî tefsirlerin az olduğu ve üstelik bu tefsirlerin birçoğunun tenkitlere maruz kaldığı bir vakıadır.

İlk kez Kahire'de 1971 yılında İbrahim Besyûnî tarafından tahkik edilerek neşredilmiş olan Kuşeyrî'nin 434/1042 yılında yazdığı "*Letâifu'l-İşârât*"³⁵⁸ tasavvufî tefsir alanında, Kur'an'ın tamamını kapsamaması ve zahir batın uyumu gibi sebeplerle kendisine ayrı bir yer edinmiştir. Tasavvuf ve işârî tefsir alanında sonraki dönemlerde etkisi devam etmiştir. Aradaki zaman farkına rağmen İbn Acîbe'de kendisinden etkilenenler arasındadır. Ancak İbn Acîbe eserinde kaynaklara yaklaşım olarak Kuşeyrî'den çok büyük farklılıklar göstermiştir.

³⁵⁷ Mahmut Ay, "Ahmed b.Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medîd", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 30.

³⁵⁸ Haydar Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.6, sy.12, (2017): 96.

Kuşeyrî eserinde yararlandığı kaynakları ve isimleri belirtmeden; (ويقال) söyleniyor (وقيل) söylendi veya söylenmiştir” ifadeleriyle mutasavvıflar arasında dolaşan anonim manalara ve “(وفي معناه أنشدوا) bu anlamda şu şiiri söylediler, (وأنشدوا) şiirde, (كما قال بعضهم) bazılarının dediği gibi, (قال قائلهم), (كما قالوا) denildiği gibi” ifadelerle de manayı kuvvetlendirmek için şiirlere yer vermiştir. Ayetlerden alıntı yaparken de “(قوله جلّ ذكره (قوله تعالى) Allah şöyle buyurdu” ifadelerini kullanmıştır. Bu sebeple Kuşeyrî’nin tefsirinde yararlandığı kaynakları tesbit etmek zordur.

İbn Acîbe ise, herhangi bir kaynaktan nakil yaptığı zaman genellikle aynı lafızla nakleder ve naklettiği kitap ya da müellifin adını zikretme konusunda oldukça titiz davranır. Bu da onun, ilmî emânete riâyet eden bir âlim olduğunu göstermektedir.³⁵⁹ Ancak çok nâdir de olsa kaynağı ve söyleyeni belli olmayan bilgileri “Bazıları dedi ki” ifadesi ile aktarır.

İbn Acîbe, tefsirinin zahirî kısmında en fazla Beydavi’den ve Ebüssuud’un tefsirlerinden bazen yararlandığı kaynağın adını vererek bazen de isim vermeden yaptığı alıntılarda bu iki tefsirin özünü vermeye çalışmıştır. Tefsirinin ikinci yarısında ise en çok yararlandığı kaynağın Ebüssuud’un tefsiri olduğu görülür.³⁶⁰

Bahru’l Medîd’in Zahirî Tefsir Kaynakları:

1. İbn Cerir-i Taberi (ö.310/922)’nin “*Camîu'l-Beyan*”ı
2. İbn Ebu Hatim (ö.327/938) ’nin “*Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*”i
3. Sa’lebi (ö.427/1035)’nin “*el-Keşf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*”ı
4. Vahidi (ö.468/1075)’nin “*el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*”i
5. Vahidi’nin “*Esbabü'n-Nüzul*”u
6. Zemahşeri (ö.538/1144) ’nin “*el-Keşşaf*”ı
7. İbn Atıyye (ö.541/1147)’nin “*el-Muharrerü'l-Veciz*”i
8. Fahreddin-i Razi (ö.606/1209)’nin “*et-Tefsirü'l-Kebir*”i
9. Kurtubi (ö.672/1273)’nin “*el-Cami'li-Ahkami'l-Kur'an*”ı ile “*et-Tezkire*”si
10. Kevaşi (ö.680/1281)’nin “*Tebisîratü'l-Mütezakkir ve Tezkiretü'l-Mütebassîr*”i
11. Kadi Beyzavi (ö.685/1288) ’nin “*Envarü't-Tenzil*”i
12. İbn Ebu Cemre (ö.699/1300)’nin “*Behcetü'n-Nüfus*” (muhtasar Buhari şerhi)
13. Ebül-Berekat Nesefî (ö.710/1310)’nin “*Medarikü't-Tenzil*”i
14. Şerefeddin-i Tibi (ö.743/1242)’nin “*Şerhu't-Tibi*”si ve “*Tefsirü't-Tibi*”si

³⁵⁹ Mahmut Ay, “Ahmed b.Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru’l-Medid”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 131.

³⁶⁰ İbn Acîbe, *Bahrü'l-Medîd*, c.1, 133.

15. İbn Arefe et-Tunisi (ö.803/1401)'nin “*Tefsiru İbn Arefe*”si
16. Sealibi (ö.875/1471)'nin “*el-Cevahirü'l-Hısan*”ı
17. Celaleddin-i Mahalli (ö.864/1460) ile Celaleddin-i Süyuti (ö.911/1505)'nin “*Tefsirü'l-Celaleyn*”i
18. Celaleddin-i Süyuti (v.911/1505)'nin “*Nevahidü'l-Ebkar ve Şevahidü'l-Efkâr*”
19. Ebu Hayyan el-Endelüsî (ö.945/1344)'nin “*el-Bahrü'l-Muhit*”i
20. Ebüssuud (ö.982/1574)'nin “*İrşadü'l-Akli's-Selim*”i
21. Abdurrahman b. Muhammed el-Kasri el-Fasi (v.1036/1626)'nin Celaleyn Tefsiri üzerine yapılmış haşiyesi olan “*Haşiyetü'l-Fasi*”si
22. Maliki fakihî ve müfessir olan İbn Cüzey, Ebül-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbi el-Gırnatî (ö.741/1340)'nin, “*Et-Teshilli-Ulumi't-Tenzil*” adlı eserleri Bahru'l Medîd'in zahirî tefsir kısmında yararlandığı önemli kaynaklarındandır.

Bahru'l Medîd'in Tasavvufî Kaynakları:

1. Abdülkerim-î Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin “*Letâifü 'l-İşarat*” ve “*Kuşeyrî Risalesi*” ile et- “*Tahbir fi't-Tezkir*” adlı eserleri
2. İbn Ataullah-ı İskenderî (ö.709/1309) 'nin “*Hikem-i Ataiyye*” ve “*Letâifü 'l-Minen et-Tenvir fi Iskati't-Tedbir*” adlı eseri ile “*Miftahü'l-Felah*,” isimli eserleri,
3. İbnü'l-Benna es-Sarakustî'nin “*el-Mebahisü 'l-Asliyye*”si
4. Ahmed Zerruk (v.899/1493) 'nin “*Kavaidü't-Tasavvuf*”u ve “*en-Nasihatu'l-Kaifiye*”si
5. İmam Gazalî (v.505/1111) 'nin “*İhyaü Ulumi'd-Din*”ve “*Kitabü'l-Erbain*”i
6. Sühreverdî (v.632/1234) 'nin “*Avarifü'Maarif*”i
7. Ebu Talib-i Mekkî (v.386/996) 'nin “*Kutü'l-Kulub*”u
8. Hâkim et-Tirmizî (v.285/898) 'nin “*Nevadirü'l-Usul*”ü
9. Abdullah el-Herevi (v.481/1089) 'nin “*Menazilü 's-Sairin*”i
10. Celaleddin-i Süyutî (ö.911/1505) 'nin “*el-Büdurü 'l-Safire*”si
11. Abdülhak İbnü'l-Harrat (v.582/ 1186) 'nin “*Kitabü 'l-Akibe fi Zikri'l-Mevt*”i
12. Abdülkadir-i Geylanî (ö.561/ 1165) 'nin “*Kaside-i Ayniyye*”si
13. Abdülkerim-i Cili (ö.832/1428) 'nin “*Kaside-i Ayniyye*”si
14. İbnü'l-Farız (ö.632/ 1235) 'nin “*Kaside-i Taiyye*”si
15. İbnü'l-Farız'ın “*Divan*”ı;
16. Busirî (ö.695/ 1296) 'nin “*Kaside-i Bürde*”si ile “*Kaside-i Hemziyye*”si
17. Eş-Şüşterî (ö.668/ 1269) 'nin “*el-Hamriyyetü'l-Ezeliyye*”

18. İbn Abbad en-Nefezi (ö.792/1390) 'nin “*Et-Tenbih*”i ise Bahru'l Medîd'in işarî yorumu ortaya koyarken ya da ya da yaptığı yorumları desteklerken başvurduğu tasavvufî kaynaklardır.

İbn Acîbe'nin, Muhammed el-Cenevî ile İbn Sude Muhammed et-Tavüdi'den defalarca okuyarak icazet aldığı *Sahih-i Buharî*, Abdülkerim b. Kureys'ten okuyarak icazet aldığı “*Sahih-i Müslim*” başta olmak üzere, tefsirinin hem zahirî kısmında hem de işarî kısmında “*Sünen-i Ebi Davud*”; “*Sünen-i Tirmizî*”; “*Sünen-i Nesâî*”; “*Sünen-i İbn Mace*”; “*Muvatta-i Malik*”; “*Müsned-i Ahmed*”; “*Sünen-i Beyhakî*” ile Süyutî (ö.911/1505)'nin *el-Camiu's-Sagir*'i, Abdülazim Münzirî (ö.656/1258)'nin “*et-Tergib ve Terhib*”i ve İbn Hacer (ö.852/1449)'in *Fethu'l-Bari'si* yararlanmış olduğu hadis kaynaklarıdır.

Bahru'l Medîd'in Tarih ve Tabakat Kaynakları:

1. İbn Hişam el-Basrî (ö.218/833)'nin “*es-Siretü'n-Nebeviyye*”
2. İbn İshak (ö.151/768) ve Vakıdî (ö.207/823) 'nin “*Kitabü'l-Megazi*”
3. Süheylî (ö.581/1185)'nin “*er-Ravzü 'l-Üniif*”
4. Ebu Nuaym (ö.430/1038)'nin “*Hilyetü'l-Evliya*”

İbn Acîbe'nin Lügat ve Nahivle İlgili Kullandığı Kaynaklar:

1. Ebu Zekeriyya el-Ferra (ö.207 /822) 'nin “*Meani'l-Kur'an*”
2. Ebu İshak ez-Zeccac (ö.311 /923) 'nin “*Meani'l-Kur'an ve İ'rabüh*”
3. İbn Malik et-Tai (ö.672/1274) 'nin “*Elfiyyetü İbn Malik*”
4. İbn Üzeyz Ebu Bekir Muhammed es-Sicistani (ö.330/941) 'nin *Nuzhetü'l-Kulub fi Tefsiri Garibi'l-Kur'an*”
5. Firuzabadî (ö.817 /1415) 'nin “*el-Kamusü'l-Muhit*”
6. İbn Hişam en-Nahvî (ö.761/1360) 'nin “*Muğni'l-Lebib*”

İbn Acîbe, yukarıda verilen kaynakların yanında tefsirinin işaretler bölümünde tasavvuf büyüklerinden Bayezid-i Bistami, Cüneyd-i Bağdadi, Seyyid Abdülkadir-i Geylani, Kuşeyrî gibi tasavvuf alanının ilk dönem isimlerinin görüşlerinden yararlanmaktadır. Ayrıca özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu Ebü'l-Hasan-ı Şazeli, Ebü'l-Abbas-ı Mürsi, İbn Ataullah-ı İskenderi, Ahmed ez-Zerruk, Mevlay el-Arabî Derkavi, Muhammed Buzidi gibi tasavvuf ehlinin sözlerinden alıntılar da yapmaktadır.

İbn Acîbe, eserinin işarî bölümünde İbnü'l-Farız, Abdülkerim-i Cilî, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî gibi zatların şiirlerinden, İbn Ataullah-ı İskenderî gibi tasavvufçuların hikmetlerinden alıntılar yapar. Tefsirinin işarî yorum kısmında en çok yararlandığı isim

Kuşeyrî'dir. Kuşeyrî'den özellikle eserinin son bölümlerinde daha fazla yararlanmakla beraber zaman zaman zahirî tefsir kısmında da yararlandığı görülür.

İbn Acîbe, tefsirinin tasavvufî işaretler kısmında ayrıca Ebu Talib-i Mekki'nin “*Kutü'l-Kulub*’undan”, Gazalînin “*İhyasından*”, İbn Abbad'ın “*Gaysü'l-Mevahibi'l-Aliye*”sinden, İmam Sühreverdi'nin “*Avarifü'l-Maârif*” adlı eseri ile beraber çok az da olsa Şirazinin “*Araisü'l-Beyan*” adlı eserinden nakiller yapmaktadır.

Yararlandığı kaynakların genişliği ve bu kaynaklardan yararlanma usulü üzerinden değerlendirdiğimizde de *Bahru'l Medid*'in tasavvufî-işarî tefsir alanında farklı bir yerinin ve öneminin olduğunu görebiliriz.

SONUÇ

II. asrın başlarından itibaren zühd ve takva hareketinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan ve ilk günden itibaren tartışılan tasavvuf anlayışının bir ürünü olan işarî tefsir anlayışının 19. yüzyılın başlarında Fas'ta yetiştirdiği en etkili mutasavvıflardan ve âlimlerden biri Ahmed b. Acîbe'dir.

Bu dönemde yazdığı *el-Bahru'l-Medîd*, müellifin belirttiği gibi hocalarının arzusunu yerine getirmek için Kur'ân-ı Kerîm'in, hem zâhirî hem de bâtinî yönüyle ele alan bir tefsirdir. Onun bu özelliği bu alanda onu farklı kılan en temel özelliklerden birisi olmuştur.

Gerek tefsirin zahir kısmında gerekse işarî bölümde yararlandığı kaynakların verilmeye çalışılması, hatta bazen isim ve eserin beraberce verilmiş olması, İbn Acîbe'nin bu noktadaki hassasiyetini göstermektedir. Ayrıca yararlandığı görüşleri hem zahir kısmında hem işaret kısmında tartışması, yer verdiği görüşlerden farklı olarak kendi görüşünü ortaya koyması, onun işaret kısmında ki dirayet yönünü bize göstermiştir.

Eserin işarî kısmında ahkâm ayetleri üzerinden yapmış olduğumuz tespitlerden en önemlisi işarî yorum anlayışının tamamen kalbi bir hissediş, içe doğuş olmadığıdır. Ahkâm kavramlarına yüklenen manalarda sözlük manalarından hareket edilmesi, kavramın benzetme yoluyla yorumlanması, ahkâmı ilgili ifadelerin maddi- manevi şeklinde ayrıştırılarak ya da derecelendirilerek yorumlanması ve kavramlara yüklenen işarî manaların Kur'an genelinde çoğunlukla tutarlı olması gibi yaklaşımlar bize bir işarî yorum usulünü/mantığını çağrıştırmaktadır.

Bu şekilde bir yöntemin bu alandaki her bir müfessir için geçerli olduğunu söylemek elbette işarî yorum mantığının kendinden kaynaklanan sebeplerle zor olsa da bu alanda yapılacak daha geniş bir yöntem çalışmasıyla bunun mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

İbn Acîbe'nin tefsirinin zahir kısmında, zahirî tefsir anlayışının kendi içinde geliştirdiği yöntemleri kullandığı gibi işarî bölümde de bu yöntemleri işarî alana taşıdığını görmekteyiz. Elbetteki bu bir yöntem transferi gibi dursa da aktarılan bu usuller işarî yorum için evrilmişlerdir.

Örneğin Bahru'l Medîd'te ayetlerin zahirî olarak tefsirinde Kur'an'ın Kur'an'la, Kur'an'ın hadis ve sahabe sözleriyle ya da lügavi yöntemlerle açıklanması anlayışının işarî yorum kısmında da örneklerine rastlamaktayız. Ancak burada zahirî anlayışta olduğu gibi kavramların ve lafızların ne manaya geldiğini tespitten ziyade ayete yüklenen işarî mananın doğrulandırılması mananın kuvvetlendirilmesi, açıklanması veya delillendirilmesi amacının ön planda olduğu görülmektedir.

Zahirî mana ile işarî mana arasında genel olarak bir bağın kurulduğu, incelemesini yaptığımız binden fazla ahkâm ayetinin yaklaşık yarısının gerek zahire uygun yorumlanması gerek ayetin genel manası üzerinden yorumlanması ve gerekse yorum yapılmadan geçilmesi zahir mananın çok zorlanmadığını göstermektedir. Ancak bununla beraber zahirî manadan uzak ve hatta bu manaya ters olacak işarî yorumlarda bulunması ise işarî yorum mantığının bir sonucudur. Yapmış olduğu işarî yorumlar için Fıkhın kendine has kavramlarından helal, haram, caiz vb. kavramları kullanarak işarî hükümler çıkarması karşımıza adına tasavvufî ahkâm diyebileceğimiz yeni bir alanı çıkaracağı söylenebilir.

Ayetlerin insanlarda farklı çağrışımlar yapması ve kişileri değişik duygulara yöneltmesi mümkündür. Ancak kişinin kendi iç dünyasında yaşadıklarını, ayetin kişinin zihninde uyandırdıklarını ayetin manasıymış gibi sunmasının Kur'an'ın bizden istediği asıl manadan uzaklaştıracağı ortadadır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Süleyman. *İşari Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Ateş, Süleyman. "Hâkâiku't-Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 163-165. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ay, Mahmut. "Ahmed b. Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahru'l-Medîd". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Bekiroğlu, Haydar. "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, sy.12 (2017): 89-119.
- Çelik, Ahmet. "Ruhu'l-Meâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 213-214. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Ceran, İsmail. "Mevlây Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 456-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2010.
- Çetiner, Bedrettin. "Ahkâmu'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 551-552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Durmuş, İsmail. "İstidrac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2001.23: 328-329. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. "İstişad-Arap-Dili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 296-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Demirli, Ekrem. "Kuşeyrî'den İbnü'l-Arabî'ye İşârî Yorumculuk Hakkında Bir Değerlendirme: İşarî Yorumdan Tahkîke Doğru Kur'an'ı Kerim Yorumculuğunun Gelişimi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013): 122-142.
- el-Kuşeyrî, Abdulkerim. *Letâ'ifu'l-İşârât*, çev: Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012.
- Erkaya, Mahmud Esad. "Tarikatların Teşekkülü Öncesi Dönemde Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15, sy.3 (2015): 117-147.
- Eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm. "Umum, Husus, Muhkem, Müteşabih, Nasih Ve Mensüh Hakkında". Çev. Selim Türcan, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy:17 (2010): 223-228.
- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Gördük, Yunus Emre. "İşarî Tefsirin Mahiyeti, Meşruiyeti ve Bâtınî Yorumdan Farkı". *Marife Bilimsel Birikim*, sy.2 (2011): 9-47.
- Güngör, Mevlüt. *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhî Tefsir*. İstanbul: Yy.1996.

- Harekat, Ali. “Fas(Kültür ve Medeniyet)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 188-189. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Hocaoğlu, Mustafa. “Ahkâm Tefsirinin Usûl Açısından Mukayesesi: Cessâs, Herrâsî ve İbn Arabî Örnekleri”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.
- el-Haseni, Ahmed İbn Acîbe. *Bahrü'l Medîd fî Tefsiri'l-Kur'an'il-Mecid*, çev: Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Karakaş, Vehbi. “Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî'sinde İşârî Tefsir”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, sy.2 (2013): 173-188.
- Kara, Mustafa. “İbn Acîbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 294-295. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kara, Mustafa. “Derkaviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 179. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. “Salebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 28-29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Öğmüş, Hârun. “Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi”. *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. Ed. Bilal Gökkır, Necdet Yılmaz, Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkır, 345-361. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 119-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Ömer Kara, Muhammed Abay, Necmettin Gökkır, 345-361. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2019.
- Özkuyumcu, Nadir. “Tıtvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41:122-123. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özgel, İshak. “Ebu'l-Kasım El-Kuşeyrî (Ö. 465/1072)'nin Tefsir İlmine Katkısı ve Az Bilinen “Et-Tefsiru'l-Kebîr”Adlı Tefsirinin Tanıtımı”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3 sy.9 (2002): 273-291.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Ve Aşırı Yorum Tefsirde Bâtunilik Ve Bâtuni Tevil Geleneği*. Ankara: Kitabiyat, 2003.
- Öztürk, Mustafa. “Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy.9 (2002): 239-265.
- Öztürk, Mustafa. “Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy.2 (2008): 1-20.
- Polat, Fethi Ahmet. “Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler”. *Tefsir El Kitabı*. Ed. Mehmet Akif Koç, 177-224. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Türcan, Selim ve Süleyman Gezer. “Fıkhî Tefsir Geleneği”. *Tefsirde Akademik Yaklaşımlar*. Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, 185-204. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “İşari Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23: 424-428. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 473-475
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Ahkâmu’l Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
1: 553. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Zeydan, Abdulkerim. *Fıkıh Usulü*, çev: Ruhi Özcan. İstanbul: Marmara Üniv. İlah. Fak.
Vakfı Yayınları 1993.

EKLER

EK-1 Tablo 2.3. Cessas tarafından ahkâm olarak tefsiri yapılan ayetlerin listesi

Su. Nu.	SûreAdı	Ayt Sy.	Tefsiri Yapılan Ahkâm Ayetleri	Ahk. Ayt. Sy.
1	Fatiha	7	2,3,4,5,6	5
2	Bakara	286	3,8,9,14,15,22,23,24,25,31,34,41,43,45,58,59,67,72,73,75,80,81,83,84,85,94,95,102,103,104,106,109,114,115,116,124,125,126,127,128,130,133,134,137,142,143,144,148,150,152,153,154,155,156,157,158,159,160,161,164,173,177,178,179,180,181,182,183,184,185,187,188,189,190,191,192,193,194,195,196,197,198,199,200,203,204,205,209,210,213,216,217,219,220,221,222,223,224,225,226,228,229,230,231,231,233,234,235,236,237,238,239,240,243,244,245,247,249,256,258,259,262,263,264,267,268,271,272,273,275,278,279,280,282,283,284,286	137
3	Âl-i İmrâyun	200	7,12,13,14,21,23,26,28,33,34,35,37,38,39,41,42,43,44,45,61,64,65,66,75,77,78,92,93,96,97,99,102,103,104,108,110,111,112,113,114,118,130,133,134,145,146,147,148,151,154,159,161,167,169,170,173,180,187,190,200	60
4	Nisa	176	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,15,16,19,20,21,23,24,25,26,27,28,29,30,32,33,34,35,36,37,38,39,42,43,47,49,54,56,58,59,64,65,71,76,80,82,83,86,88,89,90,91,92,94,95,97,98,99,100,101,102,103,104,105,107,112,113,114,115,119,125,127,128,129,130,135,136,137,138,139,140,141,142,144,146,148,160,161,162,171,176	93
5	Mâide	120	1,2,3,4,5,6,8,12,13,14,17,18,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,38,42,43,44,45,47,48,49,50,51,54,55,57,58,63,64,67,68,75,78,79,80,81,82,87,89,90,91,93,94,95,96,97,101,102,103,105,106,107,108	67
6	En'am	165	68,70,76,83,90,103,107,108,118,120,121,136,138,139,140,141,142,143,144,145,146,148,150,151,152,153,154,155,156,158,159,160,161,162,163, 164,	36
7	A'râf	206	1,2,11,12,16,17,19,22,26,27,29,31,32,33,55,142,143,145,146,150,169,172,179,185,187,189,190,194,195,199,200,201,202,204,205	35
8	Enfâl	75	1,7,9,10,11,12,16,17,25,33,34,39,41,45,46,57,58,60,61,63,65,66,67,69,72,73,75	27
9	Tevbe	129	1,3,4,5,6,7,11,12,13,14,16,17,23,25,28,29,30,31,33,34,35,36,37,38,39,41,42,43,44,45,46,47,48,49,51,53,55,56,58,59,60,61,62,64,65,66,67,71,73,74,75,76,77,80,84,88,90,91,95,96,97,99,100,101,102,103,107,108,111,112,117,118,119,120,122,123	76
10	Yunus	109	15,59,88,89	4
11	Hud	123	15,16,34,37,38,45,46,61,69,72,73,74,87,113,117,118,119	17
12	Yusuf	111	4,5,6,8,9,10,11,12,13,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,26,36,37,39,42,44,50,52,53,54	49
13	Ra'd	43	4,7,8	3
14	İbrahim	52	25	1

Tablo 2.3. (Devamı)

Su. Nu.	SûreAdı	Ayt Sy.	Tefsiri Yapılan Ahkâm Ayetleri	Ahk. Ayt. Sy.
15	Hicr	99		--
16	Nahl	128	5,8,14,66,67,69,71,72,73,74,75,76,80,89,90,91,92,98,106,126	21
17	İsrâ	111	1,7,12,13,15,16,17,18,19,20,23,24,25,26,27,28,29,31,32,33 34,35,36,45,46,52,60,64,70,71,72,78,79,84,85,88,106,107 108,109,110	41
18	Kehf	110	7,8,10,12,18,19,22,23,24,25,26,39,50,61,62,82	16
19	Meryem	98	3,5,6,11,23,24,26,31,32,33,46,58,59,65,92,93,96	17
20	Ta-ha	135	5,7,12,14,17,18,39,40,41	9
21	Enbiya	112	78,79	2
22	Hacc	78	5,25,27,28,29,30,31,32,33,36,37,40,41,52,67,68,77,78	18
23	Mü'minun	118	1,2,3,5,6,7,9,60,61,63,67	11
24	Nur	64	2,3,4,6,7,8,11,12,13,15,16,17,19,22,26,27,28,29,30,31,32,33 35,36,37,41,43,45,48,51,53,55,58,59,60,61,62,63	38
25	Furkan	77	48,54,62,63,64,65,67,68,72,74,77	11
26	Şuara	227	84,89,192,196,224,225,227	7
27	Neml	93		--
28	Kasas	88	15,16,19,27,29,55	6
29	Ankebut	69	8,45,46	3
30	Rum	34	39,54	2
31	Lokman	34	14,15,17,18,19,33,34	7
32	Secde	30	16,17	2
33	Ahzâb	73	4,5,6,21,22,23,26,27,28,30,32,33,34,36,37,42,43,44,46,49,50 51,52,53,55,56,57,58,59,60,62	31
34	Sebe	54	13	1
35	Fatır	45	10,11,12,28,29,34,37	7
36	Yasin	83	38,40,41,42,68,69,78,79	8
37	Saffât	182	102,107,112,141,147	5
38	Sâd	88	18,20,21,22,23,24,26,31,32,33,44	10
39	Zümer	75	6	1
40	Mü'min	85	36,46, 60	3
41	Fussilet	54	30,33,34,37,44	5
42	Şurâ	53	20,23,38,39,41,43	6
43	Zuhruf	89	13,18,20,22,24,61,86	7
44	Duhan	59		--
45	Casiye	37	14,23,24	3
46	Ahkaf	35	15,20	2
47	Muhammed	38	4, 33,35	3
48	Fetih	29	1,3,4,16,18,24,25,26,27	9
49	Hucurat	18	1,2,4,6,9,11,12,13,20	9
50	Kâf	45	5,39,40	3
51	Zariyat	60	17,18,19	3

Tablo 2.3. (Devamı)

Su. Nu.	SûreAdı	Ayt Sy.	Tefsiri Yapılan Ahkâm Ayetleri	Ahk. Ayt. Sy.
52	Tûr	49	48,49	2
53	Necm	49	3,4,13,14,32,38,45,46	8
54	Kamer	62	1,28	2
55	Rahmân	54	12,22,37,39,68	5
56	Vâkı'a	78	77,78,79	3
57	Hadîd	96	10,16,19,27	4
58	Mücâdele	29	1,2,3,8,11,12,22	7
59	Haşr	22	2,5,6,7,9,10	6
60	Mümtehîne	24	1,4,5,8,9,10,11,12	8
61	Saf	13	2,3,9,10,13	5
62	Cuma	11	2,5,6,9,10,11	6
63	Münafikûn	11	1,2,10	3
64	Tegabûn	11		--
65	Talâk	18	1,2,4,6,7	5
66	Tahrîm	12	1,2,6,9,10	5
67	Mülk	12		--
68	Kalem	30	10,11,13	3
69	Hâkka	52		--
70	Me'aric	52	23,24,25	3
71	Nûh	44		--
72	Cin	28		--
73	Müzemmil	28	1,2,4,6,7,8,20	7
74	Müddessir	20	4,6	2
75	Kıyamet	56	14,15	2
76	İnsan	31	7,8	2
77	Mürselât	50	25,26	2
78	Nebe	40		--
79	Naziat	46		--
80	Abese	32		--
81	Tekvîr	29		--
82	İnfitâr	19		--
83	Mutaffifîn	36		--
84	İnşikâk	13	16,17,21	3
85	Burûc	22		--
86	Târik	17		--
87	A'lâ	19	14,15	2
88	Gâşiye	26		--
89	Fecr	30		--
90	Beled	4	13,14,16,17	4

Su. Nu.	SûreAdı	Ayt Sy.	Tefsiri Yapılan Ahkâm Ayetleri	Ahk. Ayt. Sy.
91	Şems	15		--
92	Leyl	21		--
93	Duha	11	9,10	2
94	İnşirâh	8	5,6,7	3
95	Tîn	8		
96	Alak	19		--
97	Kadr	5	1,2,3	3
98	Beyyine	8	5	1
99	Zilzâl	8		--
100	Âdiyât	11		--
101	Kâri'a	11		--
102	Tekâsür	8		--
103	Asr	3		--
104	Hümeze	9		--
105	Fîl	5		--
106	Kureys	4		--
107	Mâun	7	1,2,3	3
108	Kevser	3	2	1
109	Kâfirûn	6	3,6	2
110	Nasr	3	1,3	2
111	Tebbet	5	2,3	2
112	İhlâs	3		--
113	Felak	5	4,5	2
114	Nas	5		--

EK-2 Tablo 3.1. İbn Acibe'nin ahkâm ayetlerine işarî yorum yaklaşımları

Su. Nu	Sûre Adı	İşarî Olarak Zahire Uygun Mana Verilen Ayetler	Genel Manası Üzerinden İşarî Olarak Yorumlanan Ayetler	İşarî Yorumuna Yer Verilmeyen Ayetler
1	Fatiha		2-3-4-5	6
2	Bakara	45-58-210-225-237 264-273-278	72-94-103-109-115-128 133-134-137-156-157 192-199-205-213-224 239-243-247-258-259 262-263-268-271-272 279-280	73-74-104-142-148 155-160-161-164 182-198-200-209 249-275-282-284
3	Âl-i İmrân	34-39-45-61-108-134 145-190-200	12-23-26-33-41-42-43 44-66-93-97-99-103 104-112-147-151-167 170-173-190	37-75-102-111-114 133-146-148
4	Nisa		1-16-26-27-28-30-32-37 38-39-47-49-54-71-82 83-86-88-90-95-99-104 105-107-113-114-119 135-136-138-141-142 146-160-161	24-103-112-125 139-148
5	Mâide	54	12-14-18-20-22-23-24 25-26-27-33-34-42-49 50-51-55-57-58-64-67 68-75-79-80-81-87-89 91-102-105-106-107	43-44-45-47-48-63 78-108
6	En'am	68-70-76-90-139-143 146-148-150-154-155 156-158-159-162-163 138-160	107	103-118-121-136 144-145-164-161
7	A'râf		11-12-22-29-55-142 145-146-150-169-187 189-190-195-199-200 202	1-2-16-17-19-27 185-194-201-204
8	Enfâl	9-11-25-33-34-58-65 66-73	45-46-57	10-63-69-73
9	Tevbe	1-3-4-13-23-25-30-33 34-35-37-39-41-42-43 44-45-51-53-56-61-62 64-65-66-67-71-74-75 76-77-84-90-91-95-97 99-100	46-47-48-58-59-30-51	11-14-16-38-49-55 80-96
10	Yunus	15-16-34-38-45-46-59 61-69-72-73-74-87-89 118	88	37-117-119
11	Hûd	15-16-34-38-45-46 61-69-72-73-74-87		
12	Yusuf	8-19-20-21-22-23 24-26-39-50-52-53 54-55-100-105	4-5-9-10-11-12-13 18-36-37-42-44-59 60-67-70-81-88-89 91-92-106-109-110	6-7-15-16-17-72 74-97-98

Tablo 3.1. (Devamı)

Su. Nu	Sûre Adı	İşarî Olarak Zahir Uygun Mana Verilen Ayetler	Genel Manası Üzerinden İşarî Olarak Yorumlanan Ayetler	İşarî Yorumuna Yer Verilmeyen Ayetler
16	Nahl	71-73-75-76-89-90-91		5-8-74-92-106
17	İsrâ	19-20-64-72-85-107 109	7-18-26-29-36-52-60-70 71-78	12-13-12-13-17-24 25-27-28-32-34-35 45-46-79-84-88 108
18	Kehf	22	7-10-18-19-23-25-26-50 61-82-24	8-12-62
19	Meryem	58	26-59-92-93-96	5-6-11-24-31-32 33-46-65-74
20	Ta-ha	14	5	7
21	Enbiya		79	78
22	Hacc	29-41-77-78	31-36-37-68	27-28-30-33-52
23	Mü'minun			3-5-6-7-9-60-61-63 67
24	Nur	45-48-51-55-58-59-63	7-8-11-12-13-16-22-27 28-29-37-41	2-3-4
25	Furkan	65-67-68-72		54
26	Şuara	84-224-227	192	196-225
28	Kasas		27-29	15-16-19-55
29	Ankebut	8-45	46	
30	Rum		54	
31	Lokman	17-18	33	
32	Secde	17	16	
33	Ahzâb	5-28-30-32-33-34-36 37-42-43-44-56-57-62	22-23-26-27	6-21
34	Sebe		13	
35	Fatır	29	37	34
36	Yasin	68-78-79	42-69	41
37	Saffât	107	112-141-147	
38	Sâd		24-31-32	18-20-21-22-23
40	Mü'min	36-60		46
41	Fussilet		33-34-37	
42	Şurâ	23	20-38-39-41	43
43	Zuhruf	20-22-24	14-24	13-18-61-86
46	Ahkaf		15	
48	Fetih		24-26-27	
49	Hucurat		11-12-13	
50	Kâf	5-39		
51	Zariyat	17-18-19		
52	Tür	49	48	
53	Necm		3-4-13-32	46
54	Kamer	28		
55	Rahmân			37-39-68
56	Vâkı'a			78

Tablo 3.1. (Devamı)

Su. Nu	Sûre Adı	İşarî Olarak Zahire Uygun Mana Verilen Ayetler	Genel Manası Üzerinden İşarî Olarak Yorumlanan Ayetler	İşarî Yorumuna Yer Verilmeyen Ayetler
57	Hadîd		19	
58	Mücâdele		8-11	
59	Haşr	9		7-10
60	Mümtehîne	8-9	4-5	11
61	Saf	3		9
62	Cuma	5	2-6	
65	Talâk		10	
66	Tahrîm		1-2-9	
70	Me'aric		24	
73	Müzzemmil	2-4-6-7-8		
74	Müddessir		6	
75	Kıyamet	14-15		
84	İnşikâk			21
87	A'lâ		14	15
90	Beled	17	14	16
93	Duha			9-10
94	İnşirâh		5-6	
97	Kadr		1	2-3
98	Beyyine			5
107	Mâun		2-5-7	
108	Kevser		2	
109	Kâfirûn	6	3	
110	Nasr		3	
111	Tebbet	2-3		
113	Felak	5		4

